

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КОЛЕГІЯ ПОЛІГРАФОЛОГІВ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКЕ БЮРО ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ ТА БЕЗПЕКИ
КОМПАНІЯ АХСІТОН SYSTEMS INC. (США)

ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА
В ПРАВООХОРОННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ:
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Матеріали
III Міжнародної науково-практичної конференції
(Київ, 7–8 листопада 2015 року)

Київ 2015

УДК 343.985
ББК Х629.4
В433

Редакційна колегія:

Черней В. В., доктор юридичних наук, професор;
Гусарєв С. Д., доктор юридичних наук, професор;
Чернявський С. С., доктор юридичних наук, професор;
Мотлях О. І., доктор юридичних наук, професор.

*Рекомендовано до друку науково-методичною радою
Національної академії внутрішніх справ від 24 жовтня 2015
року (протокол № 2)*

*Матеріали подано в авторській редакції. Редакційна
колегія не несе відповідальності за їх зміст*

Використання поліграфа в правоохоронній діяльності:
В 433 проблеми та перспективи [Текст] : матеріали III Міжнар. наук.-
практ. конф. (Київ, 7–8 листоп. 2015 р.). – К. : Нац. акад. внутр.
справ, 2015. – 244 с.

УДК 343.985
ББК Х629.4

© Національна академія внутрішніх справ, 2015

Черней Володимир Васильович,
*ректор Національної академії
внутрішніх справ, доктор юридичних
наук, професор*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ ПОЛІГРАФНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРАВООХОРОННУ ДІЯЛЬНІСТЬ

Підвищення ефективності антикорупційних і люстраційних процедур, що тривають в Україні, та запровадження новітніх форм протидії злочинності визначає необхідність розширення сфери поліграфних досліджень. МВС України неодноразово зверталось до цієї проблематики, ужито низку заходів щодо упровадження комп'ютерних поліграфів у практичну діяльність органів внутрішніх справ. Протягом 2000–2002 рр. проведено відповідний експеримент у Дніпропетровській, Луганській, Донецькій, Черкаській областях та в м. Києві. Використання поліграфних пристроїв сприяло встановленню осіб, винних у вчиненні сотень тяжких злочинів [1].

На першому етапі за результатами експерименту було видано Інструкцію щодо застосування комп'ютерних поліграфів у роботі з персоналом органів внутрішніх справ [2]. Однак згадана Інструкція не передбачає обов'язкового проходження працівниками поліграфних перевірок, не містить чітких критеріїв відповідності результатів обстежень кваліфікаційним вимогам щодо окремих категорій персоналу.

Ефективність застосування поліграфа на досудовому слідстві переконливо доведено слідчою практикою в багатьох країнах світу. Зазначені технології підтвердили свою доцільність і тривалий час успішно використовуються в США, Ізраїлі, Туреччині, Польщі, країнах Балтії та інших державах під час добору певної групи кадрів державних службовців, проведення внутрішніх розслідувань, розкриття та розслідування резонансних злочинів.

Відбувається постійне вдосконалення технологій діагностики психофізіологічних станів людини. Наприклад, у США винайдено так званий «мовленнєвий поліграф», що дає змогу оцінити ступінь збудження людини за записом її усного мовлення. Позитивною рисою мовленнєвого поліграфа, порівняно з класичним пристроєм, є відсутність фізичного контакту діагностичної апаратури з опитуваним. Для діагностики емоційної напруженості людини досить проаналізувати параметри її мовлення, записаного на матеріальному носіїві [3].

У 2001 р. вчені Національної академії внутрішніх справ запатентували новітній принцип дії мовленнєвого поліграфа, що полягає в апаратному аналізі фізичних характеристик усного мовлення особи (середня частота основного тону, інтервал змінення частоти основного тону, загальна тривалість мовлення, кількість пауз, латентний час відповіді, темп та інтенсивність мовлення, порізаність (дисперсія) мелодичної кривої, просодичний тембр мовлення, зашумлення спектра, формантна структура тощо) за спеціальною методикою [4]. Саме науковці академії вперше дослідили проблеми інструментальної діагностики слідів пам'яті людини (1994 р., П. Ю. Тимошенко), довели надійність поліграфного тесту (2004 р., В. І. Барко), здійснили комплексний аналіз питання інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації в кримінальному судочинстві (2014 р., О. І. Мотлях), захистили низку кандидатських дисертацій з цієї проблематики.

В академії сформувалася визнана в Україні та поза її межами міжвідомча наукова школа поліграфологів, у межах якої творчо співпрацюють науковці та практики Міністерства внутрішніх справ України, Генеральної прокуратури України, Служби безпеки України, Міністерства оборони України, Державної фіскальної служби України, Міністерства юстиції України, а також недержавних організацій, що вивчають теоретичні та практичні аспекти застосування поліграфа. Фахівці профільної наукової лабораторії з проблем психологічного забезпечення, створеної у складі Національної академії внутрішніх справ, розглядають питання щодо проведення психофізіологічних (поліграфних) досліджень.

У листопаді 2014 р. відбулася II Міжнародна науково-практична конференція «Поліграф сьогодні: стан, проблеми, перспективи» за участі фахівців Національної академії внутрішніх справ, керівників провідних іноземних компаній – виробників комп'ютерних поліграфів, зокрема Брюса Уайта (Bruce White), президента «Axciton Systems Inc.», Тайлера Батла (Tyler Buttle), президента канадської компанії «Limestone», Мілана Кормоша (Milan Kormoš), поліграфолога криміналістично-експертного інституту Поліцейського корпусу МВС Словацької Республіки та ін., рекомендації якої визнано надзвичайно актуальними й слушними. Здійснено порівняльний аналіз реальних практичних можливостей комп'ютерних поліграфів різних виробників і методик їх застосування (за критеріями співвідношення ціни та якості, можливості адаптування), що сприяє визначенню найбільш ефективної апаратури.

Один із висновків – формування відомчої (міжвідомчої) наукової школи поліграфологів – у перспективі сприятиме розробленню та виробництву конкурентоспроможного вітчизняного поліграфа. До речі, ще у 1980-х рр. перший зразок такого винаходу в Україні розробили фахівці Київської вищої школи МВС СРСР (оригінал зберігається в музеї МВС України).

Підготовку та підвищення кваліфікації фахівців-поліграфологів здійснюють у багатьох країнах світу, зокрема у США – Американський міжнародний інститут поліграфа (Стогбридж, Атланта), Американська академія науково-слідчого навчання (Філадельфія, Пенсільванія) тощо. В Україні підготовку поліграфологів здійснюють Українське бюро психофізіологічних досліджень і безпеки, Спеціалізований центр професійно-психологічної підготовки персоналу служб безпеки «Альфа-Щит». Крім того, зазначені підприємства безпосередньо проводять поліграфні дослідження та експертизи кримінальних і цивільних справ.

У багатьох зарубіжних країнах підготовку поліграфологів передбачено в системі відомчої освіти, що характерно і для Національної академії внутрішніх справ, яка має належний потенціал, набула досвіду в цій галузі та забезпечує підготовку поліграфологів із залученням працівників практичних підрозділів

органів внутрішніх справ та інструкторів профільних офіційно зареєстрованих приватних компаній.

Водночас у проекті Закону України «Про використання поліграфа» доцільно унормувати питання: по-перше, запровадження державної цільової програми з підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації спеціалістів-поліграфологів (реалізацію цього завдання повною мірою може забезпечити Національна академія внутрішніх справ, яка вже має необхідну науково-методичну базу); по-друге, розроблення навчальних програм і тренінгів спеціального навчання, сертифікації, перепідготовки та підвищення кваліфікації спеціалістів-поліграфологів.

Успішна реалізація зазначених заходів можлива лише за належної взаємодії всіх зацікавлених служб правоохоронних органів.

Список використаних джерел

1. Використання поліграфа: історія, методика та перспективи застосування на досудовому слідстві : метод. рек. [В. В. Юсупов, Н. В. Галушка, М. М. Цимбал] ; МВС України, КНУВС. – К., 2010. – 57 с.

2. Інструкція щодо застосування комп'ютерних поліграфів у роботі з персоналом органів внутрішніх справ України : наказ МВС України від 28 лип. 2004 р. № 842 (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 27 жовт. 2004 р. за № 1373/9972).

3. Kerry Segrave. Lie detectors. A social history [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.books.google.com/books?id=Kr3xmUi61goC%printsec=frontcover>.

4. Пат. 13 України. Спосіб виявлення напруженості та змін емоційного стану людини за фізичними параметрами усного мовлення / Жаріков Ю. Ф., Кондратьєв Я. Ю., Орлов Ю. Ю., Рибальський О. В. ; Нац. акад. внутр. справ України. – № 99084603 ; заявл. 10.08.99 ; опубл. 11.12.2001. – 3 с.

Чернявський Сергій Сергійович,
*проректор Національної академії
внутрішніх справ, доктор юридичних
наук, професор*

ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Ефективність застосування поліграфа під час досудового розслідування переконливо доведено слідчою практикою у багатьох країнах світу. Водночас поліграфні технології в кримінальному провадженні України застосовують явно недостатньо через низку чинників, серед яких, насамперед, права не врегульованість і нерозвиненість необхідної інструментально-методичної бази.

За рівнем правового врегулювання країни світу можна розподілити на чотири групи, у яких застосування поліграфа врегульовано окремим законом (США, Литва, Молдова); нормами низки законодавчих актів, якими регулюється широке коло суспільних відносин (Індія, Македонія, Польща, Туреччина, Сербія, Словенія, Канада, Угорщина, Чорногорія); підзаконними нормативно-правовими актами (Велика Британія, Бельгія, Болгарія, Білорусь, Ізраїль, Південна Корея, Чеська Республіка, Росія); нормативно не врегульовано (Латвія, Сінгапур, Японія) [1, с. 256–262].

Перспектива запровадження поліграфних технологій в Україні сьогодні повною мірою залежить від прийняття на державному рівні відповідного правового інструментарію.

Зауважимо, що чинний Кримінальний процесуальний кодекс (КПК) України не містить прямих посилань на можливість застосування поліграфа у кримінальному провадженні. Так само жодних вказівок не містить і Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність». Водночас у зазначених нормативно-правових актах немає й заборон щодо отримання показань учасників кримінального провадження із застосуванням поліграфа. Проведення таких досліджень відбувається з дотриманням ч. 2 ст. 28 Конституції України, а саме жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим досліддам.

У межах оперативно-розшукової діяльності поліграф може бути правомірно застосований для перевірки правдивості показань очевидців події на засадах добровільності. Науковці Національної академії внутрішніх справ спробували закріпити це положення в підготовленому ними авторському варіанті законопроекту «Про оперативно-розшукову діяльність». Поліграфне опитування особи визначено як окремий оперативно-розшуковий захід, що полягає в опитуванні особи за спеціальною методикою з одночасною реєстрацією за допомогою технічних засобів її психофізіологічних реакцій на психологічні стимули: запитання, предмети, фотографії тощо, з метою отримання відомостей про злочинну діяльність [2].

За необхідності перевірки істинності вербальної інформації, отриманої на стадії досудового розслідування від підозрюваного, потерпілого або свідка, у слідчій практиці України застосовується призначення так званої психофізіологічної експертизи. Питання, що вирішує експерт під час даного виду дослідження, цілком відповідають критеріям, які висуюються до психологічного дослідження, що узгоджується з ч. 1 ст. 242 КПК України.

Хоча цей вид експертизи не внесено до переліку основних видів судових експертиз, проте зазначений перелік не є вичерпним: згідно з Інструкцією Міністерства юстиції України «Про призначення та проведення судових експертиз» (п. 1.2, абз. 2), з метою більш повного задоволення потреб слідчої та судової практики експертні установи можуть організовувати проведення *інших* видів експертизи (крім судово-медичної та судово-психіатричної) [3].

Суб'єктом психофізіологічної експертизи є особа (експерт-поліграфолог), яка має спеціальні знання та, відповідно, право на проведення такого виду експертиз. Відповідно до Закону України «Про судову експертизу» (ч. 4 ст. 7), для проведення «деяких видів експертиз, що не здійснюються виключно державними спеціалізованими установами (до яких належить і психофізіологічна експертиза), за рішенням особи або органу, що призначили судову експертизу, можуть залучатися крім судових експертів також інші фахівці з відповідних галузей знань» [4].

Тобто експерт-поліграфолог повинен мати документи, що засвідчують його освіту (диплом ступеня вищої освіти

бакалавра або магістра), а також компетентність (свідоцтво про закінчення спеціальних курсів). Водночас закон не містить вимог щодо необхідності його атестації як судового експерта та внесення до Державного реєстру. Згадаємо, що професію «експерт-поліграфолог» з 2010 р. внесено до Національного класифікатора професій (наказ Держспоживстандарту України від 28 липня 2010 р. № 237).

На сьогодні не розроблено унормований орієнтовний перелік вирішуваних *питань* для експерта-поліграфолога, яким має керуватися слідчий під час призначення психофізіологічної експертизи. Водночас при формуванні таких питань слідчий має чітко уявляти, що саме він хоче з'ясувати, зважаючи на обставини кримінального правопорушення. Перед формулюванням конкретних питань доцільно проконсультуватися з експертом. Зазвичай питання стосуються фактичних обставин вчинення злочину або відвертості особи на допитах.

Формулюючи питання, слід враховувати межі компетенції експерта. Експерт-поліграфолог не може напевно стверджувати щодо дій і поведінки особи в минулому. Натомість він дає відповідь на питання: наявні чи відсутні в пам'яті особи ідеальні сліди щодо певних подій (фактів); чи утворено ці сліди природним шляхом (у результаті особистої присутності або особистої участі) або шляхом наступного повідомлення (зговору); про що можуть свідчити фізіологічні реакції особи на значиму інформацію, що стосується обставин вчинення злочину (зокрема, чи узгоджуються вони з наданою нею на допитах вербальною інформацією).

Незважаючи на те, що чинні нормативно-правові документи не містять норм щодо віднесення поліграфного дослідження до експертної діяльності, висновок експерта-поліграфолога, на нашу думку, може бути джерелом доказів у кримінальному провадженні. По-перше, у процесі судово-психофізіологічної експертизи здобуття доказової інформації відбувається відповідно до сучасних уявлень криміналістичної трасології. На думку американського криміналіста Дж. Рейда, «поліграф має ступінь точності, який відповідає сучасним видам доказів, що фігурують у судах з кримінальних і цивільних справ, і навіть випереджає їх» [5, с. 72]. По-друге, експертні висновки формуються відповідно до вимог чинного

кримінально-процесуального законодавства. Таким чином забезпечується допустимість і достовірність доказів, здобутих під час проведення психофізіологічної експертизи. Як свідчить судова практика, висновки експертів-поліграфологів ще не мають загального визнання як самостійне джерело доказів, однак їх успішно використовують у комплексі з іншими доказами.

З урахуванням викладеного вище можна дійти таких висновків:

1) використання поліграфа на досудовому слідстві здійснюють шляхом проведення судової психофізіологічної експертизи та психофізіологічних експертних досліджень під контролем поліграфолога, виконання яких забезпечуватиме система криміналістичних підрозділів органів внутрішніх справ та експертно-криміналістична служба МВС України, а також органи прокуратури, Служби безпеки, Державної фіскальної служби;

2) психофізіологічна експертиза дає змогу виявити матеріальні ознаки ідеальних слідів пам'яті особи, яка є носієм інформації, що може бути використана як доказ фактів чи обставин, що їх встановлює слідчий під час розслідування;

3) слідчій практиці відомо використання висновку експерта-поліграфолога як джерела доказів у кримінальному провадженні.

Список використаних джерел

1. Мовчан Д. А. Питання імплементації в Україні зарубіжних підходів до нормативно-правового регулювання застосування поліграфа у процесі розкриття та розслідування злочинів / Д. А. Мовчан // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 5. – С. 256–262.

2. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України (проект нової редакції) / [О. М. Джужа, В. Я. Горбачевський, Ю. Ю. Орлов та ін.]. – К. : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2009. – 48 с.

3. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових

експертиз [Електронний ресурс] : наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 2008 р. № 53/5. – Режим доступу :

<http://mir-ekspertiz.info/pro-zatverdzhennya-instrukci%d1%97>.

4. Про судову експертизу : Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038–XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.

5. Барко В. І. Теоретико-психологічні засади управління персоналом органів внутрішніх справ : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра психол. наук : спец. 19.00.06 «Юридична психологія» / В. І. Барко. – К., 2004. – 44 с.

Усиков Игорь Петрович,
директор Украинского бюро психофизиологических исследований и безопасности, председатель общественной организации «Коллегия полиграфологов Украины», директор центра курсовой подготовки полиграфологов, эксперт-полиграфолог

ЭФФЕКТИВНЫЕ ПРИЕМЫ ПРЕДТЕСТОВОЙ БЕСЕДЫ

На протяжении последних нескольких лет практически при всех видах полиграфных проверок при проведении предтестовой беседы мы активно используем некоторые тактические элементы, которые зарекомендовали себя как весьма эффективные, о чем свидетельствует высокая результативность получаемой информации при обсуждении внутритестовых вопросов, даже при использовании полиграфологами с минимальным опытом работы.

Первый элемент, который будем рассматривать, получил название «Правило недосказанности», и для проверяемого вводится как Главное правило тестирования, от выполнения или невыполнения которого напрямую зависит степень объективности результатов тестирования. Особенно хорошо этот элемент себя зарекомендовал при кадровом тестировании, при проведении расследований его применение более избирательно. Неоднократные отзывы проверяемых нами

людей, которые ранее уже проходили проверку у других специалистов и которым было с чем сравнивать, сразу выделяли этот элемент и очень положительно о нем отзывались, как о хорошей возможности для них избежать ошибки ложного обвинения. Учитывая, что наш основной профиль работы относится к проведению судебных психофизиологических экспертиз на полиграфе, данный элемент мы также используем и при проведении экспертиз, где при работе с непричастными людьми он значительно повышает возможность более уверенного принятия решений.

Как при расследованиях, так и в скрининге, практически все непричастные лица с большим интересом выслушивают это правило и стараются исполнять. Были случаи, когда проверяемые сами напоминали о нем, когда полиграфолог предпринимал попытки снизить поток излишне получаемой информации, т. е. непричастные люди пытаются максимально выговориться, соблюдая данную им специалистом установку.

Беседа при объяснении Главного правила тестирования - «Правила недосказанности», нами проводится примерно так:

«Теперь я объясню вам самое главное правило прохождения проверки на полиграфе. Если вы его будете соблюдать, я смогу максимально объективно оценить полученные результаты, если не будете - я смогу ошибиться и обвинить вас в том, что вы не совершали. Учитывая, что вы согласились пройти проверку, чтобы подтвердить свою непричастность к случившемуся, у вас не должно быть намерений меня обманывать.

Таким образом, Главным правилом вашего успешного прохождения этой проверки и моей объективной оценки полученных результатов является ваша искренность. При этом вы не должны рассказывать мне все свои личные секреты, речь идет только об искренности при обсуждении интересующих меня вопросов.

Особенность обсуждения заключается в том, что при всем вашем желании быть со мной искренним вы можете допускать недосказанность, а это не всегда ложь или сознательное сокрытие чего-то важного, чаще люди просто недопонимают, что это означает. Недосказанностью мы можем называть какие-то ваши воспоминания или возникающие ассоциации при

обсуждении тех или иных вопросов, которые лично вас напрямую не касаются. Эти воспоминания могут не быть связаны непосредственно с вами, но могут касаться аналогичных обстоятельств из жизни, например, ваших родственников, сослуживцев, друзей или одноклассников. Вы, понимая, что возникшие воспоминания не имеют отношения к вашей проверке, мне о них и не говорите, но в голове у себя их держите, не высказывая. При записи теста, при вашем честном отрицательном ответе, эти второстепенные воспоминания полиграф уверенно регистрирует как неискренность, и я могу ошибочно решить, что это реакции вашего обмана. На самом деле – это недосказанность. У человека, который во время проверки будет что-либо специально скрывать - умышленная неискренность проявляется точно так же, как и ваша недосказанность, связанная с обычным недопониманием особенностей искреннего общения.

Поэтому, если вы заинтересованы в успешном прохождении этого тестирования и объективной оценке полученных данных, вы должны соблюдать обозначенное мною правило и без моего напоминания рассказывать о любых воспоминаниях, которые будут к вам приходить при обсуждении каждого конкретного вопроса. Причем это касается как обстоятельств, связанных с вами лично, так и аналогичных обстоятельств, с вами не связанных, но о которых вам точно известно. О чем-либо точно вы можете знать только в двух случаях: во-первых, если вы лично что-то сделали или помогали кому-то делать, во-вторых, если вы лично наблюдали за происходящим со стороны. Все остальные варианты осведомленности, например, узнал от кого-то, логически подумал и т. п., не могут рассматриваться как точные знания».

Следующий элемент, который мы используем в предтестовой беседе с целью профилактики недопущения возможного противодействия, касается некоторых установок проверяемому, и беседа выстраивается примерно так:

«Сейчас я хочу вам дать одну рекомендацию. Речь пойдет о возможном противодействии с вашей стороны. Сейчас у всех людей имеются большие возможности получить практически любую общую информацию через Интернет. Вот и вы, когда шли на эту полиграфную проверку, возможно, интересовались: «А можно ли обмануть полиграф?» Несмотря на то, что

информации о противодействии полиграфу действительно много, хочу вас заверить, что большая половина предлагаемых приемов выкладывается специально, чтобы легче было выявлять людей, которые ими решат воспользоваться. Профессиональные полиграфологи хорошо знают, как можно эффективно выявлять противодействие. Если вы решите каким-либо способом начать мне мешать, то, увидев и поняв это, я могу поступить двумя способами. В первом случае, если мне это не будет мешать, я продолжу проверку, при этом ничего вам не скажу и даже намека не сделаю, что все понял, в итоге получу необходимую информацию, которая уверенно подтвердит вашу виновность. Во втором случае, если ваши возможные действия по противодействию действительно серьезно будут влиять на результат тестирования, и я, опять же, это пойму, то я могу либо сделать вам замечание, либо прекратить тестирование, либо его продолжить, ничего вам при этом не сказав. Последний вариант я обычно использую, чтобы набрать больше фактов, подтверждающих ваши попытки мне помешать, т. е. более уверенно задокументировать вашу умышленную попытку избежать разоблачения. Поэтому, подводя итог моему инструктажу, любое ваше противодействие либо не поможет, либо уверенно вас выдаст».

Шаповалов Виталий Александрович,
*заместитель директора Украинского
бюро психофизиологических исследований и
безопасности, секретарь координационного
совета общественной организации
«Коллегия полиграфологов Украины»,
полиграфолог, психолог*

МЕТОДИКА ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ОЦЕНКИ ДОСТОВЕРНОСТИ ПОКАЗАНИЙ В ЮРИДИЧЕСКОЙ ПРАКТИКЕ

Методика психологической оценки достоверности показаний в юридической практике – это комплекс специальных процедур, разработанных для психологического исследования вербальных и невербальных проявлений подследственного

(исследуемого субъекта) при проведении допроса, следственного эксперимента и других следственных действий, зафиксированных на видеозаписи.

В основе методики лежит гипотеза Ундоича, которая предусматривает, что описание реальных воспоминаний качественно отличается от сфабрикованных сведений. Это различие основано на предположении, что вымышленные сведения требуют от субъекта больше когнитивных усилий, больше творчества и, конечно же, самообладания. Создание лжи требует больше энергии, чем изложение того, что произошло в действительности, и это, безусловно, отражается на особенностях изложения сведений и их содержании. Таким образом, изложение реально пережитого события и рассказ о вымышленном событии в своей основе имеют различные *текстообразующие закономерности*¹, выявление которых с высокой долей вероятности позволяет судить о ложности или достоверности сообщаемых сведений. Каждая из процедур методики направлена на выявление конкретных текстообразующих закономерностей.

Исследование с помощью указанной методики наиболее целесообразно проводить в случаях, когда на начальных этапах следственных действий подсудимый давал признательные показания, а потом отказывался от них, мотивируя тем, что в ходе следствия на него оказывалось недопустимое психологическое и физическое воздействие, в результате которого он оговорил себя.

Также комплексный подход, используемый в методике, позволяет выявлять сочетание правды и лжи в показаниях. Парадокс заключается в том, что в правдивых показаниях могут быть элементы лжи, например, стремление исследуемого субъекта приуменьшить свою роль в расследуемом событии, представить свою позицию с точки зрения социальной

¹ *Психологические закономерности текстообразования показаний* – это механизмы образования текста с точки зрения теории текстообразования, правил речевой коммуникации, психолингвистических закономерностей общения, принципов отражения действительности в речи. Указанные закономерности лежат в основе структуры, содержания, экспрессии речи, а также её мимико-пантомимического сопровождения (невербальные средства).

желательности, стремление скрыть истинные мотивы своих поступков или значимых участников расследуемого события и т.п. Так и в ложные, полностью сфабрикованные показания могут быть искусно вплетены какие-либо действия или события, которые происходили в реальности и могут быть подтверждены другими лицами, однако на самом деле происшедшие в другое время и умышленно включены исследуемым субъектом для создания более правдоподобной лжи. Комплекс процедур методики позволяет выявить указанные особенности сочетания правды и лжи, что значительно снижает вероятность ошибки при подготовке выводов.

Таким образом, основной целью исследования с помощью данной методики является установление психологических признаков достоверности² или недостоверности³ в показаниях подследственного, что позволяет сделать вывод на основе зарегистрированного комплекса психологических признаков, переживал ли подследственный в действительности изложенное им событие или сообщаемые сведения о событии полностью или частично сфабрикованы.

Вопросы, которые могут быть поставлены на исследование с помощью методики:

1. Имеются ли психологические признаки достоверности или недостоверности в показаниях подследственного, зафиксированных на видеозаписи, при проведении с его

² *Психологические признаки достоверности* – это единицы речи, включающие в себя перцептивную информацию (визуальные подробности, звуки, запахи, вкус и ощущение), контекстуальную информацию (детали о месте и времени события), информацию о действиях/взаимодействиях и аффективную информацию (описание эмоций, возникших в ходе события), которые в некоторых случаях могут сопровождаться жестами-иллюстраторами и мимико-пантомимическими проявлениями. Данные признаки отражают различные стороны объективной действительности. Всего используется 43 признака.

³ *Психологические признаки недостоверности* – это содержательные и вокальные единицы речи, мимико-пантомимические проявления, которые являются индикаторами стресса и активного мыслительного процесса, затрудняющего свободное изложение показаний. Всего используется 25 признаков.

участием допроса, следственного эксперимента и других следственных действий?

2. Самостоятельно или несамостоятельно подследственный излагает показания в ходе проведения с его участием допроса, следственного эксперимента и других следственных действий, зафиксированных на видеозаписи?

3. Оказывалось ли недопустимое психологическое воздействие на подследственного при проведении с его участием допроса, следственного эксперимента и других следственных действий, зафиксированных на видеозаписи?

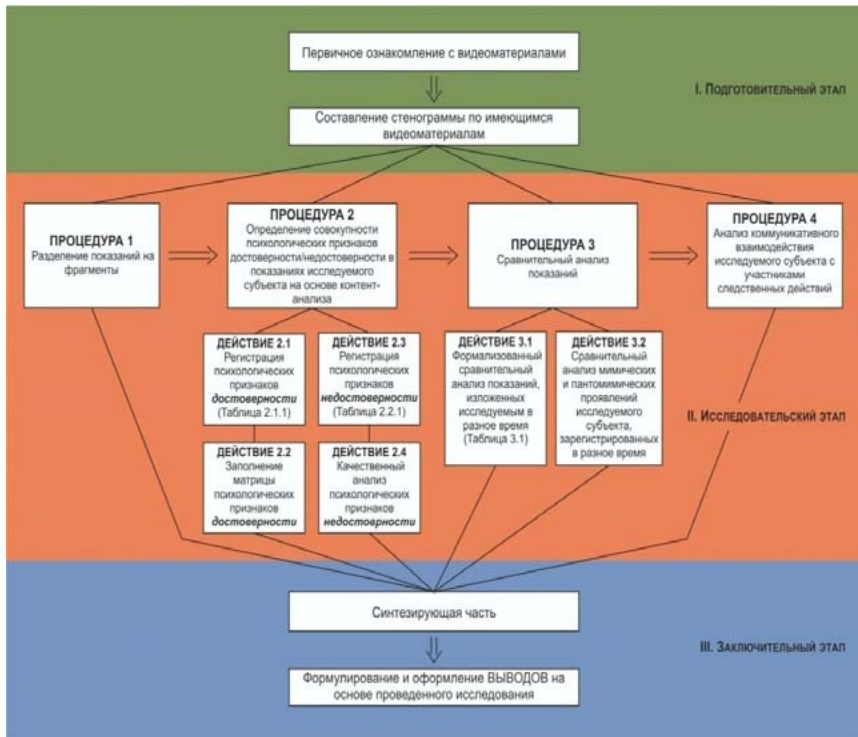
Для осуществления процедуры психологического исследования и подготовки выводов необходимо минимум две видеозаписи различных следственных действий, например, допроса и следственного эксперимента. Если с подследственным проводилось исследование при помощи полиграфа и оно было зафиксировано на видеозаписи, то данное видео также может быть включено в психологическое исследование показаний.

На основе имеющихся видеозаписей следственных действий составляется стенограмма, то есть дословная фиксация высказываний, как самого подследственного, так и других участников следственных действий. Высказывания записываются дословно, с учетом пауз и индивидуальных особенностей конструирования и произношения фраз.

Также благодаря видеозаписи специалист в дополнение к речи подследственного фиксирует в структуре стенограммы эмоциональные, мимические, пантомимические проявления, которые имеют диагностическое значение и могут быть интерпретированы на основе совокупности зарегистрированных проявлений.

Дословная запись высказываний участников следственных действий позволяет применить контент-анализ, элементы семантического анализа, сравнительный анализа и т.п.

Специалист-психолог делает короткие содержательные обобщения результатов исследования относительно вопросов, которые были поставлены на исследование. Выводы максимально конкретизированы и касаются смысловых, а не структурных показателей работы.

Структура и последовательность процедур методики психологической оценки достоверности показаний в юридической практике

Ниже приведены некоторые варианты выводов. Однако они не являются шаблонными и формулируются по каждому случаю индивидуально, с обязательной привязкой к синтезирующей части:

– в показаниях исследуемого субъекта, относящихся в целом к расследуемому событию, имеется комплекс психологических признаков достоверности, что свидетельствует о свободном владении информационными, пространственными, статическими, динамическими и временными характеристиками расследуемого события;

– зарегистрированные особенности изложения показаний исследуемого субъекта и речевое взаимодействие с участниками

следственных действий свидетельствуют о том, что во время следственных действий исследуемый, предоставляя информацию о деталях события, излагал их самостоятельно и находился на позиции ведущего, а не ведомого;

– в результате анализа структуры речевого взаимодействия участников следственных действий и исследуемого субъекта, зафиксированных в видеоматериалах, признаков недопустимого психологического воздействия не выявлено;

– в показаниях исследуемого субъекта, относящихся к описанию промежуточного этапа физического противостояния, был выявлен ряд противоречий, так называемых психологических признаков недостоверности. Данные противоречия могут быть связаны с естественным процессом забывания. Однако также не исключено наличие скрытого мотива к утаиванию или умышленному искажению исследуемым субъектом своей роли при совершении данного преступления. Процесс умышленного утаивания или искажения информации требует когнитивных усилий и учета пространственных, динамических характеристик события, что может вызывать подобного рода ошибки и неточности;

– в показаниях исследуемого субъекта, зафиксированных в видеоматериалах, наблюдается алогичность, нарушение структуры показаний, их рассогласованность, противоречивость, изменчивость, а также отсутствие необходимого комплекса психологических признаков достоверности, что указывает на то, что исследуемый субъект испытывает значительные затруднения при воспроизведении деталей, связанных с расследуемым событием, а совокупность изложенных факторов ставит под сомнение его владение информационными, пространственными, статическими, динамическими и временными характеристиками излагаемых им событий.

Выводы судебно-психологической экспертизы по видеоматериалам следственных действий, нашли свое подтверждение в ряде уголовных дел и были подкреплены другими криминалистическими методами.

Список использованных источников

1. Шаповалов В. А. Методика определения психологических признаков достоверности/недостоверности в юридической

практике : [метод. пособие] / В. А. Шаповалов. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – К. : Кафедра, 2013. – 108 с.

2. Шаповалов В. Методика психологической оценки достоверности показаний в юридической практике / В. Шаповалов. – К. : Освита Украины, 2015. – 60 с.

3. Gordon N. Effective interviewing and interrogation techniques / Gordon N., Fleisher W. – [3rd ed.]. – 2011.

4. Smith N. Reading between the Lines: An evaluation of the Scientific Content Analysis technique (SCAN) / Smith N. – London, 2001.

5. Schafer J. Psychological narrative analysis. A professional method to detect deception in written and oral communications / Charles C Thomas, Publisher, LTD., 2010.

6. Steller, M. Köhnken, G. (1989.) Criteria-based statement analysis. U: Raskin, D.C. (ur.) Psychological methods in criminal investigation and evidence. New York: Springer Publishing Company 217–245.

Рыбальченко Олег Николаевич,
*директор ООО «Кадровая безопасность»,
заместитель председателя общественной
организации «Коллегия полиграфологов
Украины», эксперт-полиграфолог*

РЕЧЕВАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В ПРОВЕДЕНИИ ПСИХОФИЗИОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ С ПОМОЩЬЮ ИНСТРУМЕНТАЛЬНОЙ ДЕТЕКЦИИ ЛЖИ (ПОЛИГРАФА)

Проводимые исследования с помощью инструментальной детекции лжи (полиграфа) свидетельствует о том, что в речи человека очень тонко проявляются специфика эмоционального состояния и связанные с ним особенности протекания других психических процессов, характеристики мотиваций той деятельности, в рамках которого протекает речь, а также целый ряд других внутренних свойств, определяющих психологическую характеристику личности человека. При этом эмоциональная окраска речи в такой же мере зависит от

величины потребности и оценки возможности её удовлетворения, как и любые другие проявления степени эмоционального напряжения.

Возможность распознавания эмоциональных состояний человека в ходе беседы, диалога или тестирования по соответствующим характеристикам его речи (синтаксиса, фонологии, семантики) представляет исключительную практическую ценность для использования полиграфа.

Анализ устной речи во всех её проявлениях представляет собой важнейший элемент методики оценки искренности человека. Как и само явление устной речи, этот анализ по своей структуре является сложным и отражает специфическую многоуровневую организацию процесса речепродукции.

В большинстве случаев при анализе не возникает необходимости специально различать психолингвистические признаки, проявление которых обусловлено интеллектуальными или эмоциональными проблемами, возникающими перед лжецом, так как внешне они выглядят практически одинаково, поскольку отражают единое состояние психоэмоциональной (психической) напряженности.

Внешней особенностью психолингвистических признаков неискренности является их фундаментальная природа, а поэтому неизбежное присутствие в любой иноязычной речи. Как правило, состояние психоэмоциональной напряженности оказывает отрицательное, дезорганизирующее воздействие на любую деятельность человека, в том числе и на речевую, так как сильное возбуждение *кортикальных* структур мозга, имеющее при этом место, способно только затруднять осуществление сложных двигательных и других признаков.

Связь психолингвистических явлений с особенностями организации и функционирования центральной нервной системы вскрывает нейрофизиологический механизмы, которые и создают основу для использования речевых показателей в качестве объективных индикаторов состояния психоэмоционального напряжения. Существо этой связи заключается в явлении так называемой *«функциональной декортикации»* – избыточном возбуждении коры головного мозга под воздействием импульсов из гипоталамуса, принадлежащего к так называемому *«эмоциональному мозгу»* и

активно вовлеченного в его активность, в результате чего нарушается высоко дифференцированная деятельность коры головного мозга, необходимая для нормального функционирования внимания и обеспечения высших психических процессов, включая мышление. Генерализованное возбуждение коры, особенно ее лобных отделов, которые принимают участие в осознании переживаемых стрессовых состояний, а также чрезмерное возбуждение областей «эмоционального мозга» (лимбической системы, включающей упоминавшийся выше гипоталамус), связанных с корой функционального, и обуславливает особенности поведения человека в состоянии психической напряженности, а также специфические особенности его речи, что подтверждается многочисленными наблюдениями над больными с повреждениями мозга различной локализации. Следует также отметить, что состояние психоэмоциональной напряженности существенно влияет не только на процессы порождения речи, но и на ее восприятие как в устной, так и в письменной форме. В частности, речевые сообщения начинают восприниматься менее адекватно и полно, что может быть зафиксировано по степени вовлеченности человека в разговор.

Из всего изложенного следует, что метод сопоставительного психолингвистического анализа речи в динамике ее порождения может быть использован для объективной диагностики функционального состояния человека, в частности, состояния психоэмоционального напряжения, в том числе связанного с процессом изложения лжи.

Исследование продуктов речевой деятельности, направленное на установление значимых фактов и получение ответов на поставленные перед экспертом вопросы с помощью инструментальной детекции лжи (полиграфа), позволяет установить истинность (ложность) либо возможность (невозможность) описательных высказываний о событии. Бесспорно, полученные результаты не могут быть прямым доказательством причастности или не причастности проверяемого к исследуемой проблематике, но они косвенно могут быть взяты как дополнительная информация для дальнейшего разбирательства.

Список использованных источников

1. Симаков А. И. Собственное информационное пространство ведущего деловые переговоры / А. И. Симаков, А. Б. Пеленицын. – М., 2014. – 628 с.
2. Біленчук П. Д. Аудіовізуальна психофізіологічна діагностика людини / Біленчук П. Д., Мотлях О. І., Рибальченко О. М., Усіков І. П. – К., 2013. – 420 с.
3. Психологические и методологические аспекты исследования с применением полиграфа : материалы науч.-практ. конф. – М., 2013. – 182 с.

Widacki Jan, *Dean of the Law School at Andrzej Frycz Modrzewski Kraków University, Poland, Professor LLD*

GALVANIC SKIN RESPONSE (GSR) AND ITS DISCOVERERS (ABSTRACT)

Galvanic Skin Response (GSR) is among the best and most evident physiological changes used for instrumental lie detection. These are changes in the GSR that are registered (together with the respiratory and blood pressure-pulse deception responses) by any contemporary polygraph.

Plenty of experimental studies connected to instrumental lie detection only used a psychogalvanometer, which only revealed or registered changes in the GSR. It is worth recalling that in Lykken's first experiment from 1959, which gave rise to the Guilty Knowledge Test (GKT) technique, the experimenter used a psychogalvanometer only, not a polygraph.

In 1878, Vivourox observed an increase in the electrical resistance of the skin on the anaesthetised side of hysteric patients. Around a decade later, in 1888, Feré noticed that changes in electric conductivity of the skin are a reaction to a range of stimuli, also psychological, affecting the patient. His measurements of changes in skin conductivity made use of an external source of electricity.

In 1890, Tarchanoff stated that nearly any pair of points on the human skin connected with a psychogalvanometer (in an absence of

an external source of electricity) revealed differences in electric potential changing under the influence of stimuli.

There is the same physiological mechanism underlying the observations of Feré and Tarchanoff, the two scientists who were co-discoverers of the skin galvanic response.

Unlike Feré's, Tarchanoff's biography is unfortunately less known, as it is not only exceedingly interesting but it also connects both the science and the nations of Central and Eastern Europe symbolically.

A Georgian by birth, Tarchanoff was a Russian scientist, and a teacher and friend of Napoleon Cybulski, the man who created the Polish school of physiology. Assorted facts about the great scientist have remained virtually unknown: not only was he connected to Polish science but also spent the last three years of life in Poland, and died in Poland, near Kraków, rather than in Petersburg, as suggested by *The Great Soviet Encyclopaedia*.

Марчак Віталій Ярославович,
професор кафедри кримінального права та криміналістики юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, доктор юридичних наук, професор;
Шувальська Люсьєна Романівна,
викладач юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, кандидат юридичних наук

ДИСКУСІЙНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ОЦІНКИ ВИСНОВКУ КОМПЛЕКСНОЇ СУДОВОЇ ПСИХОЛОГО-ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ СУДОМ ПРИСЯЖНИХ

Для надання інформації, отриманої за допомогою опитування підозрюваного з використанням поліграфа, значення доказу у кримінальному провадженні органи досудового розслідування повинні призначити відповідну експертизу, оскільки висновок експерта є процесуальним джерелом доказів [1, ст. 84].

Багатоканальний прилад – поліграф виявляє інтенсивність виявів фізіологічних змін в організмі під час емоційного збудження, яке виникає у відповідь на стимули, що пред'являє спеціаліст-поліграфолог. Стимулами можуть бути певні запитання, фотографії, відео, речові докази, тобто все, що може провокувати психофізіологічну реакцію. Основою фіксації психофізіологічних реакцій людського організму є емоції людини в процесі такого опитування. Емоції за своєю основою є психологічними реакціями організму людини, які супроводжуються зміною фізіологічних реакцій. Емоції виникають рефлексивно за допомогою підкіркових нервових центрів (гіпоталамуса, лімбічної системи та ретикулярної формації) та кори великих півкуль головного мозку [2]. Сильне емоційне напруження викликає активну діяльність десятків фізіологічних організмів, провокуючи відповідні реакції, які формують відповідний емоційний стан людини – стан психофізіологічного стресу. Психофізіологічні реакції, які реєструє поліграф, за своїм характером залежать від індивідуальних психологічних особливостей підозрюваного, які належать до сфери знань професійного психолога. Тому органу досудового розслідування доцільно проводити саме комплексну судову психолого-психофізіологічну експертизу підозрюваного з використанням поліграфа та участю експерта психолога і спеціаліста поліграфолога. Крім того, професійний психолог може чітко та якісно сформулювати питання, черговість пред'явлення стимулюючих елементів для опитування підозрюваного. Звісно, на дослідження такої експертизи необхідно направляти матеріали кримінального провадження, речові докази, медичні документи та ін.

Отже, коротко ми зазначили переваги оформлення результатів опитування підозрюваного за допомогою поліграфа саме висновком експерта комплексної судової психолого-психофізіологічної експертизи.

Очевидно, що таке складне експертне дослідження буде проводитись у більшості випадків у кримінальних провадженнях про особливо тяжкі злочини за які передбачено покарання у виді довічного позбавлення волі. Оскільки сьогодні в суспільства через маніпуляції політиків, засобів масової інформації, загалом, склалася недовіра до професійних суддів, то обвинувачені у вчиненні особливо тяжких злочинів будуть

звертатися з клопотанням про розгляд їх проваджень судом присяжних, у якому беруть участь представники народу.

Участь представників народу в здійсненні правосуддя слід визнати як одну з форм народовладдя. Присяжні є «чесною й совістю громади» і судові рішення, ухвалені з їхньою участю, будуть вважатися суспільством найбільш правомірними та справедливими. До такої системи правосуддя буде непохитна довіра від громадськості.

На нашу думку, для вітчизняного правосуддя найбільш прийнятною є модель інституту присяжних, згідно з якою головне завдання представників народу – надати оцінку в нарадчій кімнаті досліджуваним безпосередньо в судовому засіданні доказам без участі представника держави – професійного судді й винести вердикт щодо винності обвинуваченого в кримінальному провадженні, що є шляхом до позбавлення правосуддя від корупції та адміністративного і політичного тиску.

Яким чином присяжні, які не знають законів, не є юристами, фахівцями права, повинні дослідити безпосередньо в судовому засіданні висновок експерта комплексної судової психолого-психофізіологічної експертизи та надати йому правильну оцінку в нарадчій кімнаті?

На нашу думку, під час дослідження в судовому засіданні висновку експерта мають бути допитані судом присяжних як експерт чи спеціаліст психолог та поліграфолог, які брали участь у проведенні опитування підозрюваного із застосуванням поліграфа за правилами ст. 69, 71, 356, 360 КПК України [3] та повинні роз'яснити суду присяжних суть висновку експерта. Допитуваним спеціалістам можуть бути поставлені питання щодо наявності спеціальних знань та кваліфікації з досліджуваних питань (освіти, стажу роботи, наукового ступеня тощо), що стосуються предмета експертизи, використаних методик і теоретичних розробок, наукового обґрунтування та методів, за допомогою яких експерт дійшов висновку. Хоча виникає низка проблем у зв'язку з відсутністю чітко відпрацьованого механізму державної підготовки спеціалістів-поліграфологів, діяльність яких було б спрямовано на сприяння правосуддю. Крім того, використання поліграфа прямо не передбачено кримінальним процесуальним законодавством

України, у науково-дослідних експертно-криміналістичних центрах відсутні спеціалісти та поліграфи для проведення таких експертиз, а відтак, і не напрацьовані практика й методика проведення таких досліджень, відсутні науково-технічні та методичні рекомендації за цим напрямом.

Також при оцінці висновку експерта в суду присяжних може виникнути низка запитань правового характеру. Опитування за допомогою поліграфа фактично є «свідченням проти себе». Це суперечить чинним нормам Конституції України [3, ст. 62, 63], які стверджують, що ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину; обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях; усі сумніви щодо доведеності вини особи трактуються на її користь; особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом. Уявімо ситуацію, що обвинувачений у суді заявив присяжним, що він під час опитування з використанням поліграфа на досудовому слідстві сказав неправду, перелякався, оскільки він не несе за це будь-якої відповідальності й не зобов'язаний взагалі про щось свідчити. Частина 4 ст. 95 КПК України дає право суду обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він отримав безпосередньо під час судового засідання, і не вправі обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому, прокурору, або посилатися на них [1]. Це підкреслює те, що сам факт визнання поліграфного дослідження як законного способу отримання доказової інформації має бути закріплений законодавчо. Отже, перед проведенням такого дослідження підозрюваний або інша особа, щодо якої воно проводиться, повинні дати письмову згоду на проведення такого дослідження, інакше це буде доказом, який отриманий унаслідок істотного порушення прав та свобод людини. Крім цього, таке дослідження апіорі не може бути проведене свідку, якому планується пред'явити підозру, оскільки такий доказ буде недопустимим.

Узагалі, висновок експерта, який встановить, чи говорить підозрюваний правду або не правду, не має правового значення для правосуддя: кваліфікації дій, визнання винуватості,

призначення покарання тощо, оскільки він, захищаючись, може говорити неправду, а на одних його показаннях суд не може ухвалити вирок, тільки в сукупності з іншими доказами. Крім того, якщо в основу обвинувачення покладено доказ, який викликає сумнів – це може трактуватись як порушення ст. 6 Європейської конвенції з прав людини – права на справедливий судовий розгляд [4, с. 220–222; 5, с. 360–365]. Узагалі, ступінь достовірності інформації, отриманої на поліграфі залежить від кваліфікації спеціаліста-поліграфолога.

Слід також зазначити, що опитування за допомогою поліграфа не дозволить отримати достовірну інформацію про неосудну особу, або, якщо підозрюваний страждає на психічний розлад, перебував під час вчинення злочину у стані сп'яніння або під дією медикаментозних препаратів, у стані сильного емоційного збудження (сильне душевне хвилювання, афект, фрустрація) тощо, оскільки в цих випадках він просто може не пам'ятати всіх обставин вчинення суспільно небезпечних діянь.

Крім того, якщо сторона судового провадження або суд присяжних піддасть сумніву таке дослідження, то виникають певні процесуальні й технічні проблеми провести його повторно, додатково чи комісійно через вищевикладені питання, а також щодо однакової реакції підекспертного на ті самі подразники через певний проміжок часу.

Отже, упровадження нових методик встановлення об'єктивної істини в кримінальному провадженні є однозначним позитивом, але на сьогодні запровадження експертного дослідження з використанням поліграфа у кримінальному провадженні вимагає певних законодавчих змін, вироблення наукових та методичних рекомендацій тощо.

Список використаних джерел

1. Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст / за ред. О. Л. Жуковської. – К. : ВПЮЛ, 2004. – 960 с.
2. Конституція України. – К. : Паливода А. В., 2005. – 104 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: чинне законодавство : за станом на 1 верес. 2015 р. – Офіц. вид. – К. : Паливода А. В. – 328 с.

4. Максименко С. Д. Загальна психологія : [навч. посіб.] / С. Д. Максименко. – К. : Центр учб. л-ри, 2008. – 272 с.

5. Міжнародні стандарти у сфері судочинства: спільна програма Європейського Союзу та Ради Європи «Прозорість та ефективність судової системи України» / ред. група : Д. Вон, Н. Петрова, Ю. Седик, І. Сторожук та ін. – К. : Істина, 2010. – 488 с.

Морозова Тетяна Романівна,
професор кафедри юридичної психології та прокурорської етики Національної академії прокуратури України, доктор психологічних наук, старший науковий співробітник

ОСОБЛИВОСТІ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПОЛІГРАФОЛОГІЇ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ

За останні 20 років українська поліграфологія пройшла довгий шлях. Її розвиток часто відбувався без державної підтримки, виключно завдяки ентузіастам як з боку поліграфологів, так і з боку їхніх незмінних замовників – практичних працівників правоохоронних органів. На цьому шляху нас підтримували два шанованих волонтери – американець Брюс Уайт і, на жаль, уже покійний краснадарець Валерій Олексійович Варламов. Ще в 1990-х рр. вони вчили наших спеціалістів із числа працівників органів внутрішніх справ, забезпечували їх приладами.

Ми пам'ятаємо неприйняття частиною юристів-теоретиків самої ідеї використання поліграфа, дискусії, під час яких нам наводили норми і статті законів, згідно з якими наша діяльність була майже безперспективною, пам'ятаємо і наші аргументи [1]. Саме тому такою важливою та цінною була перша відомча Інструкція щодо застосування комп'ютерних поліграфів у роботі з персоналом органів внутрішніх справ України, яку було затверджено в Міністерстві юстиції України [2]. Нині, через 11 років, її текст видається подекуди надто обережним. Насправді затвердження Інструкції, як і її назви, було

результатом спільної перемоги працівників НЛ-3 НДІ НАВС України та Центру практичної психології МВС України у тривалому протистоянні з міністерськими чиновниками, відомчими юристами-скептиками, а також розробниками одноканальних приладів [3].

Можливо, вітчизняна поліграфологія розвивалася не в такому темпі, як хотілося, але нам вдалося оминати хибних кроків на кшталт масового впровадження одноканального приладу, про що вже згадувалося; законодавчого обмеження категорій суб'єктів й об'єктів поліграфних перевірок, як це сталося в Литві; непримиренної боротьби шкіл, що ґрунтується не на відмінності одержаних результатів щодо однієї і тієї самої справи, а лише на однозначному неприйнятті методики поліграфної перевірки, яку використовують опоненти, як це відбувалося в Росії.

До Національного класифікатора професій із листопада 2010 р. додано професію «експерт-поліграфолог». Мені доводилося читати і захоплені відгуки про те, що «такого немає навіть у Росії», і критику щодо того, що професія потрапила не в той розділ тощо. Маючи безпосереднє відношення до цієї події, скажу відверто – я і зараз вважаю, що у цьому питанні досягнутий результат нівелює будь-яку критику. До того ж критики мали п'ять років, щоб виправити мої помилки та упущення, однак, чомусь, не зосередили свою енергію у цьому напрямі. Утім як і не вдосконалили Інструкцію від 2004 р. Сьогодні ми чуємо про перший вітчизняний поліграф «Рубікон» і є обґрунтовані сподівання, з огляду на заявлені технічні характеристики, що він виправдає наші очікування. Маю надію, що його розробники готові до протидії навмисно нав'язаному нефахівцям стереотипу, що поліграф лише однієї країни (не нашої) й одного виробника може дати достовірний результат.

Є багато професійних поліграфологів, два суспільних об'єднання спеціалістів. Про таку кількість і якість можна було тільки мріяти всього лише сім – вісім років тому. Реальна, повсякденна робота наших фахівців викликає повагу і шану, багато тестувань, з якими мені вдалося ознайомитися, заслуговують найвищих оцінок. Можна констатувати, що вітчизняна школа підготовки поліграфологів пройшла первинний

етап становлення хоч і розрізнено, не на платформі відомчого навчального закладу, як нам колись того хотілося, але на відмінно.

Наші колеги, працюючи в зоні АТО, забезпечуючи кадровий підбір у ключових для держави напрямках, є серед тих, хто не на словах, а на ділі активно боронить соборність і суверенність України. Навіть у цьому ми зробили великий крок – адже ще не так давно в одному із столичних вишів висів «Кодекс поліграфолога», у якому одним із пунктів значився – «своей работой полиграфолог не должен противодействовать ФСБ»...

Великим, епохальним поступом є цьогорічне доповнення Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз і експертних досліджень п. 6.8 у розд. 6 щодо можливості проведення опитування з використанням поліграфа. Для фахівців зрозуміло, що це є результатом значних зусиль, персональної наполегливості та самовідданості. За що наша колективна подяка та шана.

За всім позитивним, що відбулося, хотілося б звернути увагу на проблемні питання, які пов'язані з очевидним зростанням популярності поліграфа і можуть актуалізуватися найближчим часом:

1. Суспільство має явно завищені очікування від результатів роботи поліграфологів. З однієї сторони, це дає поштовх поліграфології, з іншої – неминуче наближає момент розчарування. Тестуючи публічних осіб у межах їх піар-акцій (а згадування про саме тестування таких людей вже є піаром) ми, ніби, ставимо на них штамп якості. Однак, якщо вони своїми вчинками дискредитують себе, то автоматично дискредитують і діяльність поліграфолога. Сьогодні суспільству достатньо чути, що особа «пройшла поліграф». Скоро нас питатимуть – а що саме ви питали, які теми перевіряли, чи не маніпулювали з питаннями, чи не підбирали ті, які були вигідні обстежуваному? До цього треба бути готовим.

2. Зрозуміло, що причетність до професії поліграфолога, утім, як і причетність до будь-якого іншого фаху, не означає, що людина є однозначно професіоналом, який автоматично володіє набором чеснот, чітко притримується морально-етичних норм і Закону. Ми повинні бути готові до випадків ненавмисного або навмисного викривлення результатів, точніше – до адекватних і

правильних дій, якщо зіштовхнемося із такими випадками. Вбачається, що з позицій не нанесення шкоди загальній справі, на першому етапі, все таки краще надавати перевагу проведенню повторного тестування у суперечливому випадку, а не обмежуватися публічною критикою чиєїсь роботи.

3. Протидія поліграфним перевіркам – неминучий супутник поліграфології. На підтвердження цього вказує той факт, що саме датчики виявлення протидії є такими, які постійно вдосконалюються провідними фірмами-виробниками приладів. Робота поліграфолога на приладі, який не має датчика виявлення механічної протидії, в наших умовах вбачається досить ризикованою з позиції надання неправильного висновку. Ризик значно підвищується, якщо кандидат на проходження поліграфної перевірки одержав рекомендації з протидії від когось із поліграфологів. Можна мати різні погляди на методика поліграфної перевірки, але підготовка до протидії, за виключенням випадків, коли вона проводиться в інтересах національної безпеки, є однозначно неприпустимою.

Список використаних джерел

1. Морозова Т. Р. Поліграф: міфи та реальність / Т. Р. Морозова // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2004. – Т. VI. – Вип. 5. – С. 197–206.

2. Інструкція щодо застосування комп'ютерних поліграфів у роботі з персоналом органів внутрішніх справ України : наказ МВС України від 28 лип. 2004 р. № 842 (zareestrovano в Міністерстві юстиції України 27 жовт. 2004 р. за № 1373/9972).

3. Морозова Т. Р. Стан і перспективи розвитку поліграфних обстежень із метою детекції нещирості / Т. Р. Морозова // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / [за ред. С. Д. Максименка]. – К., 2005. – Т. 7. – Вип. 4. – С. 212–217.

Топчій Василь Васильович,
*завідувач кафедри кримінального права
та кримінології Навчально-наукового
інституту права Національного
університету Державної податкової
служби України, доктор юридичних
наук, доцент*

МОЖЛИВОСТІ ВИКОРСИТАННЯ ПОЛІГРАФА (ДЕТЕКТОРА БРЕХНІ) ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Останніми роками правоохоронні органи ведуть постійну роботу з упровадження в слідчу та оперативно-розшукову діяльність нетрадиційних криміналістичних засобів, що сприяють своєчасному розслідуванню злочинів, встановленню винних осіб та формуванню доказової бази при розслідуванні кримінальних правопорушень. На сьогодні розвиток емпіричних наук, у тому числі медицини, біології, психології, дав підстави для розроблення різноманітних технологій для детекції брехні, тобто впровадження в оперативно-розшукову діяльність та слідчу практику можливості використання такого комп'ютерного засобу, як поліграф з метою виявлення неправди та нещирості в показаннях, що дають свідки, потерпілі, підозрювані та інші учасники кримінального провадження по кримінальним правопорушенням. Діяльність такого методу, як поліграф значно полегшить органам дізнання та досудового розслідування у визначенні правдивості наданої інформації особами, які певним чином причетні до конкретного кримінального провадження.

Зокрема, поряд з традиційними, тобто науковими методами розкриття злочинів, з'являються нові нетрадиційні. Актуальність теми даного дослідження полягає у значенні, ролі та дієвості нетрадиційних методів і спеціальних знань, які не закріплені в науці та законодавстві, можуть застосовуватися у процесі проведення гласних слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних заходів.

В останні роки слідчі та оперативні працівники окремих іноземних держав усе частіше стали звертатися до можливостей поліграфа (детектора брехні) при розслідуванні злочинів.

Використання поліграфа можливе не тільки з метою розслідування злочинів та виявлення особи злочинця, а й для проведення перевірки персоналу комерційних підприємств, установ чи організацій [3]. Досвідченим керівникам відомо безліч випадків, коли люди, прийняті на роботу на важливі і відповідальні посади, приховавши свої дійсні наміри, завдавали значної матеріальної і моральної шкоди компанії, зловживаючи довірою засновників або керівника.

Тож наявний міжнародний досвід використання поліграфа, існуюче законодавство України, методики, які використовуються для поліграфного тестування, та їх наукове обґрунтування дозволяють стверджувати про можливості застосування поліграфа і в українському судочинстві. Особливо повно і науково всі головні методичні особливості проведення психофізіологічних досліджень на поліграфі виклав у своєму дисертаційному дослідженні провідний поліграфолог С. В. Поповічев [4].

В Україні приватні послуги з детекції брехні почали надавати в 1998 р., але сам «детектор брехні» з'явився ще в 1997 р. [2].

Сьогодні в органах внутрішніх справ Україні практика застосування поліграфа на стадії досудового розслідування і в межах оперативно-розшукових заходів вже давно стала повсякденною і необхідною у зв'язку з високою ефективністю даного методу розкриття злочинів. Водночас спектр можливостей поліграфа може бути більш широким.

Існує міжнародна та вже українська практика залучення фахівців-поліграфологів як експертів для проведення судових психофізіологічних експертиз на поліграфі. Науково та емпірично така тема досліджується давно, наприклад кандидат юридичних наук Л. О. Суворова у своїй монографії «Ідеальні сліди у криміналістиці» зазначала: «... Р. С. Белкін дуже переконливо довів технічну, тактичну, етичну і процесуальну

обґрунтованість застосування поліграфа і неспроможність позицій його супротивників» [6].

Реєструючи фізіологічні реакції людини під час спеціального психофізіологічного дослідження відкрито і гласно, в оператора поліграфа складається думка про наявність (відсутність) інформації, що приховує особа, яку перевіряють. Що саме, коли і в якому обсязі повідомляти особі, яку перевіряють, про результати тестування на поліграфі, вирішує ініціатор перевірки. У зарубіжній практиці правової оцінки застосування поліграфа слід виділити рішення Верховного суду США, який у 1998 р. розглянув питання правомірності використання поліграфа. Було зазначено, що за умови дотримання добровільності й відсутності будь-якого примусу, що виражається в тій чи іншій формі, а також дотримання чинного законодавства та виконання процедури випробування на належному технологічному рівні, обстеження на поліграфі може визнаватися правомірним [1].

Розглядаючи поліграф як технічний засіб, слід зауважити, що згідно із зарубіжним кримінальним процесуальним законодавством, результати застосування технічних засобів набувають статусу процесуальних доказів на підставі дотримання таких умов: застосування здійснюється з метою, зазначеною законом; факт застосування (а також інші дані відповідно до встановлених законом правил) відображено у протоколі процесуальної дії; отримані результати долучено до матеріалів провадження.

В Україні 12 березня 2013 р. за ініціативи народного депутата України VII скликання Г. Г. Москаля до Верховної Ради України надійшов проект Закону України «Про доповнення Кримінального процесуального кодексу України положеннями відносно використання поліграфа (детектора брехні)» № 2521, яким пропонується доповнити Кримінальний процесуальний кодекс України новою ст. 264–1 з назвою «Перевірка правдивості свідчень особи на поліграфі (детекторі брехні)». У змісті цієї статті пропонується іменувати перевірку правдивості свідчень особи на поліграфі (детекторі брехні) психофізіологічною експертизою, яка проводиться експертами

відповідної кваліфікації за науково обґрунтованими методиками. Принципами перевірки на поліграфі мають бути безсторонність, об'єктивність, фаховість відповідних судових експертів державних спеціалізованих установ. Таким чином, проводити психофізіологічну експертизу пропонується покласти лише на державні спеціалізовані установи. Застосування поліграфа (детектора брехні) не може суперечити основним правам, свободам і законним інтересам людини, її честі й гідності [5]. Ураховуючи, що в Україні перевірка на детекторі брехні використовується в слідчо-судовій практиці для проведення психофізіологічної експертизи, то при усіх позитивних моментах вищевикладеної законодавчої ініціативи звертає на себе увагу те, що цей законопроект фактично певною мірою підміняє методику проведення психофізіологічної експертизи (дослідження), оскільки будь-який метод, яким є і метод поліграфа (опитування з використанням поліграфа), містить у собі як умови його використання і застосування з викладенням принципів, постулатів, на яких він побудований і дотримання яких робить його достовірним та надійним, так і умови, за яких цей метод заборонено до використання через недостатню інформативність або ненадійність кінцевого результату.

Отже, враховуючи зарубіжний досвід, на нашу думку, має бути зроблено шляхи для впровадження та процесуального закріплення використання поліграфа і в українському кримінальному процесуальному законодавстві.

Нетрадиційні методи дослідження та спеціальні знання можна використовувати як доповнення при розслідуванні кримінального правопорушення, що дасть змогу слідчому більш глибоко зрозуміти структуру поведінки особистості й підсумкові результати (розшифрування результатів поліграфного дослідження) психофізіологічного дослідження, отримані відповідно до встановлених кримінальним процесуальним законом правилами (тобто відповідні вимоги допустимості, достовірності, мають можливість їх перевірки), слід визнавати процесуальними доказами й оцінювати їх у сукупності з іншими доказами.

Вважаю, що застосування поліграфа на сьогодні, безумовно, потребує додаткових різнобічних досліджень. Але такі дослідження у визначених випадках повинні проводитись з використанням оптимальних шляхів і форм процесуального застосування цього технічного засобу та визнання за його результатами статусу процесуальних доказів.

Список використаних джерел

1. Алесковский С. Ю. Нетрадиционная криминалистика : [учеб. пособие] / С. Ю. Алесковский, А. Ф. Аубакиров. – Алматы : АЮ – ВШП «Адилет», 2003.
2. Історія поліграфа (детектора брехні) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://polygraph-west.com.ua/history_ua.php.
3. Національний класифікатор професій України ДК: 003 «Класифікатор професій», Код 2144.2 – «експерт-поліграфолог», введено в дію наказом Держспоживстандарту України № 237 від 28 лип. 2010 р.
4. Поповічев С. В. Просто збрехати важко. Інструментальна детекція брехні: від ідеології до технології / С. В. Поповічев. – М. : Група ЕПОС, 2011 – 400 с.
5. Про доповнення Кримінального процесуального кодексу України положеннями щодо використання поліграфа (детектора брехні) [Електронний ресурс] : проект Закону України від 12 берез. 2013 р. № 2521. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46058.
6. Суворова Л. О. Ідеальні сліди в криміналістиці / Л. О. Суворова – М. : Юрлітінформ, 2010. – 176 с.

Мотлях Олександр Іванович,
*провідний науковий співробітник
наукової лабораторії з проблем
досудового розслідування навчально-
наукового інституту підготовки
фахівців для підрозділів слідства та
кримінальної міліції Національної
академії внутрішніх справ, доктор
юридичних наук, професор*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІГРАФА В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

В умовах реформування вітчизняних правоохоронних органів одним із ключових питань постало подальше впровадження поліграфа та отриманих за допомогою його результатів у діяльність органів внутрішніх справ (ОВС) України щодо виконання завдань, покладених на них державою.

Науково доведено, що сучасні вітчизняні психофізіологічні дослідження на основі поліграфа утворюють два напрями їх використання у: а) кадровій роботі; б) правоохоронній діяльності. Перший напрям орієнтовано на проведення кадрових і службових перевірок осіб для професійно-психологічного відбору на службу та навчання в систему правоохоронних органів України, в тому числі в систему ОВС. Другий напрям – на сферу практичної правоохоронної діяльності України, зокрема кримінальне судочинство. Однак, розвиваючись, ці напрями досліджень з використанням поліграфа паралельно один від одного постали перед низкою проблемних питань, які наразі потребують системного аналізу та їх розв'язання. Слід зазначити, що донині акцент більше зосереджувався саме на проблемних питаннях другого напрямку досліджень. Вони виникали щодо повноцінного впровадження отриманих результатів з використанням поліграфа у кримінальний процес України, діяльність якого спрямовано на своєчасне й ефективне розслідування вчинених та зареєстрованих в Єдиний реєстр досудових розслідувань (ЄРДР) кримінальних правопорушень. Здебільшого проблематика питання стосувалася відсутності

законодавчого закріплення поліграфа в Україні, що слугувало для частини працівників вітчизняних правоохоронних органів та суду підставою для практичного невизнання доказами матеріалів, зібраних за допомогою цього науково-технічного приладу. Не до кінця розв'язаним це питання залишилася й донині. Тому практично чи не єдиними правовими засадами, які регулювали діяльність використання поліграфа у вітчизняному кримінальному судочинстві, були відомчі підзаконні акти ОВС, а саме: наказ МВС України «Про проведення експерименту щодо використання комп'ютерних поліграфів у діяльності органів внутрішніх справ» № 743 від 28 серпня 2001 р., у якому поліграф запроваджувався у сферу правоохоронних органів України з ліквідацією обмежених можливостей застосування цього приладу в оперативно-розшуковій діяльності. А на його основі розроблено Концепцію щодо впровадження комп'ютерних технологій з використанням поліграфа в систему МВС України з програмою її реалізації.

Як експеримент це відомчий підзаконний акт показав свої позитивні результати, що покладено в основу прийняття чергового наказу в системі МВС України «Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України», зареєстрованого в Мін'юсті України 27 жовтня 2004 р. № 1365/ 9964) № 842 від 28 липня 2004 р. На основі цього розроблено «Інструкцію про порядок використання в діяльності ОВС поліграфів (комп'ютеризованих приладів реєстрації психофізіологічних реакцій людини)» за № 1373/9972, що значно розширило можливості застосування поліграфа у кримінальному судочинстві України. На жаль, слід констатувати, що після затвердження рішення колегії МВС України від 25 липня 2008 р. № 17км/1 Програми протидії злочинам проти життя та здоров'я проти особи на 2008–2012 рр., у якому п. 4.23 передбачалося системне використання поліграфа та отриманих за допомогою його результатів у роботі ОВС, спрямованих на ефективне розкриття злочинів проти життя та здоров'я людини, цей процес загальмувався внаслідок політичної ситуації, що склалася в нашій країні.

Стан сьогодення в Україні засвідчує важливість активізації подальших розробок у напрямі впровадження поліграфа в діяльність вітчизняних ОВС як комплексного питання для кадрової роботи і правоохоронної діяльності.

На цьому неодноразово наголошував у своїх публічних виступах міністр МВС України Арсен Аваков. Погоджуємося, комплексного застосування поліграфа та його результатів потребує як кримінальне провадження, спрямоване на ефективне і своєчасне розслідування вчинених кримінальних правопорушень, так і кадрова перевірка або ж кадровий «скрінг». Зокрема, щодо останнього, то він наразі гостро постав у зв'язку із системним психологічним відбором кандидатів на обіймання відповідних посад у правоохоронні органи України та виробничою необхідністю кадрової перевірки відносно окремої категорії з числа працівників ОВС. Прикладом тому може слугувати цьогорічний профвідбір працівників до органів державної автоінспекції в Миколаївській та Донецькій області, у зв'язку із звільненням колишніх працівників ДАІ Міністром МВС України А. Аваковим, які зловживали своїм посадовим становищем та займалися корупцією. Значимим став поліграф і в кадровому психологічному відборі осіб до новоствореного Національного антикорупційного бюро України та Національної поліції і не тільки.

Крім того, останнім часом значно активізувалася діяльність державних інституцій у розвитку поліграфа в Україні. Зокрема, 27 липня поточного року Міністерство юстиції України видало наказ № 1350/5 «Про внесення змін в наказ Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5», а саме до частини Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз і експертних досліджень. Цим наказом доповнено розд. 6 «Психологічна експертиза» новим п. 6.8 такого змісту: «З метою отримання орієнтуючої інформації можуть проводитися опитування із застосуванням спеціального технічного засобу – комп'ютерного поліграфа». Тобто результати застосування комп'ютерного поліграфа офіційно набули ваги значимих орієнтуючих інформаційних даних для кримінальних, цивільних, адміністративних, господарських та інших проваджень, а також для забезпечення запитів зацікавлених фізичних (юридичних) осіб. Підпунктом 6.8.1 цього наказу визначено предмет опитування із застосуванням спеціального технічного засобу

комп'ютерного поліграфа та отримання орієнтуючої інформації, а саме, що стосується:

- ступеня вірогідності повідомленої інформації опитуваною особою;

- повноти наданої опитуваною особою інформації;

- джерел отримання опитуваною особою інформації;

- уявлення опитуваної особи про конкретну подію

- іншої орієнтуючої інформації, яка необхідна для конструювання версій розслідування конкретних подій.

Також пп. 6.8.2 закріплено, що такі опитування можуть проводитися лише за наявності письмової згоди особи, яка буде проходити опитування з використанням поліграфа. Саме на цю ключову складову щодо застосування спеціального технічного засобу – комп'ютерного поліграфа звернуто увагу і в новоприйнятому Законі України «Про Національну поліцію», який набирає чинності з 7 листопада поточного року. А саме, ч. 2 ст. 50 визначено: «Громадяни України, які виявили бажання вступити на службу в поліції, за їхньою згодою проходять тестування на поліграфі». Однак звертаємо увагу на особливості ч. 1 цього ж Закону, в якій зазначено: «Громадяни України, які виявили бажання вступити на службу в поліцію, з метою визначення стану їхнього здоров'я зобов'язані пройти медичні обстеження, а також перевірку рівня фізичної підготовки, психофізіологічне обстеження, обстеження на предмет виявлення алкогольної, наркотичної та токсичної залежності в порядку, визначеному Міністерством внутрішніх справ України». Отже, психофізіологічне обстеження є обов'язковою складовою перевірки стану особи, яка виявила бажання вступати на службу до Національної поліції, а воно проводиться, зокрема, і з використанням поліграфа. Щодо цього аргументуємо нашу позицію. Як відомо, психофізіологія – це наука про фізіологічні основи психічної діяльності та поведінки людини, яка вивчає взаємозв'язок між внутрішніми переживаннями й матеріальними та об'єктивними проявами, що їх супроводжують. Вона перебуває на межі психології та нейрофізіології, що спрямовані на вивчення психіки разом з нейрофізіологічним субстратом. Головне завдання психофізіології – це пояснення причин психічних явищ через нейрофізіологічні механізми, які лежать в їх основі. Тобто вона

вивчає вплив стимулів на один або більше органів чуттів людини для того, щоб визначити та оцінити психічну дію цих стимулів через контроль відповідних фізіологічних функцій, що забезпечується, в тому числі й перевіркою на поліграфі. А якщо ж так, тоді ч. 2 ст. 50 Закону України «Про Національну поліцію» закріпила вже не право, а обов'язок для кандидата на службу поліції проходити психофізіологічне обстеження, яке може бути реалізованим й через поліграф. З одного боку, це правильно, оскільки слід ретельно здійснювати відбір кандидатів до новоствореного вітчизняного правоохоронного органу, якому нині надано високий кредит довіри владою і громадянами України. Крім того, конкурс бажаючих потрапити до нього доволі великий, з урахуванням забезпечення молодій людині робочого місця, стабільної, високооплачуваної зарплатні, пакету соціальних гарантій тощо.

Відповідно, відмова кандидата від перевірки на поліграфі може мати для неї негативні наслідки, тобто бути вагомою підставою для не зарахування її до складу Національної поліції. Водночас виникає не менш важливе питання, пов'язане з кількісним і якісним ресурсом поліграфологів у системі МВС України, які нині забезпечують і надалі проводитимуть кадровий психологічний відбір майбутніх полісменів. Обійтися нинішнім потенціалом поліграфологів ставатиме дедалі складніше внаслідок збільшення для них обсягів навантаження, що потребуватиме відбору, планової та позапланової перевірки осіб на поліграфі в системі ОВС.

На нашу думку, на це питання слід звернути увагу вже сьогодні й міністру МВС України та іншим керівникам вітчизняних правоохоронних органів. Переконані, що має бути розроблено єдиний державний стандарт на підготовку спеціалістів-поліграфологів для системи МВС України. Забезпечити якісне виконання цього завдання під силу провідним вітчизняним вищим навчальним закладам освіти із системи правоохоронних органів України.

Мовчан Анатолій Васильович,
професор кафедри спеціальної
техніки та оперативно-розшукового
документування Національної академії
внутрішніх справ, доктор юридичних
наук, старший науковий співробітник

ПИТАННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРАВООХОРОННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

За рівнем нормативно-правового регулювання використання поліграфічних технологій у правоохоронній діяльності країни світу можна розподілити на чотири групи: 1) країни, в яких застосування поліграфа врегульовано окремим законом (США, Литва та Молдова); 2) країни, де застосування поліграфа врегульовано окремими правовими нормами закону, якими регулюється ширше коло суспільних відносин (Індія, Македонія, Польща, Туреччина, Сербія, Словенія, Канада, Угорщина, Чорногорія); 3) країни, де застосування поліграфа врегульовано підзаконними нормативно-правовими актами (Англія, Бельгія, Болгарія, Білорусь, Ізраїль, Південна Корея, Чеська Республіка, Росія); 4) країни, у яких застосування поліграфа нормативно не врегульовано (Латвія, Сінгапур, Японія) [1].

Зокрема, порядок використання поліграфа у США визначено законами «Про допустимість застосування поліграфа у всіх випадках можливості витоку секретної інформації» (1985 р.) та «Про обмеження застосування поліграфа у приватному секторі» (1988 р.). У Литві Закон «Про використання поліграфа» прийнято у 2000 р., у Молдові діє Закон «Про застосування тестування на детекторі симуляції (поліграфі)» 2009 р.

Зазначені закони здебільшого регламентують використання поліграфа при здійсненні професійного відбору персоналу на деякі посади, що пред'являють до працівників, які їх обіймають, особливі вимоги, а також при проведенні

внутрішніх або службових розслідувань. Крім цього, у них також передбачається можливість застосування поліграфа в ході здійснення оперативно-розшукової діяльності з дотриманням загальних вимог до проведення поліграфного опитування.

Використання поліграфа у кримінальному процесі та оперативно-розшуковій діяльності регламентується Законами Угорщини «Про поліцію» (1994 р.) та «Про розшук поліцією осіб та речей» (2001 р.), Кримінальними процесуальними кодексами Угорщини (1998 р.), Республіки Македонія (1997 р.) та Чорногорії (2003 р.).

У Великобританії Законом про контроль над правопорушниками (2007 р.) передбачено обов'язкову перевірку на поліграфі певної категорії осіб, у тому числі й неповнолітніх, засуджених за злочини сексуального характеру, які підлягають умовно-достроковому звільненню.

Водночас перспектива подальшого використання поліграфних технологій в Україні нині певним чином залежить від розроблення на державному рівні відповідного правового інструментарію [2].

Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України не містить прямих посилань на можливість застосування поліграфа в кримінальному провадженні. Нещодавно до Верховної Ради України подано законопроект «Про доповнення Кримінального процесуального кодексу України положеннями щодо використання поліграфа «детектора брехні» від 12 березня 2013 р. № 2521. Його розробники пропонують доповнити кодекс ст. 264–1 «Перевірка правдивості показів особи на поліграфі («детекторі брехні»), у якій пропонується окреслити загальні вимоги до проведення перевірки на поліграфі у кримінальному провадженні та встановити необхідність її проведення експертами. У законопроекті також зазначається, що перевірка на поліграфі проводитиметься за добровільною згодою особи з обов'язковою відеофіксацією [3].

Фахівці вважають, що поліграф може бути правомірно застосовано у процесі оперативно-розшукової діяльності для перевірки правдивості свідчень очевидців події на засадах добровільності, однак чинний Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» не містить жодних приписів щодо цього.

Водночас у зазначених нормативно-правових актах відсутні заборони відносно отримання свідчень із застосуванням поліграфа від учасників кримінального провадження. Проведення таких досліджень відбувається з дотриманням вимог ч. 2 ст. 28 Конституції України (жодну людину без її вільної згоди не може бути піддано медичним, науковим чи іншим дослідом) [4]. Тобто опитування з використанням поліграфічних технологій повинно проводитися лише на добровільних засадах, що відповідає загальноприйнятій світовій практиці використання подібних приладів. Процедура поліграфічного опитування має базуватись на принципах неупередженості, об'єктивності, професійності.

Певним кроком вперед у нормативному врегулюванні використання поліграфа є запровадження у ст. 50 Закону України «Про Національну поліцію» норми, згідно якої громадяни України, які виявили бажання вступити на службу в поліції, за їхньою згодою проходять тестування на поліграфі [5].

Нині в правоохоронних органах України розроблено та затверджено низку відомчих Інструкцій, які послуговують нормативно-правовою базою для проведення експертних досліджень з використанням поліграфа. Зокрема, відомча Інструкція МВС регламентує проведення поліграфічного опитування як психофізіологічного тестування особи.

Відповідно до внесених 27 липня 2015 р. змін до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції 8 жовтня 1998 р. № 53/5, при проведенні психологічної експертизи з метою отримання орієнтувальної інформації можуть проводитися опитування із застосуванням спеціального технічного засобу – комп'ютерного поліграфа [6]. Наразі ж Міністерство юстиції України активно обговорює питання щодо реформування вітчизняного законодавства системи судово-експертної діяльності і прийняття нового Закону «Про судово-експертну діяльність в Україні». Ми поділяємо думку щодо доцільності відображення в цьому Законі використання поліграфа.

Ми вважаємо також доцільним внести відповідні зміни до Кримінального процесуального кодексу та Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» щодо законодавчого унормування проведення поліграфного опитування під час кримінального провадження та оперативно-розшукової діяльності.

Отже, питання нормативно-правового врегулювання використання поліграфних технологій у правоохоронній діяльності потребують подальшого опрацювання та вирішення на законодавчому рівні.

Список використаних джерел

1. Мовчан Д. А. Питання імплементації в Україні зарубіжних підходів до нормативно-правового регулювання застосування поліграфа у процесі розкриття та розслідування злочинів / Д. А. Мовчан // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 5. – С. 256–262.

2. Черней В. В. Напрями нормативного врегулювання та тактичного впровадження використання поліграфних технологій у правоохоронній сфері / В. В. Черней // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2015. – № 1. – С. 5–12.

3. Про доповнення Кримінального процесуального кодексу України положеннями щодо використання поліграфа «детектора брехні» [Електронний ресурс]: проект Закону України від 12 берез. 2013 р. № 2521. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46058.

4. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. / Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

5. Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII // Голос України. – 2015. – № 141–142. – 6 серп.

6. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5.

Карпенко Віталій Володимирович,
*доцент кафедри психології діяльності
в особливих умовах Львівського державного
університету внутрішніх справ, кандидат
психологічних наук, доцент;*

Цивінський Олександр Ігорович,
*детектив Національного антикорупційного
бюро України, член громадської організації
«Колегія поліграфологів України»*

СПОСІБ СИНХРОНІЗОВАНОГО АУДІО- ВІДЕОКОНТРОЛЮ ПРОЦЕСУ ІНСТРУМЕНТАЛЬНОЇ ПОЛІГРАФОЛОГІЧНОЇ ДЕТЕКЦІЇ БРЕХНІ

Поліграфологічні дослідження в Україні планують та впроваджують у різні державні й правоохоронні структури, у процес реалізації нового закону України про люстрацію, для перевірки чесності кандидатів в народні депутати, для відбору кандидатів до Національного антикорупційного бюро України, нової поліції, прокуратури, в телешоу тощо.

Незважаючи на високий професійний рівень спеціалістів-поліграфологів, які працюють у правоохоронних органах, державних структурах або залучаються зі сторони, нерідко доводиться чути, що після проведеного дослідження на посади призначаються доволі одіозні особи. Тому в багатьох зацікавлених людей, громадськості логічно виникають запитання щодо прозорості та неупередженості поліграфного дослідження та їхніх висновків.

Крім того, що фахівцям-поліграфологам відомі й інші доволі прості способи так званого «обману поліграфа», які можуть використовуватись і, на жаль, деколи використовуються. Наведемо деякі з них:

– замість особи, яка проходить перевірку, фактично перевіряється інша особа, яка насправді не приховує значимої інформації;

– особа, яка проходить перевірку на поліграфі, замість відповідей «ні» на значимі питання відповідає «так», а в документації відображається те, що на значимі питання було отримано негативну відповідь;

– свідомо неправдивий висновок поліграфолога, який не зважає на отримані ним результати дослідження.

Крім того, на достовірність та об'єктивність діяльності поліграфолога, зокрема, на фізіологічні реакції досліджуваного (які відображаються у вигляді поліграм та у вербальних, невербальних і паравербальних проявах) впливає дуже багато факторів. Зокрема, це – зовнішні шуми, гучність та специфіка задавання запитань, їхнє правильне обговорення, побудова структури та послідовності задавань тощо.

Тому, на нашу думку, перше місце в поліграфологічних дослідженнях посідають принципи об'єктивності, професійності, чесності та незаангажованості як самого процесу дослідження, так й особистості поліграфолога. Назвемо це внутрішнім, скоріше морально-етичним контролем власної гідності та професійності, якому має відповідати контроль зовнішній – зі сторони керівництва поліграфолога, замовника, громадськості, ЗМІ та ін.

Отже, з одного боку, поліграфолог має бути чесним професіоналом, а з іншого – він має знати, що всі його дії максимально об'єктивно документуються і його роботу зможуть належним чином проаналізувати інші фахівці. Водночас всебічна документація усіх дій поліграфолога виступатиме своєрідним захистом від керівника або замовника, який буде вимагати прийняття «правильного рішення», а також сильним внутрішнім мотивом до самовдосконалення і дотримання усіх необхідних правил та стандартів дослідження.

Для вирішення вищезазначених завдань контролю в 2013 р. ми розробили та виготовили спеціальні апаратні відеокomплекси «Контроль 1» та «Контроль 2 (мобільний)». Ці комплекси апробували протягом року в стаціонарному, стандартному кабінетному режимі, зокрема «Контроль 1». «Контроль 2 (мобільний)» проходить на даний час перевірку на свою результативність у «польових умовах» у зоні АТО на Сході України, де показав дуже хороші результати. Усе це дозволило нам розробити не тільки серійні зразки вказаних вище апаратних комплексів, а й подати заявку на отримання нами патенту України винахід.

Комплекс «Контроль 1» складається з комп'ютера з монітором, трьох відеокамер (двох переносних та однієї

стаціонарної), трьох мікрофонів, відеореєрдера, монітору відеореєрдера – вони забезпечують синхронізовану відеозйомку та аудіозапис. Переносна камера – вираз обличчя досліджуваного, стаціонарна камера – загальний вигляд кабінету та осіб поліграфолога, психолога (при необхідності) і досліджуваного – його пози та жести). Слід зазначити, що з використанням спеціального програмного забезпечення зображення поліграм експонується в динаміці на екранах моніторів, де синхронно здійснюється зображення обличчя, вигляду кабінету та полірами (реакції на запитання). Крім того, за домовленістю в окремому приміщенні в режимі онлайн за процесом поліграфологічного дослідження можуть спостерігати зацікавлені особи, де весь цей процес демонструється на екрані за допомогою мультимедійного проектора та аудіальної системи. Існує також можливість спостереження за процесом поліграфологічного дослідження в режимі онлайн через Інтернет.

Апаратний комплекс «Контроль 2 (мобільний)» складається з ноутбука, однієї відеокамери, одного мікрофону, відеореєрдера, які забезпечують синхронізовану відеозйомку з відеокамери, а також з використанням спеціального програмного забезпечення зображення поліграм у динаміці. Таким чином на екрані синхронно показано зображення обличчя та полірами (реакції на запитання). При тестуванні відеокамера, що фіксує обличчя, працює постійно, а фіксація поліграм вмикається лише під час проведення тестування. Слід зазначити, що цей апаратний комплекс було успішно протестовано протягом трьох місяців у робочому щоденному режимі в зоні АТО на Сході України.

Описані нами апаратні комплекси максимально унеможливають підтасування, фальсифікацію перевірок на поліграфі та надають унікальну можливість для аналізу цих відеозаписів або перегляду в режимі онлайн сторонніми, незалежними фахівцями (або громадськістю, контролюючими організаціями, ЗМІ та іншими зацікавленими особами) на предмет дотримання фахівцем усіх необхідних правил та відсутності суттєвих порушень, що перешкоджають прийняттю правильного рішення.

Застосування апаратних відеокomплексів «Контроль 1» та «Контроль 2 (мобільний)» дасть можливість значно підвищити

якість перевірок, суттєво унеможливити корупційну складову при проведенні перевірок, забезпечити контроль за якістю роботи і підвищити можливість та ефективність апеляцій на предмет правильності перевірки. Також ці апаратні комплекси суттєво покращать процес підготовки професійних поліграфологів та підвищать ефективність навчального процесу у вишах України.

Басиста Ірина Володимирівна,
*професор кафедри кримінально-
правових дисциплін та оперативно-
розшукової діяльності Національної
академії внутрішніх справ, доктор
юридичних наук, доцент;*

Максимів Людмила Василівна,
*науковий співробітник Національної
академії внутрішніх справ, кандидат
юридичних наук*

ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІГРАФА В УКРАЇНІ: ДЕЯКІ АСПЕКТИ

Поліграф – це багатоцільовий прилад, призначений для одночасної реєстрації подиху, кров'яного тиску, біоелектричних процесів мозку, серця, м'язів та інших фізіологічних процесів. Прилади цього класу широко використовуються в клінічній медицині, медико-біологічних і психологічних дослідженнях, прикладній психофізіології, одним із розділів якої і є визначення неправди. Спеціальне психофізіологічне дослідження – складна багатоетапна процедура, під час якої поліграф виконує єдину функцію – реєструє швидкоплинні (протягом секунд) реакції організму людини у відповідь на запитання, що їй задаються. У коло фізіологічних процесів, що підлягають апаратному контролю в процесі детекції неправди входить: подих людини, діяльність її серцево-судинної системи і зміна електричного опору шкіри [1].

Проблема використання поліграфа в розслідуванні кримінальних правопорушень є на сьогодні досить актуальною,

однак у науковому колі вона трактується неоднозначно. Вченими вироблено різні підходи до визначення місця і ролі цього технічного забезпечення, але єдиного системно-концептуального бачення стосовно нормативно-правової регламентації поліграфа не вироблено і до нині. Міжнародний досвід практики застосування поліграфа у правоохоронній діяльності показує, що наукова дискусія навколо цього питання точиться і до сьогодні в колі процесуалістів, криміналістів, кримінологів та психологів [2]. Частина науковців вважають, що встановити правду за допомогою поліграфа неможливо. Його застосовують не стільки для одержання доказів, скільки для здійснення психологічного впливу на особу, яку підозрюють у вчиненні злочину. Процес застосування детектора брехні є однією з форм примусу та недозволених методів проведення розслідування. До того ж ця процедура принижує честь та гідність людини [3, с. 80]. Така позиція має право на існування, адже її підкріплено положеннями чинного Кримінального процесуального кодексу (КПК) України, адже серед джерел доказів узагалі не йдеться про результати дослідження на поліграфі. Крім того, у жодній нормі КПК немає прямої вказівки про підстави для його застосування в процесі досудового розслідування.

У юридичній літературі висловлено і полярні точки зору, з якими в межах чинного правового поля досить важко однозначно погодитися. Так, І. В. Рогатюк, досліджуючи проблему нормативного закріплення використання поліграфа, стверджує, що перевірка на поліграфі дозволяє не лише визначити найбільш перспективні напрями здійснення розслідування у кримінальному провадженні, а й активно особам, яким оголошено про підозру, захищати себе і довести свою невинуватість. Окрім цього, вони зможуть забезпечити отримання додаткової інформації, яка прямо або побічно пов'язана з розслідуванням у кримінальному провадженні й забезпечує можливість швидкої оцінки достовірності отриманої інформації та проведення якісного досудового розслідування в установленій кримінально-процесуальним законом строк [5]. На думку Т. А. Лешковича, інформація, отримана в результаті проведення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа, є непрямим доказом і підтверджує лише суб'єктивну

значимість конкретних стимулів, які можуть вказувати на наявність приховуваної інформації про обставини злочину або на щирість відповідей на поставлені запитання [6]. Така наукова позиція не узгоджується з вимогами чинного КПК України, хоча як пропозиція має право на існування.

Відомий учений-криміналіст Р. С. Белкін наголошував, що якщо навіть і допустити застосування поліграфа під час допиту, то результати його використання не повинні мати доказового значення. Їх може брати до уваги слідчий лише як орієнтуючі дані [4, с. 396]. У продовження цієї думки, очевидно, було розроблено проектну норму до чинного КПК, яку можна вважати спробою закріпити на законодавчому рівні застосування поліграфа. Це проект Закону про доповнення КПК України положеннями щодо використання поліграфа (детектора брехні) від 12 березня 2013 р. № 2521, відповідно до якого запропоновано доповнити Кодекс новою ст. 264–1 такого змісту: «Стаття 264–1. Перевірка правдивості показів особи на поліграфі (детекторі брехні)

1. Перевірка правдивості показів особи на поліграфі (детекторі брехні) є психофізіологічною експертизою, яка проводиться експертами відповідної кваліфікації за науково обґрунтованими методиками.

2. У кримінальному провадженні використовуються результати перевірок на поліграфі (детекторі брехні), що ґрунтуються на принципах неупередженості, об'єктивності, професійності відповідними судовими експертами державних спеціалізованих установ.

3. Застосування поліграфа (детектора брехні) не може суперечити основним правам, свободам та законним інтересам людини, її честі та гідності.

4. Результати перевірок на поліграфі (детекторі брехні) мають орієнтовне значення в процесі доказування.

5. Перевірка на поліграфі (детекторі брехні) проводиться за добровільною згодою особи з обов'язковою відеофіксацією, за якою до кадру мають потрапляти як особа, яку перевіряють, так і показники графіків фізіологічних реакцій на екрані поліграфа.

6. Відмова від проходження перевірки на поліграфі (детекторі брехні) не є підставою для визнання особи винною у

вчиненні суспільно небезпечного діяння, але ця відомість заноситься до протоколу слідчої (розшукової) дії.

7. Застосування поліграфа (детектора брехні) не допускається у випадках, якщо особа страждає на порушення серцево-судинної діяльності або дихальних шляхів та/або перебуває у стані психічного або фізичного виснаження та/або регулярно вживає наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори чи інші лікарські засоби, що їх містять.

8. Перевірка на поліграфі (детекторі брехні) проводиться в найбільш сприятливий для організму людини час – з 10 до 18 години» [7].

Однак 27 листопада 2014 р. означений вище Проект відкликано і знято з розгляду. Вважаємо, що допустимим буде використання поліграфа з метою розслідування кримінального правопорушення лише тоді, коли таке право в певного суб'єкта буде закріплене на законодавчому рівні та унормовано процедурні моменти залучення спеціалістів – фахівців у цій сфері.

Список використаних джерел

1. Злепко С. М. Основи біомедичного радіоелектронного апаратобудування [Електронний ресурс] / С. М. Злепко, С. В. Павлов, Л. Г. Коваль, І. С. Тимчик. – Режим доступу :

http://posibnyky.vntu.edu.ua/b_ap/index.html.

2. Мотлях О. І. Нормативно-правове регулювання використання поліграфа правоохоронними органами зарубіжних країн [Електронний ресурс] / О. І. Мотлях. – Режим доступу :

<http://dspace.nau.edu.ua/bitstream/>.

3. Криминалистика и паракриминалистика : [науч.-практ. и учеб. пособие] / А. М. Ларин. – М. : БЕК, 1996. – 179 с.

4. Криминалистика : [учеб. для вузов] / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская ; под ред. Р. С. Белкина. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Норма, 2004. – 990 с.

5. Рогатюк І. В. Кримінально-процесуальне закріплення використання поліграфа (детектора брехні) у слідчій практиці [Електронний ресурс] / І. В. Рогатюк. – Режим доступу :

http://irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?

6. Лешкович Т. А. Форми використання поліграфа в кримінальному провадженні України [Електронний ресурс] / Т. А. Лешкович. – Режим доступу :

http://irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?

7. Про доповнення Кримінального процесуального кодексу України положеннями щодо використання поліграфа (детектора брехні) [Електронний ресурс] : проект Закону України від 12 берез. 2013 р. № 2521. – Режим доступу :

[http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46058.](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46058)

Назаров Олег Анатолійович,
заступник начальника науково-дослідної лабораторії психологічного забезпечення діяльності органів внутрішніх справ Державного науково-дослідного інституту МВС України, кандидат психологічних наук, доцент

ТЕСТУВАННЯ НА ПОЛІГРАФІ ЯК МЕТОД ПСИХОЛОГІЧНОГО ВІДБОРУ КАНДИДАТІВ НА ПОСАДИ КЕРІВНОГО СКЛАДУ ЗА СУЧАСНИХ УМОВ

На сучасному етапі розвитку органів внутрішніх справ (ОВС) України пріоритетне значення мають завдання щодо вдосконалення системи управління персоналом, упровадження нових форм та методів роботи з кадрами, зокрема, підвищення надійності та ефективності професійного відбору, зміцнення дисципліни і законності, формування та закріплення професійного ядра.

Особливого значення у цьому процесі набуває процедура психологічного відбору кандидатів на керівні посади. Сьогодні потрібна принципово нова інноваційна система проведення відповідної процедури, спрямована на відбір лідера нової формації. Сучасні реалії вимагають концептуально нового підходу до організації процедури психологічного відбору працівників керівного складу органів внутрішніх справ України при призначенні на керівні посади, або посади з більшим

обсягом роботи. На зміну лідерам старого типу мають прийти лідери нового типу. Має сформуватися нове ідейне розуміння ролі й місця керівника в системі управління, його спроможності очолювати колектив в умовах реформ та інновацій та впроваджувати їх у життя відповідно до міжнародних стандартів.

На сьогодні в кадровій політиці МВС України використовується ціннісно-орієнтований підхід при відборі персоналу та кандидатів на керівні посади зокрема. Недоліком цього підходу є слабкий прогностичний зв'язок між наявністю у кандидата необхідних якостей і його подальшою успішною управлінською діяльністю в ОВС. Відбір кандидатів у такий спосіб зовсім не гарантує, що вони швидко адаптуються до специфіки керівної службової діяльності й будуть успішно працювати у тому або іншому підрозділі.

7 серпня 2015 р. набув чинності новий Закон України «Про Національну поліцію», який вводиться в дію з 7 листопада 2015 р. Одним з найпринциповіших моментів, які прописані в законі, є фактична підзвітність поліції територіальним громадам, проведення тестування на поліграфі. Уперше за часи існування незалежної України передбачено механізм висловлення недовіри керівникам місцевих правоохоронних органів. Закон України «Про Національну поліцію» є важливим кроком на шляху побудови професійних органів охорони правопорядку. Виняткового значення в контексті психологічного відбору кандидатів на керівні посади набула можливість застосування поліграфа. Так, психофізіологічне дослідження з використанням поліграфа є обов'язковою умовою при відборі в правоохоронних органах в США, Канаді, Литві, Латвії, Польщі, Словаччині, Росії, Білорусі, Молдові.

В Україні поліграфні дослідження кандидатів на керівні посади можливо запроваджувати передусім з метою виконання вимог Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції». Зокрема, у ст. 9 цього Закону передбачено проведення спеціальної перевірки щодо осіб, які претендують на зайняття посад, пов'язаних із виконанням функцій держави або органів місцевого самоврядування, у тому числі й осіб рядового та начальницького складу ОВС України. Зосереджуючи увагу на спеціальних перевірках, потрібно наголосити, що вони мають бути суто індивідуальними, об'єктивними і всебічними, а тому

вважаємо, що обійтися без використання комп'ютерних поліграфів практично не можливо. Зазначене дослідження дає змогу провести перевірку певних відомостей, наданих кандидатом на керівну посаду, а саме про:

- джерела та зобов'язання фінансового характеру, у тому числі за кордоном, щодо особи, яка претендує на посаду, та близьких їй осіб;

- наявність в особи та близьких їй осіб корпоративних прав;

- негативні звички і пристрасті та ін.

Опитування за допомогою поліграфа дозволить отримувати необхідну орієнтувальну та виявляти приховану кандидатом на керівну посаду інформацію, яку іншим шляхом отримати важко, або взагалі неможливо. Найбільш доцільною формою психофізіологічного дослідження з використанням поліграфа кандидатів на керівні посади може бути скринінгове інтерв'ю (від англ. «screen» – просіювати, перевіряти). Умови та правила проведення скринінгової перевірки з метою виявлення негативних ознак кандидатів на керівні посади повинні відповідати загальним вимогам проведення психофізіологічного інтерв'ю з використанням поліграфа, що викладені в навчально-методичному посібнику «Використання поліграфа в діяльності органів внутрішніх справ», затвердженого наказом МВС України від 28 серпня 2001 р. № 743 [1], та Інструкції про використання поліграфа в роботі з персоналом органів внутрішніх справ України, затвердженої наказом МВС України від 28 липня 2004 р. № 842, у якій згідно з п. 3.6 одним з основних напрямів використання поліграфа є саме проведення кадрових перевірок (скринінгів) осіб, які висувуються на вищі службові посади або зараховуються до резерву на висування.

Таким чином, урахувавши аналітичну оцінку зібраної інформації, вважаємо, що в основу нових методів і засобів психологічного відбору кандидатів на керівні посади має бути покладено за прикладом європейських країн проведення скринінгових перевірок із використанням поліграфа, що докорінним чином дозволить якісно підвищити ефективність прийняття рішень при призначенні кандидатів на керівні посади до Національної поліції України та стане запорукою тих позитивних процесів у реформуванні правоохоронної системи, що вже тривають.

Список використаних джерел

1. Котляр Ю. В. Удосконалення професійно-психологічного відбору кадрів до підрозділів ОВС, де існує підвищений ризик вчинення працівниками міліції корупційних діянь : [метод. рек.] / Ю. В. Котляр, С. В. Кушнар'ов. – К., 2012. – 76 с. – Дод. – 6 с.

Охріменко Іван Миколайович,
*начальник кафедри управління
та роботи з персоналом
Національної академії внутрішніх
справ, доктор юридичних наук,
доцент*

ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА В ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

До позитивного пізнавального інструментарію для встановлення істини можна віднести й психофізіологічні дослідження, засновані на інструментальних засобах діагностики невербальної інформації. Прикладні можливості перевірок на поліграфі, на жаль, ще недостатньо відомі їх реальним і потенційним користувачам на місцях, крім підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю, які мають певний практичний досвід у цьому напрямі. Унаслідок такої проблемної ситуації в решті категорій оперативних уповноважених ОВС втрачається інтерес до його проведення, передусім у ситуаціях загострення інформаційної потреби. Крім того, більш активне застосування таких методів в юридичній практиці стримується й недосконалістю правової регламентації [1].

Зважаючи на те, що спеціальне психофізіологічне дослідження є одним з видів опитування з використанням технічних засобів, воно не має обмежуватися процесуально визначеною експертною діяльністю, хоча, насамперед, акцентується саме на цьому. Отже, такі специфічні методи може бути використано й у процесі проведення оперативно-розшукових заходів для висунення та відпрацювання версій. До речі, проведення психофізіологічного опитування як оперативно-розшукового заходу є усталеним у межах

правоохоронної діяльності деяких країн СНД [2]. Таке апаратне опитування не є чистою комунікативною дією, а належить здебільшого до досліджень психофізіологічних реакцій із застосуванням спеціальних технічних засобів, здатних фіксувати їх.

Упровадження такого пізнавального інструменту в оперативно-розшукову діяльність не завжди вказує на одноосібне проведення його працівником оперативного підрозділу ОВС, адже воно може здійснюватися з використанням допомоги кваліфікованого спеціаліста. Слід зазначити, що попри урегулювання випадків використання поліграфа в кадровій роботі поліції (ст. 50 Закону України «Про Національну поліцію»), спеціальної норми закону, яка б визначала особливості залучення комп'ютерних поліграфів у протидію злочинності, поки що немає. Існують лише відомчі документи МВС України, що надають таку можливість певним суб'єктам і з конкретною метою [3]. Наші намагання в цьому напрямі обмежуються врегулюванням відносин окресленого порядку на рівні норм Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Поліграфолог, якого залучають до процесу попередження або викриття злочину, надає, насамперед, орієнтувальну інформацію про зміни психологічних станів опитуваного залежно від поставлених запитань. Крім того, він може надавати пояснення з приводу результатів поліграфологічного обстеження. Виходячи з цього, фахівець повинен тлумачити психофізіологічні зміни опитуваного не під час самого комунікативного процесу, а після нього, оскільки виконує в ній винятково роль технічного супроводження.

Як спеціаліст поліграфолог, використовуючи свої спеціальні знання, здатен також надавати допомогу як технічний виконавець одержання зразків (предмет доказування) для подальшого експертного дослідження. Таким предметом є матеріально фіксовані відображення психофізіологічних станів особи, одержані під час її опитування з використанням технічного засобу (поліграфа), а не сам опитуваний [1]. У такий спосіб використовується можливість їх подальшого відтворення вже під час судово-психологічної експертизи, адже психофізіологічне дослідження з використанням поліграфа,

якщо воно має самостійне процесуально фіксоване значення, потребує залучення експерта для інтерпретації змісту. Відтак, за наявності підстав поліграфолог може набувати й статусу експерта, але вже в процесі досудового розслідування.

Відповідно до вищевикладеного, поліграфологічний аналіз психофізіологічних станів об'єкта професійної діяльності здатен охоплювати два компонента:

- технічна фіксація динаміки психофізіологічних змін у контексті конкретних питань та надання первинних пояснень і тлумачень;

- ґрунтовна інтерпретація даних поліграфологічного дослідження.

Отже, загалом психофізіологічне обстеження в межах службової діяльності оперативного підрозділу не потребує окремого організаційного врегулювання, адже існує певне підґрунтя активного його впровадження в ОРД. Проте не виключається можливість уточнення певних принципових позицій для подолання суперечностей теоретичних та прикладних засад. Це, насамперед, пов'язано з необхідністю усвідомлення такого різновиду дослідження як варіанта технічної фіксації й інтерпретації інформації в процесі попередження і викриття злочинів, а також доцільністю визнання та нормативного закріплення участі спеціаліста на різних етапах ОРД. Саме тому варто нормативно передбачити право оперативних підрозділів залучати спеціаліста до виконання службових завдань, що, на наш погляд, здатне забезпечити більш активне впровадження спеціальних знань в ОРД.

Отже, діяльність із попередження й викриття злочинів потребує від працівників оперативних підрозділів ОВС не тільки необхідних спеціальних умінь і навичок, а й знання та активного застосування положень психології. Визначальною для цього є безпосередня психічна активність оперативних уповноважених ОВС, у тому числі у взаємодії зі свідками, потерпілими, підозрюваними тощо.

Список використаних джерел

1. Александров Д. О. Правові підстави проведення психофізіологічного дослідження у кримінальному процесі України / Д. О. Александров, І. М. Охріменко // Спеціальна

техніка у правоохоронній діяльності : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26–27 листоп. 2009 р.). – К. : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2009. – С. 95–96.

2. Инструкция о порядке проведения оперативно-розыскного мероприятия – опроса в виде специального психофизиологического исследования в Федеральных органах налоговой полиции [Электронный ресурс] : приказ ФСНП РФ от 24 сент. 2002 г. № 426. – Режим доступа :

<http://zakon.kuban.ru/nd2/2003-1/426pr-02.html>.

2. Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України : наказ МВС України від 28 лип. 2004 р. № 842. – К., 2004. – 90 с.

Казміренко Людмила Іванівна,
професор кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, професор

ЕТАПИ РОЗВИТКУ ПОЛІГРАФНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Проблема виявлення неправди у взаємодії людей існує від початку такої взаємодії; потреба у виявленні неправди в процесі судочинства має не таку давню історію, оскільки вона виникла з появою самого судочинства.

Серед найперших способів виявлення нещирості за фізіологічними даними слід відзначити контроль слиновиділення (Стародавній Китай, середньовічні Англія та Іспанія), контроль тремору рук (Африка), контроль мімічних проявів (Спарта та Давній Рим), мануальний контроль пульсу (Давня Персія та Давня Греція) та ін.

У 1895 р. італійський кримінолог Ч. Ломброзо вперше використав технічні засоби для виявлення фізіологічних ознак брехні, зокрема, за допомогою сконструйованих ним плетизмографу, сфігмографу та гідросфігмографу. Перший прилад, який фактично міг називатися поліграфом, було створено у 1892 р. англійським кардіологом Дж. Мак-Кензі для одночасного реєстрування змін артеріального та венозного

тиску. Він же увів у науковий лексикон термін «поліграф», описавши свій винахід у статті «The ink polygraph» (1908 р.).

Хронометрування реакцій опитуваних осіб під час проведення асоціативного експерименту, здійснено О. Р. Лурією в 1923–1927 рр., вважається першою в СРСР спробою інструментальної оцінки психологічного стресу. У процесі зазначеного дослідження науковцем було зафіксовано зростання часу реакції на запитання, пов'язані зі складом злочину, що давало змогу дійти висновку про обізнаність опитуваної особи з його деталями. Асоціативний експеримент став наступним кроком упровадження в практику виявлення неправди контролю шкірно-гальванічної реакції.

Ідея С. Верагута про застосування гальванометра при проведенні асоціативного експерименту була підтримана швейцарським психіатром К. Юнгом та американським психологом Г. Мюнстенбергом, причому останній висловився за застосування гальванометра в поєднанні з асоціативним експериментом під час розслідування злочинів.

Учень Г. Мюнстенберга американський психолог У. М. Марстон у 1913 р. у психологічній лабораторії Гарвардського університету розпочав дослідження у сфері детекції брехні, застосовуючи сфігмоманометр (технічний засіб для вимірювання кров'яного тиску) для виявлення неправди за змінами артеріального тиску. Він же започаткував введення до опитувальника контрольних (hot question) та емоційно нейтральних для опитуваної особи запитань. У 1924 р. результати проведеного У. М. Марстоном опитування підозрюваних у вчиненні злочину було вперше прийнято як докази (Індіана, США).

Автором першого серійного поліграфа був Л. Кілер, який у 1928 р. запатентував розроблений ним технічний засіб під назвою «поліграф», а мінімальні технічні вимоги до цього технічного засобу, встановлені дослідником, зокрема наявність каналів реєстрації верхнього та нижнього дихання, електричної провідності шкіри, артеріального тиску та пульсу, збереглися дотепер. Першим поліграфологом на державній службі став Е. П. Коффі, який започаткував федеральну програму з питань дослідження можливостей застосування поліграфа органами державної влади.

Таким чином, час із 80-х рр. XIX ст. до 30-х рр. XX ст. є періодом створення поліграфа та перших кроків щодо нормативно-правового регулювання його застосування, зокрема на рівні судових прецедентів. Запровадження інструментальної реєстрації змін фізіологічних показників опитуваної особи дозволило надати об'єктивної форми суб'єктивному сприйняттю змін фізіологічних показників, яке має місце в побутовому спілкуванні людей.

Подальший розвиток застосування поліграфа як технічного засобу відбувався в напрямі підвищення точності реєстрації фізіологічних показників та розроблення нових методів тестування. У 1968 р. на V щорічному семінарі в Кілерівському інституті поліграфа У. Дж. Янкі вніс пропозицію щодо комп'ютеризації поліграфів, а в 1974 р. зазначена ідея вже була реалізована в електронних поліграфах серії Polyscribe компанії Stolling.

Серед країн, правоохоронні органи яких першими після США почали застосовувати поліграф, – Китай (1943 р.), Індія (1948 р.), Японія (1951 р.), Канада (50-ті рр. XX ст.), Ізраїль та Хорватія (1959 р.), Південна Корея (1960р.), Польща (60-ті рр. XX ст.), Румунія (1974 р.), Сербія (1977 р.), Угорщина та Південно-Африканська Республіка (1978 р.), Чеська Республіка (1981 р.). Сьогодні поліграф застосовують правоохоронні органи близько 70 країн світу.

Таким чином, третій етап становлення та розвитку застосування поліграфа – з кінця 30-х рр. XX ст. донині – характеризується вдосконаленням поліграфа як технічного засобу, розвитком існуючих та розробленням нових методик проведення поліграфного опитування, розповсюдженням застосування поліграфа в світі.

Утім, слід відзначити, що в наукових юридичних колах України негативне ставлення до застосування поліграфа зберігається навіть, після запровадження застосування цього технічного засобу в діяльність правоохоронних органів.

*Александров Денис Олександрович,
професор кафедри юридичної психології
Національної академії внутрішніх справ,
доктор психологічних наук, доцент*

АЛЬТЕРНАТИВНІ МЕТОДИ ПЕРЕВІРКИ НАДІЙНОСТІ ПЕРСОНАЛУ НА ОСНОВІ АВТОМАТИЗОВАНОЇ ФОРМАЛІЗОВАНОЇ МЕТОДИКИ СКРИНІНГОВОЇ ПСИХОДІАГНОСТИКИ

На сьогодні для проведення скринінгових досліджень використовується поліграф, що є різновидом апаратного методу психофізіологічної діагностики і являє собою комплексну багатоканальну комп'ютерну методику реєстрації змін психофізіологічних реакцій людини у відповідь на пред'явлення за спеціальною методикою певних психологічних стимулів. Однак цей метод перевірки персоналу має низку недоліків: якість результатів залежить від рівня професіоналізму оператора; тривалість обстеження, урахувавши підготовчий етап складання скринінгу, а також час проведення та інтерпретації; трудомісткість зазначених процедур обумовлюють високу вартість кожного дослідження окремої людини; тривалість та дороговизна якісної підготовки операторів; правові обмеження через регламентованість добровільної письмової згоди досліджуваного щодо перевірки на поліграфі.

З 2006 р. компанія MIDOT в Україні здійснює аналіз надійності обстежуваного на основі свідомо обраних відповідей спеціально розробленого автоматизованого комп'ютерного тесту. Його перевагами є доступність та швидкість скринінгової перевірки; відсутність необхідності у спеціальному обладнанні; незалежність якості від оператора. Натомість цей метод належить до комп'ютеризованих формалізованих опитувальників, у яких особа може виявляти нещирість, орієнтуючись на соціально бажані відповіді. Зниження надійності цього апаратного методу зумовлено низкою недоліків, зокрема: аналізуються лише зміст відповідей, які досліджувана особа надає свідомо, що не виключає недостовірні відповіді; темп пред'явлення питань не

враховує індивідуальних особливостей сприйняття респондента, через що може знижуватись точність усвідомлення змісту, а відтак, і неточність навіть щирих відповідей; неможливість перевірити щирість відповідей на окремі запитання.

Альтернативою може бути комп'ютеризований програмний продукт, що ґрунтується на психодіагностичному тестуванні з автоматичним опрацюванням як наданих відповідей, так і зафіксованих мимовільних психофізіологічних проявів у вигляді змін темпу реакцій на стимульні запитання. Проект цього продукту розроблено й теоретично обґрунтовано фахівцями Національної академії внутрішніх справ Д. О. Александровим та Є. В. Бархаленком. Принцип дії цього апаратного методу полягає, по-перше, у фіксації та опрацюванні змісту свідомих відповідей обраних досліджуваним на спеціально сформульовані питання, спрямованих на перевірку надійності людини. По-друге, у фіксації змін швидкості темпу реагування на спеціально сформульовані питання скринінгу, порівняно з нормою реагування під час настройки та відносно нейтральних запитань.

Зазначена методика заснована на вимірюванні часу змін швидкості реакцій досліджуваного на пред'явленні питання скринінгового психодіагностичного опитувальника. Словесне формулювання питань як стимул другої сигнальної системи, залежно від особистісної значущості, буде активізувати суб'єктивну оцінку індивідом. При розпізнанні нейтральних для особистості питань темп реакцій на них буде мати незначне середнє часове відхилення. У разі ж розпізнання критичного питання, яке є значущим для особистості з різних міркувань, воно мимовільно привертає її увагу, включає механізм критичного осмислення та приймає рішення на надання щирої або нещирої відповіді, що збільшує час реакції відносно незначущих питань.

Зазначений продукт не потребує спеціального обладнання і може застосовуватися за допомогою звичайного комп'ютера, підключеного до мережі Інтернет. Крім того, він не потребує залучення фахівців-операторів і може використовуватися будь-якою особою-замовником послуги. Швидкість опрацювання

визначається тривалістю самого проходження скринінгу особою, залежно від обсягу досліджуваних «проблемних» сфер людини. Зокрема, є можливість замовлення різних скринінгів за такими модулями: на предмет схильності до хабарництва; на предмет надійності персоналу; на предмет схильності до зловживання наркотичними засобами; на предмет схильності до азартних ігор; на предмет схильності до асоціальної (кримінальної) поведінки.

Перелік модулів можливих скринінгів може бути з часом розширено, зважаючи на актуальні потреби замовлених перевірок. При цьому сама програмна оболонка не передбачає перероблення, адже значущі блоки питань за кожним напрямом можуть включатися в неї як модулі.

Використання даного програмного продукту здійснюється шляхом проведення за спеціальною методикою комп'ютеризованого опитування людини з одночасною реєстрацією змін її швидкості реакції обрання певної відповіді з кількох запропонованих варіантів на спеціально сформульовані нейтральні та значущі запитання.

Отже, така методика має низку суттєвих переваг, відносно поліграфного тестування. По-перше, таке опитування може проводитися у формі скринінгової перевірки кандидатів на посади, а також службових перевірок персоналу з метою підвищення ефективності діяльності організацій та установ, визначення психологічної надійності персоналу, зміцнення дисципліни і законності, запобігання негативним явищам серед членів колективу. По-друге, у процесі такого тестування обстеження за допомогою даного програмного продукту не порушує прав людини і не завдає шкоди здоров'ю, через що не потребує оформлення згод або дотримання інших юридичних процедур. По-третє, для роботи з даним програмним продуктом та проведення скринінгового психодіагностичного дослідження не потрібно залучати фахівців. По-четверте, результати опрацьовуються автоматично та одразу ж надаються замовнику у вигляді висновку.

Тимошенко Юрій Петрович,
*доцент кафедри кримінально-
правових дисциплін Інституту
кримінально-виконавчої служби,
кандидат юридичних наук, доцент;*
Кубарєв Іван Володимирович,
*професор кафедри кримінально-
правових дисциплін Інституту
кримінально-виконавчої служби,
кандидат юридичних наук, доцент*

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ПОЛІГРАФА В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

В Україні застосування поліграфа (детектора брехні) до сьогодні не передбачено прямо законодавством. Незважаючи на це, його дедалі активніше використовують вітчизняні фахівці для перевірки співробітників, родичів та здійснення експертизи під час судового розгляду тощо. Водночас спеціалізовані державні установи не здійснюють психофізіологічну експертизу з використанням поліграфа. І взагалі, через відсутність законодавства щодо використання поліграфа немає єдиної назви такої експертизи. Так, у процесуальних документах і на різних сайтах експертів, які пропонують проведення такої експертизи, викладено різні назви – судово-психологічна експертиза з використанням поліграфа, судова психофізіологічна експертиза, судова психолого-фізіологічна експертиза.

Світова практика використання поліграфа теж свідчить про відсутність сталих підходів до оцінки результатів поліграфічних досліджень. У більшості країн результати психофізіологічної експертизи та допиту з використанням детектора брехні не є прямим доказом і не може бути покладено в основу обвинувачення. Це пов'язано із сумнівами щодо достовірності отриманих даних. Так, США, Канада, Росія, Ізраїль, Японія, які є світовими лідерами з використання поліграфа спецслужбами та іншими державними установами для перевірки певних осіб, у т.ч. у цивільних та адміністративних справах у судах, дуже обережно ставляться

до результатів застосування поліграфа у кримінальному судочинстві. Наприклад, у Великій Британії в 2007 р. прийнято Закон про контроль над правопорушниками, що визначає обов'язковість перевірки на поліграфі певної категорії осіб, які були засуджені за злочини сексуального характеру і які підлягають умовно-достроковому звільненню. Але якщо говорити про кримінальне провадження, то в Англії дані, зібрані за допомогою поліграфа можуть вважатись доказом тільки в разі, якщо це підтверджено іншими даними, здобутими законним шляхом. У США до сьогодні немає єдиної думки щодо доказового значення використання детектора брехні. Так, у справі США проти Шейфера у 1998 р. Верховний Суд США постановив, що питання про можливість допуску результатів застосування поліграфа як доказів у кримінальному процесі має вирішуватися самостійно в юрисдикціях штатів та округів.

Тому можна стверджувати, що неоднорідність законодавчої бази у більшості країн світу щодо використання поліграфа пов'язана із сумнівами щодо достовірності результатів такої перевірки.

В Україні останніми роками звертається багато уваги на цю проблему. Були спроби вирішити її на законодавчому рівні. Так, Генадій Москаль ініціював унесення на розгляд Верховної Ради України законопроекту від 12 березня 2013 р. № 2521 «Про доповнення Кримінального процесуального кодексу України положеннями щодо використання поліграфа (детектора брехні)».

У проекті запропоновано окреслити загальні вимоги до проведення перевірки на поліграфі у кримінальному провадженні, а також встановити необхідність її проведення експертами державних спеціалізованих установ. Також було звернуто увагу на обов'язковість добровільної згоди особи та відеофіксацію проведеної слідчої (розшукової) дії. При цьому важливим є те, що відмова від проходження перевірки за проектом не є підставою для визнання винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення, хоча це заноситься до протоколу слідчої (розшукової) дії. Результати перевірок на поліграфі мали (за проектом) тільки орієнтовне значення.

Водночас виникає питання: чому норму «Перевірка правдивості показів особи на поліграфі (детекторі брехні)» пропонується розмістити у главі «Негласні слідчі (розшукові) дії», адже негласне застосування поліграфа уявити важко. На нашу думку, можливість застосування поліграфа логічніше регламентувати у главі 20 «Слідчі (розшукові) дії», наприклад, у ст. 240 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України (слідчий експеримент) або у ст. 242 КПК України (підстави проведення експертизи) України. Тим більше, що редакція статті, запропонована шановним Г. Москалем, за своїм змістом більше відповідає саме слідчому експерименту або дослідженню може бути проведено у вигляді психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа.

На жаль, цей законопроект викликав багато спорів та дискусій і згодом був знятий з розгляду 27 листопада 2014 р.

Ми впевнені, що у багатьох вчених та практиків не виникає сумнівів щодо ефективності використання поліграфа в боротьбі зі злочинністю. Водночас питання правової регламентації процедури його застосування потребує зважених підходів, які ґрунтуються не тільки на світовому досвіді застосування «детектора брехні», а й враховують традиції та сучасні особливості вітчизняного кримінального судочинства.

Мудряк Тамара Олександрівна,
*доцент кафедри кримінального права
та кримінології Національного
університету державної податкової
служби України, кандидат юридичних
наук*

ДО ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ НОВИХ ТЕХНІЧНИХ РОЗРОБОК У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Досягнення науково-технічного прогресу завжди були найважливішим джерелом удосконалення науково-технічних засобів і методів збирання, дослідження і використання розшукової та доказової інформації в розкритті і розслідуванні кримінальних правопорушень [1, с. 1].

Сьогодні важливе місце в теорії та практиці кримінальної процесуальної науки відводиться нормативно-правовій регламентації застосування поліграфа в діяльність вітчизняних і зарубіжних правоохоронних органів як одного з видів науково-технічного засобу, що використовують під час проведення слідчих (розшукових) дій.

Дослідження основних засад цього напрямку знайшло своє відображення в наукових працях учених: В. П. Бахіна, О. В. Белюшиної, В. К. Весельського, В. І. Галагана, Н. С. Карпова, В. О. Коновалової, Я. В. Комісарової, Т. Р. Морозової, І. В. Строкова, В. В. Семенова, В. А. Семенцова та ін. Практика проведення поліграфологічних досліджень у правоохоронних органах України проходить свій етап становлення. Одним із ключових питань проблемного характеру є нормативно-правова регламентація застосування цього науково-технічного засобу саме у кримінальному судочинстві. На сьогодні поліграф набув широкого застосування в інших сферах життєдіяльності. Основними користувачами поліграфологічних послуг залишаються комерційні структури. Вони активно впроваджують поліграфологічні методи у свою діяльність, зокрема: банківські установи, страхові компанії, автотранспортні компанії, сервісні центри та інші приватні підприємства. Наприклад одним із провідних банків Києва («Правекс-Банк») уже декілька років проводиться перевірка своїх співробітників на «детекторах брехні» для того, щоб підтвердити спроможність співробітників зберігати конфіденційну інформацію та банківську таємницю [2].

Однак зауважимо, що застосування поліграфа у правоохоронній діяльності також знаходить своє належне місце, зокрема, у процесі розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. Позиція зазначених вище науковців щодо впровадження цього науково-технічного засобу в практичну діяльність є виваженою і заслуговує на увагу та підтримку. Однак, як зазначають В. П. Бахін, Н. С. Карпов, І. В. Строков, «... зусилля науковців необхідно спрямувати на розробку чітких процедур правомірного використання поліграфа» [3, с. 29–30]. До цієї позиції приєднуються науковці О. В. Батюк та В. К. Весельський. Вони вважають, що однією з умов розроблення нормативно-правової регламентації застосування поліграфа є накопичення

емпіричного матеріалу вітчизняної і зарубіжної практики щодо застосування поліграфа у слідчій діяльності [4, с. 29–30].

В. І. Галаган вирішення цього питання вбачає в комплексному дослідженні проблем, пов'язаних із застосуванням у розкритті і розслідуванні злочинів деяких технічних засобів виявлення, фіксації, вилучення, дослідження і використання слідів і речових доказів (зокрема, поліграфа), вивчення досвіду правоохоронних органів інших держав, розробки пропозицій щодо законодавчого унормування, порядку і умов використання цих методів, їх впровадження у діяльність ОВС та інших правоохоронних органів України [5, с. 30].

Проте останнім часом у криміналістиці пропонують вважати поліграф засобом експерта-психолога, що дозволило б призначати судово-психологічну експертизу і отримувати висновок експерта, що є доказом у кримінальному провадженні (ст. 84 КПК України). Але вже сьогодні можна говорити про те, що застосування поліграфа надає слідчому дуже цінну інформацію, яку іншим шляхом неможливо отримати. Поліграф дозволяє визначити ймовірну причетність особи до кримінального правопорушення, дати оцінку достовірності інформації, що повідомляється, і на цій основі висувати слідчі версії та здійснювати цілеспрямовану перевірку висунутих версій, а також створити умови для дачі правдивих показань особою. Результати таких досліджень, на нашу думку, необхідно використовувати не з метою здобуття доказів, а задля збирання орієнтуючої інформації, здатної сприяти у виборі найбільш перспективного та обґрунтованого напрямку розслідування. Однак міжнародна практика показує десятирічну доцільність використання даного науково-технічного засобу та надійність і достовірність отриманих поліграфологічних даних, які сприяють розкриттю і розслідуванню злочинів.

Як стверджує І. Ф. Хараберюш, перешкодою законодавчого закріплення можливостей використання цифрових технологій і нових технічних розробок є побоювання деяких учених і законодавців стосовно того, що: по-перше, докази, отримані шляхом застосування новітніх технічних засобів, можна легко фальсифікувати; по-друге, проводити експертні дослідження цих засобів фіксації досить складно, оскільки не існує відповідних процесуальних процедур, слідчі не мають

відповідної кваліфікації, а в правоохоронних органах відсутні відповідна техніка й устаткування [6, с. 36].

Такі побоювання й сумніви, дійсно, тривалий час мали певні підстави, однак вважаємо абсолютно неприйнятним використовувати їх як обґрунтування для відмови від застосування нових технічних розробок у кримінальному судочинстві. Крім того, сперечатися про те, які носії інформації краще використовувати в процесі розкриття й розслідування кримінальних правопорушень – цифрові або аналогові, недоречно, оскільки на сьогодні цифрові технології активно витісняють аналогові, й через декілька років усі носії інформації можуть стати цифровими.

На нашу думку, вирішення завдань кримінального судочинства полягає в необхідності розроблення наукових положень щодо законодавчого закріплення можливостей використання в діяльності правоохоронних органів України поліграфа та процесуальних процедур дослідження засобів фіксації, що дасть можливість усунути цей недолік та підвищили технічну оснащеність слідчих.

Список використаних джерел

1. Эндреев М. М. Современные информационно-поисковые системы регистрации граждан, используемые в расследовании преступлений : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / М. М. Эндреев. – М., 2010. – 18 с.

2. Волик А. М. Історія детектора брехні [Електронний ресурс] / А. М. Волик. – Режим доступу : <http://www.argo-a.com.ua/ukr/history.html>.

3. Бахин В. П. О допустимости применения полиграфа и использования гипноза при расследовании преступлений / В. П. Бахин, Н. С. Карпов, И. В. Строков // Криминалистика и судебная экспертиза : межведом. науч.-метод. сб. / отв. ред. А. М. Пасенюк. – Вып. 52. – К. : М-во юстиции Украины, 2004. – С. 22–30.

4. Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти) : дис. канд.

юрид. наук : 12.00.09 / Весельський Віктор Казимирович. – К., 1999. – 212 с.

5. Галаган В. І. Питання застосування поліграфа в діяльності органів внутрішніх справ / В. І. Галаган // Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту. – Д., 1999. – № 3. – С. 241–247.

6. Хараберюш І. Ф. Гносеологічні засади застосування спеціальної техніки в діяльності органів внутрішніх справ / І. Ф. Хараберюш // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2010. – № 2. – С. 130–139.

Коломієць Світлана Григорівна,
керівник Центру психологічного розвитку «Діалог», голова громадського об'єднання «Інститут підтримки громадських ініціатив»

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗАХИСТ ЛЮДИНИ

Аналізуючи свій досвід психолога, поліграфолога, мене зацікавила поведінка людей, які потрапляють у стресові ситуації, а також у ситуації, які їм не зручні, де їхня психіка починає захищатися, включаючи різні механізми захисту.

У кожної людини в житті трапляються випадки, коли вона потрапляє в неприємну ситуацію, що викликає стійке переживання негативних емоцій, – сум, гнів, сором тощо. Якщо сама людина не може змінити цю неприємну ситуацію, то психіка починає захищатись від травмуючих емоційних переживань, які заважають та пригнічують людину. Цей психічний феномен відкрили та описали Зигмунд Фрейд і його послідовниця донька Анна Фрейд.

Психологічний захист – це зазвичай неусвідомлюваний процес усунення або послаблення психікою людини негативних, травмуючих або неприйнятних емоційних переживань.

Важливо, що психологічний захист поєднує в собі протилежні наслідки для психіки людини: позитивні, оскільки усуває або послаблює напруження від негативних емоційних переживань, але і негативні, бо не вирішує самої проблеми, а часто ще й ускладнює її.

Відповідно до впливу на проблему особистості, психологічний захист поділяється на такі види:

1) конструктивний – не вирішуючи проблеми, хоча б не ускладнює її;

2) деструктивний – ускладнення проблеми, погіршення ситуації для особистості, причому останніх значно більше.

Перший, конструктивний механізм психологічного захисту об'єднує процеси *компенсації та сублімації*. *Компенсація* – це досягнення людиною альтернативних успіхів в іншій сфері для збереження позитивної оцінки себе («... не вмю шити, зате гарно співаю»). *Сублімація* – це переведення неприйнятних емоцій та енергії у прийнятне, можливе русло (написання віршів через нещасливе кохання, прибирання будь-чого при агресії тощо).

Другий, деструктивний механізм психологічного захисту, уособлює такі процеси, як: *витіснення, проєкцію, заміщення, регресію, втечу, заперечення, десаκραлізацію, комплекс Іони, догляд, зворотну реакцію та ін.*

Витіснення – це штучне забування людиною травмуючих спогадів через їх перехід у несвідоме.

Проєкція – приписування своїх негативних якостей іншим людям для самозаспокоєння (якщо людина перекоує, що навколо всі – брехуни, то вона сама часто говорить неправду).

Заміщення – дія щодо перенесення агресивних імпульсів на менш загрозливого об'єкта (начальник посварив підлеглого, той, не маючи змоги відповісти тим же керівнику, сварить вдома дружину та дітей, вони, у свою чергу, лупцюють домашніх тварин).

Регресія – повернення до дитячих форм поведінки, «впадання в дитинство» (наприклад, при сварці дорослих вони «надуваються») і не розмовляють, пияцтво чоловіків чи гонки на великій швидкості тощо).

Раціоналізація – наведення для себе псевдорозумної аргументації у випадку поразки (байка про лисицю, яка, не зумівши дотягнутись до винограду, вирішила, що він зелений і несмачний).

Втеча передбачає уникання неприємних ситуацій, що асоціюються з попередніми невдачами.

Заперечення – дія, яка передбачає не допущення певної інформації до свідомості. Цей механізм психологічного захисту з'являється раніше всіх, і це не дивно, адже він захищає нас від найбільш загрозливої психіці інформації.

Десакралізація – механізм, який полягає в тому, що людина намагається несерйозно ставитися до дійсно важливих для неї речей. Тобто вона неначебно знецінює їх для того, щоб, якщо щось не вийде, то її не осягало відчуття розчарування і втрати.

Комплекс Іони. Цей механізм отримав свою назву завдяки біблійному герою Іоні, який дуже довго намагався уникнути ролі пророка, побоюючись покладеної на нього відповідальності. Звучить дуже знайомо, чи не так? Напевно, кожен з нас хоча б раз у житті чогось не робив, побоюючись, що не вийде, що буде дуже тяжко або що це взагалі не для нас. Ті, у кого цей захист стає стилем життя, не досягають особливих успіхів у чому б то не було і задовольняються цілком середнім положенням і рівнем життя.

Догляд – це своєрідний процес, коли людина втомлюється від звалених на неї проблем, вона просто йде від усього цього – ховається у темному кутку, забувається в алкоголі або просто лягає спати. Відбувається замикання в собі, водночас як проблема, що викликала тривогу й смуток, ніяк не вирішується. Догляд корисний як тимчасовий перепочинок, але як стиль життя він не просто марний, але навіть шкідливий, оскільки проблеми все накопичуються і накопичуються, як снігова куля, що аж ніяк не сприяє їх вирішенню та поліпшенню власного життя.

Зворотна реакція («реактивні утворення»). По суті своїй, це поведінка, діаметрально протилежна бажанням людини. Відбувається через конфлікт усередині вашої душі: з одного боку, людині чогось хочеться, а з іншого – її свідомість забороняє цього хотіти, навіть мріяти про це бажання. І вона поводить зовсім зворотним чином щодо бажання.

Узагальнюючи вище викладене, зазначимо, що психологічний захист у своїй основі є процесом «відмежування» сфери свідомості людини від негативних, травмуючих особистість переживань. Він долає психологічний дискомфорт, унаслідок якого може сформуватися негативізм, змінитися система міжособистісних стосунків людини тощо.

Зеленський Сергій Миколайович,
*доцент кафедри правознавства
Кіровоградського державного
педагогічного університету імені
Володимира Винниченка, кандидат
юридичних наук, доцент*

ВСТАНОВЛЕННЯ ПРАВА ТА ФАКТУ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ

Характеризуючи концепцію, що лежить в основі кримінального процесу України, слід визнати його переважно розшуковим на стадії досудового розслідування. Це підтверджується низкою його особливостей, у тому числі перевагами, що має сторона обвинувачення в доказуванні під час досудового розслідування. Формально визначеним є поняття доказів, що означає неможливість використання в доказуванні фактів, які не відповідають вимогам, встановленим у законі. Водночас у ч. 2 ст. 84 Кримінального процесуального кодексу України названо процесуальні джерела доказів: показання, речові докази, документи, висновки експертів. Формалізація кримінального процесу, а не формалізм, розглядається як гарантія справедливого правосуддя. Чітке уявлення суб'єктів, передусім тих, прав, свобод і інтересів яких стосується кримінальне провадження, щодо передбаченої законом процедури, забезпечує захист від свавілля та проявів суб'єктивізму при застосуванні норм права, дію засади верховенства права.

Однією з головних засад кримінального процесу є справедливість. Законодавець змушений узгоджувати з моральними нормами порядок кримінального провадження, але і враховувати при цьому, що особа, суспільство, держава мають бути захищеними від кримінальних правопорушень. Мірою цього виступає справедливість. Мораль як соціальний інститут встановлює необхідні критерії допустимості застосування криміналістичних засобів, на підставі яких розробляються криміналістичні методики і рекомендації. Вимоги законності і

доцільності не можуть суперечити засадам суспільної моралі, що є проявом засади справедливості.

Встановлення правди, істини у кримінальному процесі шляхом проведення випробувань здавна відоме. У ранньому, переважно змагальному процесі, використовувались ордалії, у середньовіччі, за часів панування розшукового процесу, – катування. У цьому виявлялась вимога встановлення істини у кримінальному провадженні. Слід визнати, що застосування поліграфа – це також випробування, дослідження з використанням технічного приладу, засноване на психофізіологічних реакціях людини на подразники. Метою при цьому є встановлення, з певною мірою вірогідності, правдивості відповідей випробовуваного на поставлені питання. У законі не заборонено, а, навпаки, є обов'язковим у випадках, передбачених законом, використання спеціальних знань у кримінальному провадженні із залученням осіб, які ними володіють, як експертів або спеціалістів. Можливості застосування поліграфа у слідчій практиці з'ясовуються в публікації В. Г. Гончаренка і С. В. Гончаренка. Автори підкреслюють, що поліграф не можна розглядати як засіб одержання доказів [1, с. 114]. Об'єктивність у цьому разі виявляється лише у фіксації напруженості у випробовуваної особи. Психофізіологічні реакції випробовуваної особи можуть бути доказом, але констатується лише сам факт такої реакції при випробуванні, що може бути і не пов'язане безпосередньо з поставленими питаннями. Таким чином, виникають морально-етичні перепони у застосуванні результатів випробування з використанням поліграфа, що потребує їх оцінки у співставленні з доказами, встановленими у кримінальному провадженні. Випробування з використанням поліграфа може проводитися виключно після отримання добровільної згоди на проведення такої процесуальної дії, підтвердженої письмово, що особливо важливо для свідка і потерпілого. Їх допитують під загрозою кримінальної відповідальності за дачу завідомо неправдивих показань. Через це можуть хвилюватися і під час випробування. Підозрюваному може бути запропоновано пройти випробування з тактичних міркувань. Отримання від нього згоди може розцінюватись як налаштованість на

співпрацю з органами, що проводять розслідування, щирість каяття у скоєному або бажання підтвердити добродетель.

Приклад успішного використання поліграфа ще за радянських часів наведено Б. Г. Розовським [2, с. 317–318]. Надання права застосування поліграфа для отримання інформації про місцезнаходження осіб та речей, які розшукуються для ідентифікації об'єктів, що пред'являються для впізнання, а також для отримання іншої інформації, важливої для розслідування кримінальних правопорушень, може сприяти підвищенню його ефективності. Обов'язковим є лише встановлення надійних процесуальних гарантій недопущення порушення прав людини. Перед початком випробування, якщо отримано письмову згоду, випробовувану особу має бути ознайомлено з правилами його проведення. У них повинно міститися право в будь-який момент відмовитися від відповіді на поставлене питання і від подальшого проходження процедури випробування. При цьому випробовуваній особі не можна ставити питання, що стосуються політичних, релігійних, расових поглядів й уподобань, пов'язаних з особистим та сімейним життям (за винятком випадків проведення розслідування кримінальних правопорушень у цій сфері). Встановлюватись повинні й обмеження гласності судового розгляду, і повноти оголошення судового рішення з тих міркувань, що стосувалися обмежень при проходженні випробування з використанням поліграфа на досудовому розслідуванні.

Моральні проблеми, що виникають у кримінальному процесі, насамперед, у доказуванні, пов'язані з встановленням істини, яка є водночас і однією з основних філософських проблем. Проте у кримінальному провадженні її роль особливо важлива, адже встановлені слідчим і судом факти стають підставою для прийняття відповідальних рішень, що стосуються долі людини. Так, несправедливими будуть рішення повідомлення про підозру, складання обвинувального акта, постановлення ухвали суду, в основу яких покладено висновки, отримані за результатами випробування з використанням поліграфа.

Ефективність застосування поліграфа залежить не тільки від фахових знань осіб, які проводять випробування, а й знань з логіки, психології, інших фундаментальних і прикладних наук. Встановлення істини під час досудового розслідування обставин

кримінального правопорушення, а також і в суді забезпечується шляхом доказування. Воно проводиться, як за законами логіки, так і врегульовано нормами права. Ризик отримання помилкових або неточних знань, здатних спричинити негативні правові й моральні наслідки, надто високий, щоб поступатися тими гарантіями, що закладені у кримінальному процесі. Несправедливим буде визнання допустимими таких результатів, що отримані з використанням погроз, насильства, шантажу, вимагання пройти випробування на поліграфі.

Невизначеність понять, що використовуються у кримінальному процесі, їх надто широке або надто вузьке розуміння ускладнює встановлення істини. Їх тлумачення впливає і на розв'язання етичних проблем, дає привід сумніватися у справедливості кримінального судочинства. Так, закон називає доказом у ч.1 ст. 84 Кримінального процесуального кодексу України фактичні дані, отримані в передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження. Це легальне визначення. У ньому виявляється розшуковий характер кримінального процесу. Виходячи з того, що доказами можуть бути лише фактичні дані, їх потрібно виділити серед інших. Ураховуючи свої переваги в доказуванні на досудовому слідстві, сторона обвинувачення визнає ті чи інші дані фактичними. Отже, і в суді може бути представлено переважно докази сторони обвинувачення. Називаючи конкретних суб'єктів кримінального провадження, які мають право встановити наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження, а ними є слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд, законодавець підкреслює, що усі інші не мають такого права. Таким чином, виникає потреба встановлення гарантій забезпечення справедливості кримінального провадження, визнавши доказами факти, встановлені в умовах змагального процесу. Використання поліграфа і встановлення факту реакції людини на поставлені запитання, безсумнівно, є доказом, але шлях до встановлення істини значно довший і складніший. Справедливе кримінальне правосуддя можливе при забезпеченні рівності сторін у доказуванні. Прояв формалізму в цьому випадку буде свідчити

про повернення до сумних часів Інквізиції, коли людина вважалася не суб'єктом у кримінальному процесі, а лише об'єктом дослідження.

Список використаних джерел

1. Гончаренко В. Г. Критерії допустимості психологічного впливу на досудовому слідстві / В. Г. Гончаренко, С. В. Гончаренко // Вісник Академії адвокатури України. – 2010. – С. 107–116.

2. Розовский Б. Г. Ненаучные заметки о некоторых научных проблемах уголовного процесса: эссе / Б. Г. Розовский. – Луганск : РИО ЛАВД, 2004. – 600 с.

Трикур Максим, юрист
юридичної компанії «Чернобай
та партнери»

ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА В ТРУДОВИХ ВІДНОСИНАХ

Розвиток економіки України поступово призводить до усталення ринкових відносин, що виявляється, зокрема, у насиченні ринків та посиленні ринкової конкуренції. Це змушує суб'єктів підприємницької діяльності шукати та здобувати перевагу над конкурентами. З метою забезпечення сталої конкурентної переваги гравці ринку мають ретельно ставитися до організації управління трудовими ресурсами (людським капіталом).

При організації добору працівників, нарівні із їхніми освітою та професійними навичками, важливого значення набуває також добropорядність, адже сучасна економіка базується здебільшого на знаннях і технологіях, а не на матеріальних ресурсах. Відповідно, працівник, який одержує доступ до технологій та ноу-хау роботодавця, має не лише уміти грамотно їх капіталізувати, а й зберегти від витоків до конкурентів.

З урахуванням таких ринкових реалій об'єктивним фактором є зростання уваги роботодавців до використання різноманітних методик перевірки доброчесності як потенційних,

так і уже найнятих працівників. Одним з інструментів такої перевірки може бути поліграф, який набув значного розповсюдження у країнах із давніми традиціями ринкової економіки та розвиненими трудовими відносинами.

При цьому постає питання про нормативне врегулювання використання поліграфа у трудових відносинах, яке зумовлене необхідністю додержання загальних принципів законності та верховенства права в будь-яких правовідносинах і в трудових зокрема.

На разі нормативно-правова база щодо використання в Україні поліграфа майже відсутня. Єдиним чинним нормативно-правовим актом, що регламентує його застосування, є Інструкція щодо застосування комп'ютерних поліграфів у роботі з персоналом органів внутрішніх справ України, затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України від 28 липня 2004 р. № 842. Ця інструкція визначає основні напрями, принципи та умови використання поліграфів у процесі професійно-психологічного відбору кандидатів на службу і навчання, під час кадрових перевірок та проведення службових розслідувань.

Поліграф визначається в Інструкції як різновид психофізіологічної апаратури – комплексну багатоканальну комп'ютерну апаратну методику реєстрації змін психофізіологічних реакцій людини у відповідь на пред'явлення за спеціальною методикою певних психологічних стимулів. Поліграфні пристрої повинні не завдавати шкоди здоров'ю, життю людини, навколишньому середовищу та бути сертифікованими.

У серпні 2013 р. Міністерство доходів і зборів України видало наказ № 329 «Про використання поліграфів у діяльності Міністерства доходів і зборів України та його територіальних органів».

Наказом передбачається, що результати поліграфного опитування не призводять до правових наслідків, не можуть бути підставою для прийняття будь-яких адміністративно-управлінських рішень стосовно особи, а використовуються виключно як відомості ймовірного або орієнтувального характеру для можливого формування у службових (посадових) осіб Міністерства доходів і зборів України, його територіальних органів внутрішнього переконання для здійснення заходів у сфері службової діяльності. Результати опитування не мають будь-якої доказової сили, а лише орієнтують на здобуття

матеріальних та інших доказів у порядку, передбаченому чинним законодавством.

До здійснення опитування з використанням поліграфа та проведення психофізіологічного інтерв'ю допускаються спеціалісти, які пройшли відповідну підготовку та допущені до цієї роботи.

Як уже зазначалося, використання поліграфа в трудових відносинах не врегульовано, тому доцільним видається використання нормативно-правового регулювання щодо його використання у правоохоронних органах за аналогією, особливо в частині забезпечення його безпечності для життя та здоров'я особи, що проходить дослідження.

З урахуванням загальних принципів об'єктивного права та гарантованих Конституцією суб'єктивних прав можна дійти висновку, що головним принципом використання поліграфа у трудових відносинах є добровільність. Хоча ст. 26 Кодексу законів про працю і передбачає можливість проведення перевірки при прийомі на роботу, видається, що психофізіологічне тестування такою перевіркою не має охоплюватися, і відмова потенційного працівника від її проведення не може бути підставою відмови у прийнятті на роботу.

Таким чином, використання поліграфа в трудових відносинах потребує подальшого нормативно-правового врегулювання з метою приведення вітчизняного законодавства у відповідність із кращими здобутками світової нормотворчості.

Алесковский Сергей Юрьевич,
*кандидат юридических наук,
профессор, президент общественного
объединения «Евразийская ассоциация
полиграфологов»*

ПОЛИГРАФ В КАЗАХСТАНЕ: ПЯТНАДЦАТЬ ЛЕТ РАЗВИТИЯ

Свою собственную историю, пускай еще совсем небольшую, не сравнимую по событийным и временным рамкам с американской и европейской, имеет и казахстанская полиграфология. Очень приблизительно ее можно разбить на несколько этапов.

Первый этап относится к восьмидесятым и девяностым годам прошлого века и, по существу, представляет собой первые очень скромные попытки внедрить полиграф в нашем Отечестве. Попытки, прямо скажем, неудачные. Полиграф увлек тогда молодого ученого, сотрудника Алматинской школы милиции И. Б. Зенкевича. Однако в Казахстане Иван Бернардович не смог кого-либо заинтересовать своей работой в области инструментальной детекции лжи и не получил никакой поддержки со стороны органов внутренних дел. Единственная научная работа казахстанского ученого, теоретически обосновывающая возможность использования полиграфа в борьбе с преступностью, появилась за границей в Польше, в сборнике научных трудов сотрудников органов внутренних дел стран Варшавского Договора. Однако основательный научный подход и серьезная аргументация И. Зенкевича, к сожалению, не были услышаны в Казахстане.

Физически первый полиграф появился в Республике Казахстан в начале девяностых годов. Это был американский чернильно-пишущий полиграф «Лафайетт», предназначенный для работы в известном и крупнейшем в то время в Казахстане «КРАМДС-банке». Однако этот полиграф не нашел никакого практического применения из-за отсутствия каких-бы то ни было специалистов, умеющих не только пользоваться теми или иными методами полиграфного обследования, но даже просто включать и выключать данный прибор.

Следующим полиграфом, попавшим в Казахстан в конце девяностых годов, был российский прибор «Дельта», мудреный и довольно сложный в применении. Этот полиграф находился в работе у сотрудников МО СССР, а после развала Советского Союза оказался в оборонном ведомстве Казахстана. Попал полиграф «Дельта» к нам без всяких инструкций и описаний, а никто из казахстанцев в то время еще не проходил обучение работе на полиграфе.

Второй этап становления полиграфологии в Казахстане связан с попытками создания собственного казахстанского полиграфа под названием «Адал» («Справедливость»). На протяжении ряда лет в конце девяностых – начале нулевых годов в научно-конструкторских подразделениях правоохранительных органов Казахстана нами разрабатывался и

создавался уникальный по своим характеристикам полиграф. Одной из его особенностей была высочайшая чувствительность физиологических датчиков. Полиграфы «Адал», а в дальнейшем и «Адал-2» могли бы составить серьезную конкуренцию американским и российским полиграфам, однако, хорошо известно, что «нет пророка в своем отечестве». Волевым решением работы над полиграфами системы «Адал» были свернуты и предпочтение было отдано покупке российских полиграфов. Одним из существенных недостатков полиграфа «Адал» была очень длительная настройка физиологических каналов к конкретному обследуемому, достигавшая нередко десяти и более минут. Именно после окончания конструкторских работ над модификациями полиграфа «Адал» в Казахстане на многие годы начинается монополия российских производителей полиграфного оборудования.

Еще в 2000 г. правоохранительная система РК впервые всерьез заинтересовалась проблемой применения полиграфа. Естественно, никаких местных наработок и специалистов на тот момент не существовало, и все взоры были обращены за границу.

Следующий этап внедрения полиграфа в Казахстане неразрывно связан с именем выдающегося казахстанского ученого-криминалиста, доктора юридических наук, профессора А. Ф. Аубакирова. Александр Фидахметович резко поднял планку полиграфа – от ремесла простого тестирования на «детекторе лжи» к серьезному научному методу. В том же 2002 г. полиграф появляется в Экспертно-оценочном центре, возглавляемом А. Ф. Аубакировым, и творческая группа под его руководством приступает к исследовательским и научным работам, разрабатываются первые казахстанские тесты, проводятся многочисленные эксперименты по проверке надёжности и достоверности метода. Выходят в свет первые научные статьи и, наконец, в первом казахстанском учебнике по криминалистике под редакцией А. Ф. Аубакирова в главе «Нетрадиционные средства получения доказательственной информации при расследовании преступлений» приведен параграф, посвященный проблемам использования полиграфа в криминалистике.

В 2003 г. полиграф в Казахстане проник в частный бизнес и в Казкоммерцбанке, одном из крупнейших казахстанских

частных банков, появилась должность – полиграфолог. В эти годы целый ряд российских полиграфов нашли применение у казахстанских специалистов: «Барьер-14», «РИФ», «Крис», «Поларг» и «Диана». Примечательно, что в то время аппараты из дальнего зарубежья не получили популярности на отечественном рынке. Полиграфами обзаводились отдельные предприятия негосударственного сектора экономики.

Параллельно осуществлялся процесс оснащения полиграфами подразделений силовых ведомств – КНБ, МВД, МО, СОП, АБЭКП и др. В этих структурах появлялись первые полиграфологи, прошедшие первоначальное обучение. Необходимо отметить, что первый ведомственный документ, регламентирующий работу полиграфолога в силовых структурах, был подготовлен еще в 2002 г. в Комитете национальной безопасности. Автор гордится тем, что именно ему поручили готовить проект данной Инструкции, под которой поставил свою подпись Председатель КНБ РК.

1 июля 2008 г. Министерство юстиции зарегистрировало Алматинскую ассоциацию полиграфологов – первую независимую общественную организацию, объединяющую специалистов-полиграфологов вне зависимости от их ведомственной принадлежности, полученного образования и моделей полиграфов, на которых они работают. Одними из основных задач Ассоциации являлось и является оказание информационной и методической помощи полиграфологам, защита их от возможных неправомерных действий со стороны сторонних сил. Также Ассоциация оказывает помощь и гражданам в защите их интересов от необоснованного и непрофессионального применения в отношении них полиграфа со стороны безграмотных так называемых операторов полиграфа, которые, к сожалению, стали появляться и в Казахстане.

В 2012 г., к десятилетию принятия первого законодательного акта по полиграфу в Казахстане, мы провели ребрендинг Алматинской ассоциации полиграфологов в Евразийскую ассоциацию полиграфологов. Сегодня наша Ассоциация объединяет полиграфологов 10 стран: Казахстана, России, Беларуси, Болгарии, Украины, Кыргызстана, Узбекистана, Азербайджана, Монголии и даже Соединенных Штатов Америки. В ее рядах состоят более 200 казахстанских полиграфологов,

представляющих все области и все крупные города республики – это большая часть действующих сегодня специалистов.

Знаковым для внедрения полиграфа в деятельность правоохранительных органов Республики Казахстан стало выступление Президента нашей страны на коллегии МВД в январе 2012 г. Н. А. Назарбаев поручил правоохранительным органам, в первую очередь МВД и КНБ, шире внедрять полиграф в кадровой работе, особенно при назначении на высокие руководящие посты. Такая же участь ждет в ближайшее время и высоких государственных служащих, особенно связанных с решением финансовых вопросов, материальной ответственностью.

С 19 июля 2014 г. прохождения полиграфа стало обязательным для всех сотрудников правоохранительных органов. Именно в этот день Премьер-министром Казахстана было подписано Постановление Правительства Республики Казахстан № 683 о введении в действие «Правил прохождения полиграфологического исследования в правоохранительных органах Республики Казахстан». В данных Правилах предусматривается использование полиграфа при приеме на службу, прохождении аттестации сотрудниками и проведении служебных расследований.

Уже в течение десяти лет в Казахстане успешно осуществляется подготовка собственных специалистов-полиграфологов на базе Учебного центра Евразийской ассоциации полиграфологов. Преподавателями выступают только самые опытнейшие казахстанские полиграфологи, такие как А. В. Гайдамашев, Б. М. Байсахалов, М. М. Мильштейн и др.

Итак, полиграф в Казахстане состоялся, он активно развивается и, несомненно, у него есть хорошие перспективы в будущем. Хочется надеяться, что в самое недалекое время мощные и эффективные полиграфологические службы появятся во всех регионах Казахстана. И хотя проблем у казахстанских полиграфологов все еще значительно больше, чем побед и достижений, мы смело и уверенно смотрим в будущее.

Вагіна Олена Вікторівна,
*начальник відділу Головного
управління власної безпеки
Державної фіскальної служби
України*

ПОЛІГРАФ ЯК ЗАСІБ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В ДЕРЖАВНИХ ВІДОМСТВАХ УКРАЇНИ

Проблеми формування моральних якостей державних службовців є однією з актуальних тем. Сучасне українське суспільство являє собою відкриту систему, що розвивається, одним з основних перешкод на шляху розвитку якої є корупція та інші посадові злочини.

Під корупцією розуміється використання особою наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або, відповідно, обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей [1].

Сучасний досвід боротьби з таким негативним явищем свідчить, що корупція має причини своєї поширеності, які лежать в економічних, політичних, правових, соціально-культурних, моральних і, зокрема, у психологічних площинах [2, с. 5, 76].

Підбір надійних, морально стійких і компетентних працівників, а також забезпечення збереженості їхніх позитивних морально-ціннісних орієнтацій у період виконання професійних завдань, є проблемою для роботодавців у будь-якій сфері діяльності. Однак є професії, де ціну помилки через неякісний підбір і несвоєчасне виявлення моральних деформацій важко переоцінити.

Надійність персоналу – це здатність до ефективного виконання професійних обов'язків. Однією із складових надійності персоналу є психологічна.

За час існування психології як науки було розроблено чимало методик, призначених для оцінки особистісних якостей

людини, значна частина яких була покликана діагностувати рівень надійності виконавців [3, с. 3].

Так, вивчаючи певні психологічні особливості людини, ми можемо з певною часткою ймовірності прогнозувати схильність до вчинення протиправних дій. Однак сам факт вчинення ми можемо з більшою точністю фіксувати за допомогою поліграфа, а окремі види посадових зловживань тільки з використанням поліграфа.

Основний аргумент на користь широкого застосування поліграфа в практиці кадрової роботи і в профілактичних заходах – це об'єктивність реєстрованих процесів і можливість за короткі терміни отримати інформацію, яку або взагалі не можливо, або дуже важко і дорого отримати традиційними засобами [4]. Крім виявлення фактів вчинення посадових зловживань чи правопорушень, у тому числі й корупційних діянь, при поліграфному обстеженні можна з'ясувати кримінальне минуле, схильність до зловживання алкоголем та вживання наркотиків, досвід вчинення суїцидальних спроб, залежність від азартних ігор, наявність проблем із психічним здоров'ям, реальний рівень емоційної стійкості.

Таким чином, використання, крім традиційних медико-біологічних і психологічних методів кадрового відбору, нових технологій кадрового менеджменту – поліграфних обстежень кандидатів на службу та діючого персоналу, дозволяє методологічно та методично забезпечити, насамперед, профілактику і, водночас, оперативне виявлення проявів корупційних діянь [2]. Формуючи штат співробітників, роботодавці все частіше надають перевагу інформації, отриманій за результатами проведення спеціальних психофізіологічних обстежень із використанням поліграфа, аніж результатам анкетування чи психологічного обстеження.

Можна відзначити, що 11 жовтня 2013 р. за № 1748/24280 Міністерство юстиції України зареєструвало Інструкцію щодо застосування комп'ютерних поліграфів у роботі Міністерства доходів і зборів України, у положенні якої зазначено, що метою проведення опитування є отримання ймовірної та орієнтувальної інформації, яку іншим шляхом отримати неможливо, для її використання в діяльності щодо попередження й виявлення корупційних та інших протиправних

дій з боку працівників, гарантування їх безпеки та захисту від незаконних посягань, пов'язаних із виконанням службових обов'язків, зняття з них безпідставних звинувачень або підозр.

Вищезазначена Інструкція сьогодні використовується в роботі Державної фіскальної служби України. До сфер можливого використання поліграфа в діяльності ДФС та його територіальних органів належить перевірка кандидатів у процесі вирішення питань щодо прийому особи на роботу (службу) до ДФС, його територіальних органів, підпорядкованих установ та організацій, яка здійснюється за допомогою основних блоків тестів для отримання інформації про: анкетні дані, що приховуються або викривлені; наявність алкогольної або наркотичної залежності; прояви девіантної поведінки та їх особливості; конфліктні зони особистості, схильність до суїциду; приховані мотиви вступу (переходу, поновлення) на службу (роботу), навчання; кримінальне минуле, зв'язки з криміналітетом. Використання поліграфа може здійснюватися також під час проведення службових розслідувань та перевірок, профілактичних заходів для отримання інформації про: правдивість відомостей, що надаються особою при проведенні службових розслідувань та перевірок; наміри або підготовку до вчинення корупційних та інших протиправних дій з боку працівників; наявність небезпеки, незаконних посягань, пов'язаних з виконанням службових обов'язків, для визначення необхідних заходів щодо захисту працівника; можливе розголошення працівником відомостей, що містять державну таємницю, службову або конфіденційну інформацію [5, с. 1, 4–5].

Таким чином, здійснюються практичні конкретні кроки на державному рівні, спрямовані на боротьбу з корупцією, нейтралізацію та профілактику посадових злочинів державними службовцями, що відповідає позитивній світовій практиці протидії корупції, виявлення та профілактики вчинення службових злочинів.

Список використаних джерел

1. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1700-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 49. – Ст. 2056.

2. Кушнарьов С. В. Корупція: соціально-психологічний феномен загрози особистості та професійній діяльності посадової особи в органах внутрішніх справ : [монографія] / С. В. Кушнарьов, О. В. Шаповалов. – [2-ге вид.]. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2005.

3. Морозова Т. Р. Використання комп'ютерних поліграфів у кадровій роботі органів і підрозділів внутрішніх справ України : навч.-метод. посіб. / Т. Р. Морозова, І. О. Моцонелідзе, Д. З. Моцонелідзе ; за ред. І. П. Красюка. – К. : Атіка, 2006.

4. Український поліграфологічний журнал [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.ukropolygraph.org>.

5. Інструкція щодо застосування комп'ютерних поліграфів у роботі Міністерства доходів і зборів України [Електронний ресурс] : наказ Міністерством доходів і зборів України від 2 серпня 2013 р. № 329. – Режим доступу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1748-13#n78>.

Ефременков Сергей Иванович,
практикуючий полиграфолог

ПРИМЕНЕНИЕ ПОЛИГРАФА В ЦЕЛЯХ БОРЬБЫ С НЕГАТИВНЫМИ ЯВЛЕНИЯМИ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ

Ни для кого не будет секретом, что около 90 % отечественных предприятий испытывают проблемы, связанные с хищениями и злоупотреблениями со стороны персонала. Причем, до 30 % всех банкротств являются следствием противоправных действий со стороны своих же сотрудников. Казалось бы, подобрав благонадежный персонал, предприятие не должно сталкиваться с рисками и угрозами. Но не все так просто!

В настоящее время использование полиграфа (детектора лжи) с целью выявления благонадежности персонала при приеме на работу не гарантирует добросовестную работу этих же сотрудников в процессе трудовой деятельности. Даже приняв на работу благонадежного человека, работодатель через некоторое

время может получить преступника. Все зависит от возможности совершать на предприятии противоправные поступки.

На совершение противоправных поступков на предприятии всегда влияли три фактора: *жадность*, *меркантильность*, *возможность*.

Жадность – это человеческое качество, которое в той или иной степени присуще каждому человеку, и мы не можем его контролировать.

Меркантильность – это человеческое качество, которое тоже невозможно контролировать. Работники всегда считают, что владелец предприятия, будучи богатым человеком, может не обращать внимания на их хищения и злоупотребления. Сотрудники всегда считают, что они не получают адекватную зарплату за свой труд, и имеют право на нечто большее. В коллективах популярно высказывание – «Мы не ворует, а компенсируем себе то, что нам недодает работодатель».

Возможность – это неправильно построенный бизнес-процесс по предотвращению потерь, который позволяет сотрудникам безнаказанно совершать противоправные поступки.

Если *возможность* существует одновременно с сильным влиянием *жадности* и *меркантильности* – то происходит преступление. Поскольку воздействовать на первые два фактора невозможно, то для предотвращения преступлений на предприятиях – необходимо воздействовать на третий фактор (*возможность*).

Есть универсальная формула: 10 – 80 – 10.

10 % – люди абсолютно честные, которые не пойдут на преступление ни при каких обстоятельствах;

80 % – по своей натуре люди честные, однако при наличии *возможности* совершить противоправный поступок могут пойти на это.

10 % – люди с криминальным мышлением, которые будут пользоваться малейшей возможностью для совершения противоправных поступков. От совершения преступлений таких людей не удержит никакой контроль, каким бы жестким он не был.

Учитывая вышеизложенное, отечественные предприятия на сегодняшний день с целью борьбы с противоправными явлениями

на предприятиях остро нуждаются в комплексном подходе, где полиграф (детектор лжи) должен включаться как звено в систему безопасности и механизм предотвращения потерь.

Используя полиграф, специалисты могут и должны выявлять не только благонадежность и лояльность отдельных работников предприятия, но и стараться вскрыть «дыры» в системе безопасности и «проколы» в механизме предотвращения потерь. Только так, а не иначе, предприятие может избавиться от негативных явлений. Потому что, выгнав с работы одного негодяя, на его место может прийти другой. Таким образом, занимаясь лишь выявлением благонадежности персонала, эффективность полиграфолога для предприятия будет близка к нулю.

С другой стороны, применение полиграфа (детектора лжи) позволяет за очень короткий срок выявить проблемы в системе безопасности и механизме предотвращения потерь, что для предприятия более ценно, так как при надлежащем реагировании позволяет перекрыть так называемую *возможность* к совершению противоправных поступков. И здесь альтернативы полиграфу (детектора лжи) нет! Никакими другими способами за короткий срок невозможно осуществить диагностику предприятия. Применение других методов с этой целью – это процесс долгий, дорогостоящий, и не всегда точный.

Александр Фридман написал замечательную книгу о профессиональной эксплуатации подчиненных – «ВЫ или ВАС». В этой книге идет речь о том, что если работодатель не хочет, чтобы персонал имел его, если хочет знать правду о персонале, реально бороться с негативными явлениями на предприятии, влиять на морально-психологический климат в коллективе, то ему нужно иметь полную информацию о каждом сотруднике, и особенно о тех, кто давно работает на предприятии и знает «слабые места».

Подводя промежуточный итог, можно с уверенностью сказать, что для нормальной работы любого предприятия необходимы два условия:

1. Своевременное и систематическое получение информации с целью реальной борьбы с негативными

явлениями на предприятии и влияния на морально-психологический климат в коллективе.

Здесь полиграф необходим, и ему нет альтернативы!

2. Работающий механизм предотвращения потерь (систематизация работы всех подразделений предприятия, с целью противодействия потерям).

В механизм предотвращения потерь входит:

- обеспечение кадровой безопасности (есть необходимость в использовании полиграфа);

- соблюдение установленного порядка договорной работы;

- обеспечение контроля за работой материально-ответственных лиц (есть необходимость в использовании полиграфа);

- обеспечение строгого учета денежных средств (есть необходимость в использовании полиграфа);

- обеспечение учета, контроля, и управления дебиторской задолженностью;

- обеспечение контроля за перемещением автотранспорта предприятия и расходом топлива;

- обеспечение сбора информации о партнерах и конкурентах;

- проведение служебных расследований по каждому факту причинения ущерба предприятию (есть необходимость в использовании полиграфа);

- обеспечение охраны и режима;

- обеспечение технической безопасности;

- обеспечение сохранности материальных носителей информации (есть необходимость в использовании полиграфа);

- обеспечение компьютерной безопасности (есть необходимость в использовании полиграфа);

- обеспечение безопасности в кризисный период.

Таким образом, грамотное использование полиграфа (детектора лжи) в целях борьбы с негативными явлениями на предприятии приведет к его стабильной работе, и как результат – к уменьшению потерь.

Специалисты по безопасности бизнеса отмечают, что размер ущерба от хищений и злоупотреблений со стороны персонала может достигать до 5 % от финансового оборота. А то очень большие деньги. Для сравнения, по данным аналитиков, европейские и крупные отечественные предприятия вкладывают в свою безопасность 0,5–1 % от финансового оборота.

Так что недалеко то время, когда каждое уважающее себя предприятие будет иметь своего полиграфолога (или в штате, или на договорной основе). И это не дань моде, а необходимость.

Недавно проводил диагностику одного из крупных отечественных предприятий. В результате тестирования были выявлены схемы хищений и злоупотреблений. Предприятие было похоже на решето, через которое уходили активы собственника. 90 % персонала было причастно к хищениям и другим злоупотреблениям. Что делать в такой ситуации? Уволить одних и взять других? Но придется остановить предприятие. И где гарантия, что через некоторое время новые люди не начнут совершать такие же противоправные поступки. Выход здесь только один – устранить *возможность* совершения противоправных поступков, изменить систему безопасности и наладить механизм предотвращения потерь.

Обычно, проводя так называемую экспресс-диагностику предприятия, проводятся следующие мероприятия:

1. Совместно с руководством предприятия отбираются лица, которые будут проходить тестирование. В обязательном порядке туда должны попадать:

- отдельные материально-ответственные лица;
- отдельные должностные лица;
- отдельные сотрудники, работающие с «живыми» деньгами;
- отдельные сотрудники, работающие с секретной (конфиденциальной) информацией;
- отдельные специалисты по закупкам;
- отдельные специалисты по продажам;
- отдельные специалисты из топовых позиций;
- лица, на усмотрение руководства.

2. Вышеуказанный персонал тестируется по специальной программе с применением полиграфа (детектора лжи). В результате будет получена ценная информация, которую невозможно получить никакими другими методами и способами.

3. По каждому тестируемому у собственника (руководителя) появится информация о благонадежности и лояльности. Руководитель в дальнейшем будет понижать, насколько можно доверять этим лицам.

4. В ходе тестирования выявляется, какие бизнес-процессы, направленные на сохранность активов, не работают, а какие – отсутствуют вообще.

5. Выявленные «дыры» в системе безопасности в дальнейшем накладываются на механизм противодействия потерям и устраняются.

Из собственного опыта могу сказать, что отлаженный механизм предотвращения потерь сокращает потери в 10–30 раз. Это большие суммы денег, за которые собственники бизнеса, грамотно используя полиграф (детектор лжи), могут побороться. Такая экспресс-диагностика может проводиться на любом предприятии. Для розничных магазинов, супермаркетов, гипермаркетов и других торговых площадок хорошо работает следующая схема с применением полиграфа (детектора лжи). При выявлении недостачи сверх допустимой нормы направляют на прохождение полиграфа (детектора лжи) следующих должностных и материально ответственных лиц: управляющего; начальника охраны; зав. складом; зав. производством; старшего кассира. Проверка покажет их благонадежность и лояльность к предприятию, возможную причастность к хищениям и злоупотреблениям, прояснит общую ситуацию на торговой площадке.

Должностные и материально ответственные лица торговых площадок, понимая, что выявленная сверхнормативная недостача может открыть им дорогу на полиграф (детектор лжи), вынуждены будут уменьшить потери и увеличить товарооборот.

Білик Вадим Миколайович,
*доцент кафедри адміністративної
діяльності Національної академії
внутрішніх справ, кандидат
юридичних наук, доцент*

ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІГРАФА ЯК ОДИН ІЗ ШЛЯХІВ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ В ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНАХ УКРАЇНИ

Існування і прогресивний розвиток України як суверенної держави залежить від здійснення цілеспрямованої політики щодо захисту її інтересів. Одним із головних чинників здійснення цього є боротьба з корупцією. Головна мета державної політики в галузі боротьби з корупцією – створення дієвої системи запобігання і протидії корупції, виявлення та подолання її соціальних передумов і наслідків, викриття корупційних діянь, притягнення до відповідальності винних у їх вчиненні.

Якість роботи системи правоохоронних та судових органів має безпосередній вплив на рівень забезпечення прав і свобод людини. Тому помилки і необачливі кроки в цій царині мають надзвичайно високу ціну.

У минуле мають відійти неповага до людей, корупція, зловживання службовим становищем.

Одним із шляхів запобігання корупції в правоохоронних органах України можливе за умови ефективного використання поліграфа.

Сучасний поліграф (англ. lie detector або рос. детектор лжи) являє собою комплексну комп'ютерну апаратну методику виміру рівня психологічного стресу в людини, що дозволяє виявити інформацію яка приховується.

У основі використання поліграфа лежить той факт, що чим вагоміша для людини певна інформація, яку вона намагається приховати, тим більший рівень стресу, що виявляється в зміні ряду фізіологічних показників. Поліграф дозволяє об'єктивувати зміни в психологічному стані опитуваного на підставі реєстрації не менше п'яти фізіологічних показників.

Історія поліграфа сягає своїми коренями в глибоку старовину. І хоча засоби диференціації правди від брехні були

різноманітні (змочування слиною рисового борошна на Сході, випробування спартанських юнаків і охоронців у Древньому Римі над обривом скелі тощо), сутність методу була одна виявити фізіологічні зміни в стані людини, в залежності від рівня його емоційної напруги.

Поштовхом для розвитку інструментальної діагностики детекції брехні послужила праця італійського фізіолога А. Моссо (1875 р.), у якій він показав, що тиск крові в судинах людини та частота пульсу змінюються в залежності від зміни емоційного стану випробуваного.

У 1895 р. італійський лікар-психіатр Л. Ломброзо використовував перший прилад для детектор брехні - гидросфігмометр, що реєстрував у людини зміну тиску крові. Сім років потому, у 1902 р., за допомогою інструментальних методик вдалося вперше в суді довести непричетність обвинувачуваного у вчиненні злочину. У 1914 р. італієць Бенуссі використовував прилад для реєстрації показників дихання при проведенні допитів підозрюваних. У якості інформативних показників була використана частота та глибина подиху, що реєструвалися за допомогою приладу «пневмограф».

Перший поліграф, придатний для розслідування злочинів, створив Джон Ларенс у 1921 р. в Данії. Прилад реєстрував на паперовій стрічці, що рухалася, пульс, тиск крові та показники дихання. Використання показників, що реєструють шкірно-гальванічний опір (запропоновано в 1926 р. Л. Кілером), значно підвищило точність прогнозу при проведенні поліграфічних обстежень.

Якщо Ломброзо вважається засновником першого поліграфа, то Кілер - засновник сучасного поліграфа, подальший розвиток якого здійснювався шляхом підвищення точності показників, що реєструються та розробки нових методик поліграфного обстеження.

У системі МВС України останнім часом проводиться певна робота зі створення вітчизняного поліграфа, заснованого на використанні реєстрації мовних ознак психологічного стресу в людини.

Застосування поліграфа в органах внутрішніх справ України може здійснюватися на підставі Закону України «Про оперативно-пошукову діяльність». Так, ст. 9 Закону не

забороняє використання технічних засобів, що не пригнічують волю та не завдають шкоди здоров'ю людей і навколишньому середовищу.

Сьогодні відсутня відомча (МВС, Мінюст) нормативна база, що регламентує застосування поліграфа органами внутрішніх справ, науково обґрунтованих методик проведення опитування громадян із використанням поліграфа і вимог по технічному забезпеченню стаціонарної бази з проведення опитувань.

З огляду на наявний досвід застосування поліграфа за кордоном (США, Японія, Польща, Угорщина, Росія, Ізраїль), одним з основних напрямів упровадження поліграфа в Україні можливе в кадровій сфері.

Проведення поліграфічних експертиз при вирішенні кадрових питань, пов'язаних із комплектуванням персоналу підприємств, особового складу підрозділів ОВС: відбір, добір і розстановка кадрів, насамперед для роботи в екстремальних умовах.

Використовуючи основні блоки тестів поліграфа, можна виявити:

- приховані мотиви вступу (переходу) на службу (роботу);
- наявність алкогольної або наркотичної залежності;
- уточнення анкетних даних, що приховуються та наявності особливостей прояву девіантної поведінки;
- виявлення кримінального минулого (зв'язок із кримінальним світом);
- визначення конфліктних зон особистості, схильності до суїцидальної поведінки.

Широке розповсюдження корупції в правоохоронних та судових органах можуть зупинити тільки рішучі заходи на загальнодержавному рівні.

Запропонуємо деякі з них.

1. У боротьбі з корупцією необхідно організувати змагальність, конкуренцію. У країні має бути кілька конкуруючих структур, що наділені правами боротьби з корупцією в правоохоронних органах.

Відбір до цих підрозділів повинен проводитися під жорстким контролем чесних, непідкупних, принципових співробітників, які зарекомендували себе виключно з позитивного боку.

Діяльність усіх цих підрозділів повинна здійснюватися під наглядом спеціально створених громадських рад з числа

заслужених громадян – громадських діячів, які повинні проходити жорсткий відбір за допомогою поліграфа на предмет корупційної стійкості та невідкупності.

Відбір у підрозділи по боротьбі з корупцією повинен проводитися за допомогою поліграфа. При найменших сумнівах у благонадійності, стійкості до корупції кандидатура повинна відхилитися. Перевірку всіх працівників цих підрозділів за допомогою поліграфа необхідно робити регулярно, не рідше 3-4 разів на рік.

Робота у цих працівників є дуже ризикованою. Тому їх заробітна плата має бути достатньо високою.

Повинна здійснюватися безперервна ротація працівників підрозділів. Склад колективу підрозділів повинен повністю оновлюватися кожні 3-5 років.

2. При підозрі працівника правоохоронних органів у вчиненні корупційного діяння доцільно зобов'язати його пройти поліграф на предмет причетності до корупції. При цьому дослідження з використанням поліграфа необхідно проводити за допомогою незалежних і таких, що користуються бездоганною репутацією організацій, які визнані на міжнародному рівні. При перевірці на поліграфі можливо використовувати досвід таких організацій у США, як Центральне розвідувальне управління, Секретна служба США, Федеральне бюро розслідувань.

Живоложна Олена Вікторівна,
*провідний науковий співробітник
наукової лабораторії з проблем
кадрового забезпечення діяльності
органів внутрішніх справ Національної
академії внутрішніх справ*

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

У міжнародній практиці можливості поліграфа мінімізувати ризики прийняття рішень на підставі завідомо неправдивих свідчень широкого використовуються в діяльності урядових структур, бізнесу, правоохоронних органів тощо. Проте в Україні попри те, що на актуальності напрямів

наукового та нормативного забезпечення застосування поліграфа наголошувалося в багатьох програмних документах (починаючи з 2008 р.), у вітчизняному законодавстві практично відсутня нормативно-правова база, яка б створювала чіткий процесуальний порядок перевірки або визнання отриманих за його допомогою свідчень.

У науковому дискурсі усвідомлення значення поліграфа для ефективності правоохоронної діяльності відбулося ще в 1990-х рр. Відтоді ця тема досліджувалася у працях таких науковців, як К. В. Беляєв, В. І. Галаган, Д. В. Затенацький, Д. А. Мовчан, О. І. Мотлях, І. І. Когутич, О. В. Линник та багатьох інших. Віддаючи належне внеску попередників, відзначимо, що наукова дискусія не вщуває щодо визначення напрямів та форм застосування поліграфа в кримінальному провадженні.

Утім таке становище не є перешкодою для застосування поліграфа у практичній діяльності органів дізнання та слідства. Щоправда, відсутність прямої вказівки стосовно порядку використання поліграфа у Кримінальному процесуальному кодексі (КПК) України зумовлює існування певних розбіжностей у практиці визнання його сутнісних характеристик, зокрема:

- у формулюванні назви обстеження на поліграфі (психофізіологічна експертиза, інтерв'ю, дослідження, опитування, тестування);

- у визначенні процесуального статусу поліграфологів (експерт, спеціаліст, оператор поліграфа тощо);

- у процесуальному оформленні результатів (висновок експерта (спеціаліста), довідка, залучення поліграфолога як свідка).

Крім того, нечіткими залишаються напрями його застосування у кримінальному судочинстві, що несприятливо позначається на послідовності методологічного забезпечення практики:

- отримання орієнтовної криміналістичної інформації, використовуючи яку слідчий може конструювати версії, розробляти тактику і стратегію подальших дій, планувати розслідування злочину тощо;

- встановлення причетності особи до вчинення злочину;

- виявлення дисимуляцій;

- виявлення суперечностей, прогалин у свідченнях певних осіб, виявлення невмотивованого обставинами психічного напруження під час опитування, допиту;
- засобу доведення власної невинуватості;
- пред'явлення для впізнання та ін.

На нашу думку, ключовим рішенням, яке б дозволило розв'язати вищенаведені суперечності, є законодавче тлумачення сутності та змісту діагностування психофізіологічних реакцій за допомогою поліграфа. Це стане достатньою підставою для остаточного вирішення суперечки про можливість визнання результатів поліграфа як доказів.

З одного боку, нормативно-правове регулювання дає достатньо підстав розглядати застосування поліграфа як засобу отримання криміналістичної інформації, яке є не прямим доказом. На користь цього свідчать норми ст. 71 КПК України про поняття, процесуальну роль та права такого учасника кримінального провадження, як спеціаліст, спеціальні знання якого та спеціальні навички можуть використовуватися для отримання консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з кола питань відповідно до його компетенції [2].

У п. 5 наказу Міністерства юстиції України від 27 липня 2015 р. № 1350/5 надано правову характеристику комп'ютерного поліграфа як спеціального технічного засобу, який застосовується з метою отримання орієнтувальної інформації щодо ступеня ймовірності повідомленої опитуваною особою інформації; повноти наданої опитуваною особою інформації; джерела отриманої опитуваною особою інформації; уявлень опитуваної особи про певну подію; іншої орієнтувальної інформації, необхідної для конструювання версій розслідування певних подій. Важливим є застереження щодо наявності письмової згоди особи, яка проходить опитування, як безумовної підстави проведення поліграфа [3].

З іншого боку, не урегульованість цього питання саме на законодавчому рівні дозволяє застосувати до поліграфа положення Закону України «Про судову експертизу» [1], на підставі чого юридичною підставою проведення експертизи з використанням поліграфа можуть бути положення ст. 243, 244, 332 Кримінального процесуального кодексу України про

проведення експертизи за постановою слідчого, прокурора; ухвалою суду; ухвалою слідчого судді.

Наведене є правовою підставою винесення низки судових рішень, в яких результати обстежень на поліграфі визнано доказом у кримінальних справах, зокрема: вирок Староміського районного суду міста Вінниці, у якому доказом є висновок судово-психолого-фізіологічної експертизи з використанням поліграфа; вирок Апеляційного суду Житомирської області, де доказом є показання експерта-спеціаліста, який брав участь у проведенні психофізіологічного інтерв'ю із застосуванням поліграфа [4, с. 36].

Таким чином, у правозастосовній практиці виникають суттєві суперечності стосовно використання поліграфа на стадіях досудового слідства, вирішення яких можливе виключно з правовою оцінкою законодавцем об'єктивної чи суб'єктивної значимості результатів поліграфа для їх визнання чи не визнання у якості процесуальних доказів.

З метою обґрунтування доказового значення та об'єктивізації результатів досліджень, що проводяться із застосуванням поліграфа, необхідно розширення наукових досліджень теоретико-методологічних основ, організаційно-правового та інформаційно-технічного забезпечення діяльності фахівців-поліграфологів.

Список використаних джерел

1. Про судову експертизу [Електронний ресурс]: Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038-ХІІ. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. – Офіц. вид. – Х. : Право, 2015. – 366 с.
3. Про внесення змін до наказу Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5 : наказ Міністерства юстиції України від 27 лип. 2015 р. №1350/5 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 58. – Ст. 1921.
4. Нанівський В. Перспективи використання поліграфа у кримінальному провадженні / В. Нанівський, Т. Лешкович // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2014. – № 1. – С. 33–38.

Білоус Ірина Володимирівна,
*науковий співробітник науково-дослідної
лабораторії з проблем експертно-
криміналістичного забезпечення діяльності
органів внутрішніх справ Національної
академії внутрішніх справ*

МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ

Позитивний міжнародний досвід використання поліграфа, методики, які використовуються для поліграфного тестування, та їх наукове обґрунтування дозволяють стверджувати про можливість застосування поліграфа в українському судочинстві під час розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів проти життя та здоров'я особи [1].

З метою отримання орієнтувальної інформації у кримінальному провадженні можуть проводитися опитування із застосуванням спеціального технічного засобу – комп'ютерного поліграфа, приладу який реєструє психофізіологічні параметри та реакцію людини на поставлені питання.

Предметом опитування із застосуванням спеціального технічного засобу – комп'ютерного поліграфа є отримання орієнтувальної інформації щодо ступеня ймовірності повідомленої опитуваною особою інформації, повноти наданої опитуваною особою інформації, джерела отриманої опитуваною особою інформації, уявлень опитуваної особи про певну подію, іншої орієнтувальної інформації, необхідної для конструювання версій розслідування певних подій. Такі опитування можуть проводитись тільки за наявності письмової згоди особи, яка проходить опитування [2].

Проведення опитування із застосуванням поліграфа підозрюваних у вчиненні злочину набуває все більшого значення у кримінальних провадженнях та сприяє встановленню істини при розслідуванні злочинів, проведенню допиту, визначенню істинності отриманої інформації і звуження кола підозрюваних осіб. Основною метою опитування є

встановлення причетності особи, яка тестується до конкретної події, що розслідується.

Поліграфне опитування проводиться за відповідними методиками. При розслідуванні вбивства поліграфне опитування можливо здійснювати за методом Кліва Бакстера [3, с. 57]. Процедура включає в себе формулювання тестових запитань, дотестове інтерв'ю, поліграфний тест і післятестове інтерв'ю. Формулювання тестових запитань здійснюється після визначення основної теми поліграфної перевірки, що стосується розслідуваного злочину. Тестові запитання ґрунтуються на аналізі інформації про вбивство і на принципі методу Бакстера. Тести складаються з двох основних типів запитань – прямі (релевантні) і контрольні. Мета прямого (релевантного) запитання – спровокувати реакцію в досліджуваній особі, яка говорить неправду. Релевантне запитання повертає винного до події злочину. Релевантні запитання тільки з однієї теми мають бути гранично ясні, точні й однозначні, щоб не дати можливості раціоналізації з боку досліджуваної особи. Якщо не відомий час, місце, спосіб і засіб злочину, їх не включають у релевантні запитання. Значиме запитання стає винятково сильним, якщо воно включає деяку обставину або деталь, які відомі тільки злочинцю.

Контрольні запитання стосуються інтервалу часу до злочину і включають соціально несхвальні події, що мабуть були з кожною людиною, але вона схильна заперечити їх, щоб підтримувати прийнятний образ про себе. Психологічний стан досліджуваної особи орієнтується на ті тестові запитання, що дана особа вважає найбільш загрозливими – або на контрольні, або на релевантні запитання. Прийнято вважати, що винні орієнтуються на значимі запитання, а безневинні – на контрольні запитання. Тестове інтерв'ю особи, яка проходить опитування, знайомиться з процедурою, обговорюються й остаточно уточнюються тестові запитання, а також з'ясовується суб'єктивна версія особи про злочин. Під час розмови особа, яка проводить опитування, повинна уникати натяків або прямих обвинувачень у причетності до злочину та стимулювати особу показати себе в сприятливому світлі, щоб змусити її дати необхідну негативну відповідь на контрольні запитання.

Головне завдання до тестової бесіди – вселити досліджуваній особі довіру до коректності експериментатора і до надійності й без упередженості процедури. Одночасно з цим проводиться і психологічна підготовка досліджуваної особи шляхом зниження почуття роздратованості і створення мотивації до позитивної участі в процедурі.

Дослідження, звичайно, включає тести трьох типів – S-K-Y – підозри, поінформованості й особистої участі; YOU PHASE – безпосереднього вчинення злочину і PICK – напруження. Під час тестів досліджуваній особі не повідомляють результати оцінки отриманих поліграм, а також з нею не обговорюють зафіксовані особою, яка проводила опитування, реакції на запитання, що ставляться. Отримані після поліграфного тесту результати надаються досліджуваній особі для коментаря під час так званого тестового інтерв'ю. Особі повідомляють, що вона не витримала тест і повинна пояснити зафіксовані реакції при відповідях на релевантні запитання. «Практика показує, що оголошення результатів тесту робить значний психологічний вплив і деяких випадках приводить до безпосереднього визнання в скоєному злочині» [4]. Бесіда після проведення тестів дає деякі можливості досягти глибинних характеристик особистості злочинця й аналізувати складний мотиваційний комплекс злочину.

Отримана орієнтувальна інформація за допомогою поліграфа, насамперед, сприяє ефективному розслідуванню тяжких кримінальних правопорушень шляхом концентрації зусиль на одній визначеній оперативній версії та цілеспрямованого планування кримінального провадження.

Список використаних джерел

1. Усіков І. П. Рекомендації по призначенню психофізіологічних експертиз на поліграфі (детекторі брехні) [Електронний ресурс] / І. П. Усіков. – Режим доступу : <http://spfi.com.ua/>.
2. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових

експертиз : наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5.

3. Використання поліграфа: історія, методика та перспективи застосування на досудовому слідстві : [метод. рек.]. – К. : НАВС, 2010.

4. Климченко В. Раскрытие убийств / В. Климченко // Теория и практика применения полиграфа в правоохранительной деятельности. – Сочи, 1999.

5. Холодный Ю. И. Применение полиграфа при профилактике, раскрытии и расследовании преступлений / Ю. И. Холодный. – М. : Мир безопасности, 2000.

Корчова Галина Леонідівна,
завідувач сектора з організації науково-дослідної роботи Інституту кримінально-виконавчої служби, кандидат педагогічних наук, доцент;
Гришина Анастасія Вікторівна,
доцент кафедри пенітенціарної педагогіки та психології Інституту кримінально-виконавчої служби, кандидат психологічних наук

ЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ПОЛІГРАФОЛОГА В ПРОЦЕСІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ РЕЗУЛЬТАТІВ

Найбільш актуальними дослідженнями в галузі оперативно-розшукової діяльності є використання поліграфа як позитивного пізнавального невербального інструментарію у напрямі встановлення істини під час конкретної події чи факту. Тому метод « детектора брехні» у практичній діяльності поліції є важливою та необхідною технологією.

Водночас ця методика – не панацея. В основу використання поліграфа покладено той факт, що чим вагомішою є для людини інформація, яку вона намагається приховати, тим вищий рівень психологічного напруження у відповіді на конкретно поставлене запитання. Таке апаратне опитування є не

чистою комунікативною дією, а належить до досліджень психофізіологічних реакцій із застосування спеціальних технічних засобів, здатних їх фіксувати.

Дана процедура має імовірний характер і тільки орієнтуючим засобом для суб'єктів ОРД, адже результати такого спеціального психофізіологічного дослідження не є прямими доказами винності суб'єкта. Водночас процедура поліграфного аналізу психофізіологічних станів суб'єкта дозволяє скласти загальну психологічну картину конкретної події або факту.

Одним з важливих умов проведення психофізіологічного експерименту є професіоналізм поліграфолога. Важливо розуміти, що результати дослідження суб'єктивні, а отже, мають різний рівень достовірності ($p \leq 0,05$, $p \leq 0,01$, $p \leq 0,001$).

Розглядаючи соціальні аспекти помилки в інтерпретації результатів, слід зазначити такі особливості: освіта поліграфолога (за міжнародними стандартами поліграфолог зобов'язаний вчитися за очною формою не менше 400 годин в аудиторії); помилкова інтерпретація результатів; попередження поліграфолога; протидія (існують методи, при яких тестування може впливати на показання, використовуючи різні маніпуляції, непомітні для фахівця); стан особи, яка проходить перевірку (фізичне й психічне виснаження, психічні розлади, стан алкогольного чи наркотичного сп'яніння та ін.).

Вказуючи на психологічну складову діяльності поліграфолога, важливо розуміти основні детермінанти проведення будь-якого психологічного дослідження, а також «перекручування» впливу експериментатора на результат (за В. Н. Дружиніним [1]):

– особистість експериментатора завжди і постійно впливає на перебіг і результати експерименту;

– вплив його виявляється по-різному, залежно від типу експерименту, особистості експериментатора й особистості респондента. Під особистістю експериментатора маємо на увазі біосоціальні якості (вік, стать, культурно-релігійна, етнічна приналежність та ін.); психосоціальні якості (рівень тривожності, потреба в соціальному схваленні, агресивність,

авторитарність, інтелект, соціальний статус); ситуативно змінні (знайомство з респондентом, настрій).

Під час включення соціально-психологічних детермінант у процес взаємодії поліграфолог – респондент спрацьовує схема необіхевіоризма: «стимул – проміжні змінні – реакція». Експериментатор дає респонденту завдання, респондент їх виконує. Якщо дослідник зацікавлений у підтвердженні (або спростуванні) своєї гіпотези, то він може неусвідомлено вносити спотворення в перебіг експерименту. Такі дії експериментатора – джерело артефактів. Американський психолог Р. Розенталь [2] назвав це явище «*ефектом Пігмаліона*».

У соціальній психології відомий «ефект першого враження», який призводить до того, що вся подальша інформація, що не відповідає даному образу, може відкидатися як випадкова.

Таким чином, міжособистісна взаємодія в діаді «поліграфолог – респондент» починається вже на підготовчому етапі і триває до кінця перевірки на детекторі брехні, у тому числі під час реєстрації вегетативних реакцій.

Правильне спілкування, у самому широкому сенсі, є основним інструментом встановлення істини під час перевірки на детекторі брехні. Іноді реєстрація фізіологічних реакцій є досить незначною частиною всієї процедури опитування з використанням детектора брехні. Головне завдання поліграфолога – це формування у досліджуваного необхідної психологічної установки (або аттїтюд). Це готовність, схильність суб'єкта до сприйняття майбутніх подій і дій у певному напрямі. У свою чергу, поліграфолог повинен зробити все, щоб перцептивні механізми сприйняття іншої людини мали менш стереотипний характер.

Список використаних джерел

1. Дружинин В. Н. Экспериментальная психология : учеб. для вузов / В. Н. Дружин. – [2-е изд.]. – СПб. : Питер, 2008. – С. 55–60.
2. Curtis R. C. Believing another likes or dislikes you: Behavior making the beliefs come true / R. C. Curtis, K. Miller // Journal of Personality and Social Psychology. – № 51. – P. 284–290.

Корж Євген Михайлович,
*старший науковий співробітник
наукової лабораторії з проблем
громадської безпеки Національної
академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук*

УПРОВАДЖЕННЯ ПОЛІГРАФІВ У ПРОВЕДЕННЯ ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ВІДБОРУ

Важливою складовою частиною державної безпеки будь-якої країни є надійність людського фактору. Вихід України на міжнародний рівень як самостійної, авторитетної та самодостатньої держави зумовив актуальність цієї проблеми як першочергової та неодмінної складової. Сучасні тенденції розвитку політичної і кримінальної ситуації у світі, нагальність вироблення спільної стратегії боротьби з міжнародним тероризмом, велика кількість потенційно небезпечних об'єктів на території, значна розгалуженість та протяжність транспортних магістралей, що зв'язують Україну з іншими державами, вимагають кардинальних, якісно нових, ефективних і термінових заходів з підвищення надійності людського фактору.

Проте останніми роками в Україні спостерігається тривожна тенденція до зниження рівня показників надійності людського фактору. Насамперед, це стосується особового складу силових структур, працівників правоохоронних органів, співробітників та службовців, які мають доступ до державної таємниці, потенційно небезпечних об'єктів, бюджетних коштів.

За даними соціально-психологічних досліджень, серед кандидатів на службу до силових структур віком від 18 до 35 років спостерігається значне зростання кількості осіб з асоціальними тенденціями поведінки, схильних до суїциду, з утилітарною мотивацією на діяльність та таких, що заздалегідь планують зловживання своїм службовим становищем, мають або мали зв'язки з кримінальними структурами та інше. Таким чином, підвищується вірогідність проникнення на службу осіб, які не відповідають сучасним вимогам до надійності людського фактору.

Зазначимо, що традиційним методам психологічної та психофізіологічної діагностики, які використовуються у профвідборі кадрів, бракує достатності та повноти науково-методичного і матеріально-технічного забезпечення. Все це свідчить про виникнення нагальної потреби втручання держави у розробку відповідної законодавчої бази, прийняття організаційних рішень, які дозволять якісно змінити та істотно вдосконалити і стандартизувати процедуру професійного відбору кадрів, моніторингу надійності людського фактору.

Оптимальним, достовірним й об'єктивно найефективнішим напрямом такої діяльності є впровадження в процедуру професійного відбору поліграфних опитувань (поліграфний скринінг), що дозволяють виявляти інформацію про кандидата на службу, яку він з певних причин намагається приховати під час проходження обстеження та вивчення його даних.

Поліграфні опитування – це комплекс спеціальних тестів, технічних засобів, програмного, математичного та інформаційного забезпечення. Взаємодія цього комплексу з обстежуваним дає можливість виявити приховану ним інформацію проти його бажання.

За кордоном, наприклад у США, перевірка надійності людського фактору вирішується шляхом професійного відбору кадрів. Проведення професійного відбору кандидатів здійснюється за схемою: співбесіда, психофізіологічне тестування та спеціальне психофізіологічне дослідження (скринінг).

В Україні професійний відбір кадрів проводиться частково за тією ж схемою, що і в США, але без широкого застосування поліграфних опитувань. Схеми і технології планових та позапланових перевірок особового складу в Україні і США суттєво різняться тим, що в нашій державі вони проводяться нерегулярно і фактично без використання поліграфів, унаслідок чого значно знижується їх ефективність, повнота та достовірність.

Відомо, що поліграфи в СРСР для контролю надійності людського фактору практично не використовувались. Унаслідок цього в Україні нині відсутні:

- законодавча база із застосування поліграфів;
- наукові розробки вітчизняних спеціалістів;

- система підготовки спеціалістів для роботи на них;
- методичні та морально-правові, етичні норми поліграфічних опитувань;

- україномовна професійна лексика.

В обстановці, що склалась, різні відомства змушені вирішувати проблему потреби в поліграфах та спеціалістах самотужки переважно за двома напрямками. Перший – закупівля поліграфів і підготовка спеціалістів за кордоном. У МВС України домінує думка про забезпечення власних потреб у поліграфах та поліграфологах через придбання поліграфів та навчання спеціалістів за кордоном. МВС України вже зробило перші кроки у цьому напрямі.

Другий напрям – розроблення та впровадження у виробництво вітчизняного поліграфа, навчання і підготовка спеціалістів на власній базі.

Грунтуючись на результатах проведеного аналізу розвитку науково-технічної бази розробки складових частин поліграфів можна констатувати, що на сьогодні відсутні:

- науково обгрунтована теоретична база розробки тестів;
- теоретичні основи функціональної взаємодії фізіологічних показників людини з врахуванням психологічного навантаження;

- математичні методи і моделі обрахунків взаємозв'язків емоційної напруги з фізіологічними показниками;

- принципів зміни як у номенклатурі фізіологічних параметрів, що реєструються, так і методів реєстрації;

- концептуальні положення впровадження поліграфів у практику;

- науково обгрунтована концепція методології навчання і стажування.

Таке становище пояснюється відсутністю впливу з боку держави на розроблення виробництва та впровадження у практику поліграфів, що призводить до зайвих витрат бюджетних коштів, знижує якість підготовки фахівців і не стимулює розробників до підвищення науково-технічного рівня поліграфів.

Воят Людмила Іванівна,
*старший науковий співробітник
наукової лабораторії з проблем
кадрового забезпечення діяльності
органів внутрішніх справ
Національної академії внутрішніх
справ, кандидат юридичних наук*

КОРЕКЦІЯ ВНУТРІШНЬООСОБИСТІСНОЇ БОРОТЬБИ ДВОХ «Я»

У зв'язку із збільшенням кількості тяжких замаскованих злочинів, об'єднанням злочинців в організовані групи і спільноти, підвищенням рівня їх озброєності й технічної оснащеності, сьогодні об'єктивно вимагає адекватних заходів з боку правоохоронних органів.

Одним із пріоритетних напрямів упровадження у вітчизняну практику боротьби з небезпечними проявами злочинності, стабілізації оперативної обстановки загалом нових, ефективних засобів, методів, форм їх виявлення та розкриття стало комплексне використання досягнень прикладної психології в поєднанні з технічними пристроями. Це стосується, зокрема, упровадження в практику роботи правоохоронних органів України дослідження із застосуванням поліграфа, яке 27 липня 2015 р. Міністерство юстиції України визнало методом, що може бути використаний при виробництві судових експертиз та експертних досліджень. Опитування із застосуванням комп'ютерного поліграфа можуть проводитися з метою отримання орієнтовною інформації у кримінальних, цивільних, адміністративних, господарських та інших справах, а так само за запитами заінтересованих фізичних чи юридичних осіб.

Сьогодні спостерігається тенденція до збільшення практики застосування опитувань з використанням поліграфа в провідних країнах світу: США, Франції, Італії, Німеччині. Військова розвідка, поліція, міністерство оборони, ФБР, ЦРУ застосовують цю методику так само як і промислові підприємства, банки, торгові фірми. За даними Американської асоціації операторів поліграфа, нині поліграф використовують

понад 60 держав. Водночас використання поліграфа залишається науковою, моральною та практичною проблемою.

Одним з аспектів «проблеми поліграфа» є ототожнення понять «поліграф» і «детектор брехні». Психофізіологи рідко вживають термін «детектор брехні», оскільки такі поняття, як «брехня» – «правда», «добро» – «зло» є категоріями філософського порядку, а поліграф не читає думки і не виявляє брехню, а лише реєструє фізіологічну активність та зміни її параметрів. Він виявляє не брехню, а тільки збудження, яке з певною часткою ймовірності може свідчити про брехню. За фізіологічними реакціями не можна точно встановити природу викликаних процесів (позитивна чи негативна емоція, брехня, переляк, біль, будь-які асоціації тощо).

Перевірка на поліграфі передбачає контроль десятків фізіологічних і психологічних процесів, що відбуваються в організмі людини. На поліграфі повинен працювати не просто оператор, а фахівець, який з величезного масиву інформації зможе правильно виділити реакції організму, що свідчать про надання неправдивої інформації або приховування відомої інформації. У кожної людини є свій особистий внутрішній світ, який він прагне захистити від чужого втручання, є особисті мотиви, інтереси і таємні бажання, тобто прихована інформація. Яка психологія брехні (причини правопорушень) з психологічної точки зору та як фахівцю виявити приховану інформацію в ході проведення опитування з використанням поліграфа?

Як правило, у буденному житті в кожному з нас одночасно співіснують два «Я»: Я – реальний і Я – ідеальний.

Терміном «Я – ідеальний» визначають ті психологічні установки, які загальноприйняті в соціумі (суспільстві, навколишньому світі). Усім нам з раннього дитинства щеплені і достеменно відомі ці постулати суспільної моралі, моральності, цінностей і правил. Кожен з нас добре розуміє, що від нас хоче оточення: якими нас хочуть бачити, які очікують від нас дії, який у нас має бути спосіб думок. Терміном «Я – реальний» визначають наші справжні психологічні установки, частина з яких притаманна нам навіть усупереч усім доступним нормам суспільної або релігійної моралі. Так, ми щодня і неодноразово говоримо неправду, хоча усвідомлюємо, що це погано. Психологія брехні в тому, що ми, щоб виправдати самих себе,

завжди знаходимо переконливі пояснення власним непристойним вчинкам. Кінцева мета всіх самовиправдань – затвердити собі на думці, що «Я – хороший», хоча мене й не розуміють.

Водночас, незважаючи на різну персональну специфіку, у нас завжди і часто уживаються два «Я»: Я – ідеальний і Я – реальний. Суспільні цінності закріплені в законодавчих положеннях, релігійні постулати зафіксовані в священних писаннях, в яких детально розписані всілякі покарання. Незважаючи на це, переважна більшість з нас впевнена, що декларовані цінності в суспільстві й особиста зацікавленість, як правило, перебувають у постійній суперечності. Прикладів тому на всіх етапах історії і сьогодні безліч у всіх щаблях державної ієрархії. Назви цим явищам, з психологічної точки зору, у всіх мовах визначені: «лицемірство», «лукавство», «користь» та ін. У підлітковому і юнацькому віці у людини відбувається трансформація первинних психологічних установок, імплантованих у дитинстві. Особистий життєвий досвід, найближче соціальне оточення спливають на наше «Я» – ідеальне. І, як свідчать статистичні дослідження, більше 70 % повнолітніх людей мають підсвідому схильність до вчинення протиправних діянь. Тому одним з найпоширеніших спонукальних мотивів людини у скоєнні протизаконних дій є самопереконання «Я» – ідеального наступного роду: «усі говорять одне, а роблять інше», «я такий, як усі», «я вчиню, як усі», «якщо не я, то хтось інший» і т.п.

З наукової точки зору, брехня – один з природних способів психологічного захисту, властивих людині. Людина, як правило, усвідомлено приймає рішення, наслідком якого є брехня. З моральної точки зору, брехня – це «погано», правда – це «добре». І, незважаючи на всі соціальні осуди, ми щодня використовуємо брехню в буденному житті. Людина, коли бреше, підсвідомо відчуває психологічний дискомфорт: конфлікт двох «Я» – ідеального і «Я» – реального. Тому емоційний еквівалент, супутній брехні, як правило, негативний. Якщо поділити умовно всі протиправні діяння на дві категорії: спонтанні й усвідомлені, то спонтанні протиправні діяння, як правило, є необдуманими, які відбуваються без попереднього планування, у стані емоційного афекту. І навіть такі діяння люди неодмінно виправдовують, приміром, «біс його знає»,

«чорт поплутав». Усвідомлені протиправні діяння – категорія найбільш характерна і часто вживається. Їх реалізація – наслідок кропіткої попередньої роботи: вихідним пунктом є мотивація, виражена у високому ступені індивідуальної потреби (тяжкіє вплив «Я» – реального).

Моральний аспект протизаконності й міри покарання нівелюється детальним самовиправданням (нейтралізація протесту «Я» – ідеального). Правовий аспект протизаконності та міри покарання нівелюється ретельним плануванням (тяжкіє вплив «Я» – реального). Отже, реалізація будь-якого усвідомленого протиправного діяння можлива тільки за умови нейтралізації протесту «Я» – ідеального. Успішність будь-якого усвідомленого протиправного діяння залежить від якості нейтралізації протесту «Я» – ідеального. У даному контексті доречно було б розглянути такі поняття, як «докори сумління» і «почуття провини». Докори сумління або почуття провини можуть виникнути лише в тому разі, якщо під час підготовки до протиправного діяння «Я» – реальним був недостатньо або неякісно нейтралізований протест «Я» – ідеального. У випадку, коли для людини, унаслідок її переконань, совість – це не тільки формальне знання соціальних норм, а й притаманна людині особиста потреба слідувати цим нормам, вчиненню протиправного діяння передують психологічна самопідготовка, метою якої є переконання самого себе за принципом «мене життя змусило».

Завдання нейтралізації «мук совісті» значною мірою допомагає вирішити соціальне оточення, в якому протиправне діяння – це «норма життя». Самовиправдання «Я» – реального допомагає психологічна установка «Я такий, як усі». Якщо людина неодноразово (безкарно) здійснювала протиправні діяння і «солідарність» соціального оточення того потурала, то досвід у різнобарвності варіантів з нейтралізації власного «Я» – ідеального опрацьований нею досконало. У такої категорії осіб докори сумління і почуття провини усвідомлено «атрофовані» і волення до цих категорій моралі часто безрезультатні.

Отже, будь-якому протиправному діянню передують корекція внутрішньої особистісної боротьби двох «Я». Одним з ключових завдань фахівця з виявлення прихованої інформації під час проведення опитування з використанням поліграфа є активація в психіці обстежуваного психологічних установок

«Я» – ідеального, передусім, сформованих у дитячому віці. Тільки використовуючи методику потенціювання підсвідомого реагування на запропоновані стимули, експерт-поліграфолог може досягти якісного розбалансування психологічних установок обстежуваного, що сприятиме більш достовірному рівню психофізіологічного реагування на значущі питання.

Котляр Юрій Валерійович,
*старший науковий співробітник
лабораторії психологічного
забезпечення діяльності ОВС
Державного науково-дослідного
інституту МВС України*

ВИКОРИСТАННЯ ПОЛОЖЕНЬ ІНТЕГРАТИВНОЇ ПСИХОФІЗІОЛОГІЇ В ПОЛІГРАФНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

У стрімкому сьогоденні актуальність залучення наукових знань у галузі психофізіологічних досліджень із використанням поліграфа зростає в геометричній прогресії, а використання досягнень інтегративної психофізіології дає змогу покращити рівень сучасної методології та надійності поліграфних досліджень.

За останні 20 років у США, Франції, Японії, Швеції, Польщі, Росії отримано значні обсяги емпіричного матеріалу з нейробиології, психофізіології, нейрофізіології, результати аналізу якого вказують на необхідність кардинального перегляду класичних уявлень про організацію, побудову й управління діяльністю та поведінкою людини.

Уявлення про те, що з розвитком ЦНС неминуче ускладнюється поведінка, не знаходить однозначного підтвердження. На пояснення природи й особливостей функціонування психічного образу претендує сьогодні новий напрям, умовно названий нами «інтегративною психофізіологією».

Базовим положенням інтегративної психофізіології є уявлення про те, що в кожному окремому русі, дії, діяльності, поведінці, вчинку беруть участь різні рівні організації, побудови та управління діяльністю, внесок кожного із яких різновеликий і

визначається реальними можливостями індивіда на даний момент (у конкретній ситуації).

До головних ідей інтегративної психофізіології, на нашу думку, належать:

1. Положення І. М. Сеченова про те, що під час виконання будь-якого руху центральна нервова система виконує безперервну сенсорну корекцію.

2. Положення І. М. Сеченова про те, що м'яз є аналізатором не тільки простору, а й часу, а рухома рука – органом пізнання об'єктивної дійсності.

3. Положення С. Л. Рубінштейна про те, що «... дія, яка безпосередньо стосується об'єктивної дійсності, проникає всередину неї та перетворює її, є надзвичайно потужним засобом формування мислення, що відображає об'єктивну дійсність. Дія немовби несе мислення на своєму вістрі, що проникає в об'єктивну дійсність. На полі дії зосереджується первинно найбільш виразна й інтелектуалізована ділянка свідомості. Якщо Павлов зображує свідомість як крапку, що світиться й рухається корою головного мозку, то з огляду на це можна було б говорити про мислення як про поле, яке світиться, перебуває на вістрі дії та поширюється в міру проникнення його у світ».

4. Положення М. О. Бернштейна та Ю. Конорські про інтегративний характер діяльності організації, побудови, та управління діяльністю.

5. Положення про те, що перероблена психікою інформація за певний час проходить через усі відділи інтегративно діючої, ієрархічно побудованої, циклічної, двокільцевої, матричної, багаторівневої системи організації, побудови й управління руховою діяльністю.

Ґрунтуючись на перелічених вище положеннях, О. Р. Малхазов сформулював наукові засади, на яких було розроблено багатоканальний комп'ютерний діагностичний дослідницький комплекс «ДИК-01.01», що відкрив нові можливості, які можуть бути використані в поліграфному дослідженні, а саме:

1. Хронометричні показники латентного часу в режимі реального часу: простої зорово-моторної реакції згиначів і розгиначів вказівного пальця; складної зорово-моторної реакції вибору та переробки знака; точності відтворення заданого

інтервалу часу; реакції на об'єкт, що рухається (РОР); показників критичної частоти у двох режимах (I – зростання частоти миготінь, II – зменшення частоти миготінь).

2. Психофізіологічні показники: синхронна реєстрація шкіро-гальванічної реакції та вербальних відповідей досліджуваних на питання експериментатора (або стимули, які виводяться на екран дисплея досліджуваного). За такого підходу можна підвищити надійність результатів під час тестування та скринінгової перевірки до 95 % за рахунок фіксування змін емоційного стану досліджуваного. Водночас експерт має можливість фіксувати ступінь підвищення емоційного напруження під час відповіді на конкретне питання або судження.

Окрім того, запропонований комплекс може бути використаний для проведення фундаментальних наукових досліджень у галузі психофізіологічних досліджень із використанням поліграфа.

Усе зазначене дає підстави вважати, що комплекс «ДИК-01.01.» є не просто діагностичним комплексом, побудованим на основі сучасних технічних рішень, а новою технологією, що відкриває перспективи якісного діагностування профпридатності, створення нових норм для профвідбору, діагностики уражених ділянок управляючої нервової системи індивіда, розроблення нових прийомів реабілітації осіб із вадами опорно-рухового апарату, підготовки висококваліфікованих фахівців у галузі психології, психофізіології, а також спортсменів, лікарів тощо.

Список використаних джерел

1. Бернштейн Н. А. Очерки по физиологии движений и физиологии активности / Н. А. Бернштейн. – М. : ФиС, 1966. – 349 с.

3. Конорски Ю. Интегративная деятельность мозга / Ю. Конорски ; [пер. с англ.]. – М. : Мир, 1970. – 412 с.

4. Малхазов О. Р. Психологія та психофізіологія управління руховою діяльністю : [монографія] / О. Р. Малхазов. – К. : Євролінія, 2002. – 320 с.

5. Малхазов О. Р. Про можливість діагностування типологічних особливостей прояву властивостей нервової системи за допомогою теппінг-тесту / О. Р. Малхазов // Актуальні проблеми психології. – Т. 5 : Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія. – 2011. – Вип. 11. – С. 110–121.

Янченко Олексій Володимирович,
*старший слідчий з особливо важливих справ – криміналіст
Слідчого управління ГУМВС України
в Луганській області*

КРИМІНАЛІСТИКА ТА ПСИХОЛОГІЯ: РАЗОМ ДЛЯ ВСТАНОВЛЕННЯ ОБ'ЄКТИВНОЇ ІСТИНИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Активне впровадження інституту судового контролю за дотриманням прав і свобод людини в кримінальному судочинстві України, що передбачає проведення значної кількості процесуальних, у тому числі й слідчих (розшукових), дій лише за мотивованим рішенням суду; установлені Кримінальним процесуальним кодексом (КПК) України такі засади кримінального провадження, як змагальність, диспозитивність і безпосередність дослідження показань, речей та документів, а також аналіз деяких інших норм КПК України та практичного становища з розслідування кримінальних правопорушень в Україні, дають змогу зробити низку висновків:

– по-перше, застосування в процесі доказування такого важливого криміналістичного фактора, як раптовість, нині здебільшого є фактично неможливим через визначену в КПК України процедуру судового розгляду клопотання слідчого про проведення такої дії (йдеться, насамперед, про здійснення обшуків та оглядів, виїмок речей і документів), унаслідок чого доказова ефективність цих слідчих дій суттєво знизилася, а інколи – взагалі зійшла нанівець;

– по-друге, особу, яку раз було виправдано, уже не можна притягнути до кримінальної відповідальності за те саме правопорушення (ч. 1 ст. 19 КПК України), тобто навіть тоді, коли будуть отримані докази її вини після набрання чинності виправдувального вироку суду;

– по-третє, відомості, що містяться в показаннях, речах і документах, можуть бути доказами лише в тому разі, коли вони безпосередньо досліджені в судовому засіданні, причому про їх дослідження сторони кримінального провадження повинні клопотати перед судом, оскільки суд не вправі вирішувати ті питання, які не винесені на його розгляд сторонами. Тобто у будь-якої сторони кримінального провадження на момент судового розгляду повинні бути вичерпні докази на обґрунтування своєї правової позиції.

Подібне становище найгірше впливає на стан розслідування злочинів, учинених проти життя та здоров'я особи, зокрема умисних убивств (ст. 115 КК України) та неналежного виконання професійних обов'язків медичним працівником (ст. 140 КК України), у зв'язку з чим значна їх кількість або залишаються нерозкритими, або їх досудове розслідування та подальший судовий розгляд тривають роками, що не можна вважати припустимим.

Наведене змушує шукати можливість отримання належних і допустимих доказів на стадії досудового розслідування в межах наданих законодавцем слідчому процесуальних повноважень у тих випадках, коли проведені згідно криміналістичної методики слідчі (розшукові) дії фактично не надали доказових результатів.

На нашу думку, така можливість існує фактично під час розслідування будь-якого кримінального провадження, оскільки пов'язана з тим, що в кожному з них слідчий встановлює вагому частку обставин кримінального правопорушення завдяки отриманню показів від учасників процесу. Сама ж можливість отримання доказів може бути використана шляхом проведення *судово-психологічної експертизи за відеоматеріалами слідчих (розшукових) дій*, метою якої є визначення психологічних ознак

достовірності/недостовірності показів осіб – учасників слідчих (розшукових) дій.

Тобто саме відеоматеріали процесуальних дій, виконані на стадії досудового розслідування злочину, і є тим фундаментом, який слідчий від самого початку повинен закладати для успішного встановлення об'єктивної істини в кримінальному провадженні. Крім того, якомога ширше застосування відеозапису процесуально та криміналістично також зумовлено декількома причинами, а саме:

- кримінально-процесуальне законодавство України передбачає можливість використання відеозапису під час проведення різних слідчих дій, а власне матеріал відеозапису, якщо він отриманий у встановленому порядку, є документом і використовується як доказ (ст. 98–99, 223 КПК України);

- відеозапис, що передбачає одночасні процеси кіно- та звукозапису, «... дає змогу зберегти не тільки зміст, а й емоційне забарвлення мови, ... фіксує видимі прояви поведінки учасників слідчої дії» [1].

Саме зміст мови, її емоційне забарвлення та невербальні прояви особи є предметом аналізу експерта-психолога під час визначення психологічних ознак достовірності чи недостовірності показів цієї особи.

Розслідуючи умисні вбивства, на нашу думку, відеозапис слід застосовувати фактично в кожному разі надання показів як підозрюваним, так і деякими свідками (залежно від слідчої ситуації) під час допитів, слідчих експериментів, упізнаннях.

Таку позицію обґрунтовано тим, що майже всі підозрювані в кримінальних провадженнях про злочини зазначеної категорії в подальшому змінюють свої показання, намагаючись довести, що вони невинні, а показання, у яких вони себе викривали, надавали внаслідок незаконного на них впливу з боку працівників правоохоронних органів. Свідки сторони обвинувачення також можуть змінити свої свідчення внаслідок впливу на них з боку сторони захисту. Водночас хибні показання мають важливу властивість – у деталях вони забуваються, тому, щоб процесуально та доказово допустимо довести їх хибність, їх необхідно кожного разу максимально

чітко й повно фіксувати, а це можливо лише завдяки здійсненню відеозапису (оскільки формальний протокол не може передати весь об'єм, зміст та емоційне забарвлення показань, невербальні прояви поведінки особи).

Відеозаписи окремих слідчих (розшукових) дій можуть використовуватися не тільки як предмет дослідження психологічної експертизи, а й для тактично-криміналістичного використання під час проведення подальших слідчих (розшукових) дій. Наприклад, окремі фрагменти відеозапису допиту будь-якої особи слідчий може демонструвати під час допиту іншої особи, тобто використовувати такий прийом криміналістичної тактики, як пред'явлення доказу. Саме в такій формі (пред'явлення відеозапису) цей прийом має значно ефективніші результати.

Отже, використання під час провадження слідчих (розшукових) дій сучасних засобів відеозйомки та дотримання рекомендацій щодо їх проведення дасть змогу слідчому підвищити інформативність отриманих даних та забезпечити документальне підтвердження якості проведеної слідчої (розшукової) дії, а також представити відеозапис як доказ у суді, а за необхідності – призначити психологічну експертизу за відеоматеріалами слідчих дій. Це сприятиме своєчасному отриманню доказів, заявленню клопотання про їх дослідження в судовому засіданні, та, найголовніше, – використанню всіх можливих шляхів отримання доказів до винесення вироку.

Список використаних джерел

1. Леви А. А. Звукозапись и видеозапись в уголовном судопроизводстве / А. А. Леви, Ю. А. Горинев. – М. : Юрид. лит., 1983. – 112 с.
2. Шаповалов В. О. Методика визначення психологічних ознак достовірності/недостовірності показань у юридичній практиці : [метод. посіб.] / В. О. Шаповалов. – К. : Кафедра, 2012. – 92 с.

Коцинець Віктор Васильович,
*кандидат юридичних наук,
завідувач кафедри юридичної
психології та прокурорської етики
Національної академії прокуратури
України*

ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ У РОБОТІ ПРОКУРОРА

Правовий статус прокурора в кримінальному провадженні ґрунтується на конституційних нормах, що мають важливе значення для галузевого законодавства (ст. 121–123 Конституції України). Прокурор – учасник кримінального процесу, на якого законом покладено виконання в кримінальному провадженні функцій нагляду за додержанням законів органами, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, а також забезпечують підтримання державного обвинувачення в суді (ст. 121 Конституції України, ст. 25 Закону України «Про прокуратуру»).

Згідно зі ст. 36 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України прокурор у кримінальному провадженні здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва. Це означає, що саме на прокурора покладено обов'язок щодо сприяння створенню умов для нормального функціонування слідчих, забезпечення дотримання під час кримінального провадження вимог законів України, організації процесу досудового розслідування, визначення його напрямів, а також координації проведення процесуальних дій. Наприклад, прокурор може надати письмові вказівки суб'єктові призначення судово-психологічної експертизи (СПЕ) у тих чи інших кримінальних провадженнях, проведення певних видів експертиз. Така нормативна модель прокурорської діяльності повинна забезпечити охорону прав і законних інтересів учасників кримінального провадження, законність кримінальної процесуальної діяльності суб'єктів призначення СПЕ, оскільки прокурор спрямовує досудове розслідування, має постійний

доступ до процесуальної інформації, обізнаний із ключовими рішеннями, що приймаються слідчим, своєчасно усуває порушення закону та здатний забезпечити якість підтримання державного обвинувачення в суді.

Повноваження, пов'язані із забезпеченням законності досудового розслідування, передбачають участь у проведенні слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних діях (п. 4 ч. 2 ст. 36 КПК України); розгляд клопотання (ст. 220 КПК України), у тому числі стосовно призначення СПЕ. Повноваження, пов'язані з організацією та рухом кримінального провадження, дають змогу: збирати докази в порядку, передбаченому законом (ч. 2 ст. 22, ч. 1, 2 ст. 93 КПК України); доручати слідчому, органу досудового розслідування проведення у встановлений строк слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій або давати вказівки щодо їх проведення, а в необхідних випадках – особисто проводити слідчі (розшукові) та процесуальні дії у визначеному порядку (п. 4 ч. 2 ст. 36 КПК України); доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам (п. 5 ч. 2 ст. 36 КПК України); самостійно подавати слідчому судді клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій у передбачених випадках (п. 10 ч. 2 ст. 36 КПК України).

З огляду на це, прокурор як процесуальний керівник під час призначення слідчим СПЕ повинен вимагати від слідчого виконання низки обов'язків, зокрема:

1. Винесення постанови про призначення СПЕ (ст. 101, 102, 110, 242, 243 та 486 КПК України).

2. Оформлення спеціальним протоколом виїмки зразків для проведення порівнювального експертного дослідження (ст. 104, 234, 159 і 245 КПК України).

3. Повідомлення підозрюваного, відповідно до ст. 42, 110–112 КПК України, про прийняте процесуальне рішення, зокрема ознайомлення його з постановою про призначення СПЕ. У разі, коли експертизу призначають щодо неповнолітнього або особи, яка через свої фізичні чи психічні недоліки не може самостійно здійснювати право на захист, під час ознайомлення з постановою необхідною є присутність захисника та законного

представника. Якщо підозрюваний звертається з клопотанням, слідчий зобов'язаний розглянути це клопотання про зміну чи доповнення постанови про призначення СПЕ та дати відповідь на нього в установленій формі. Згідно зі ст. 220 КПК України, слідчий зобов'язаний таке клопотання розглянути протягом не більше трьох діб із моменту подання й задовольнити за наявності відповідних підстав. На вимогу цієї статті слідчий про результати розгляду клопотання інформує особу, яка заявила клопотання. Про повну або часткову відмову в задоволенні клопотання виноситься мотивована постанова, копія якої вручається особі, яка заявила клопотання.

4. Обов'язкове призначення СПЕ у випадках, передбачених ст. 242 КПК України. Зокрема, у п. 3 ч. 2 зазначеної статті передбачено, що СПЕ обов'язково призначають для визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності. Пункт 4 передбачає призначення експертизи для встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості (комплексна психолого-медична експертиза). Пункт 5 передбачає призначення експертизи для встановлення статевої зрілості потерпілої особи в кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених ст. 155 КК України (психолого-медична експертиза).

5. Надання експертів матеріалів, необхідних для проведення СПЕ.

6. Нерозголошення даних досудового розслідування. Частина 2 ст. 222 КПК України передбачає, що за необхідності слідчий попереджає осіб, яким стали відомі відомості досудового розслідування у зв'язку із взяттям у нього участі, про їх обов'язок не розголошувати такі відомості без його дозволу. Незаконне розголошення відомостей досудового розслідування тягне за собою кримінальну відповідальність, передбачену законом.

Призначення СПЕ є одним із засобів встановлення істини в кримінальному процесі, оскільки застосування знань психології,

на наше переконання, сприяє правильному вирішенню завдань запобігання кримінальним правопорушенням та їх розслідування, перевиховання осіб, що їх учинили.

Оцінюючи матеріали експертизи, прокурор повинен з'ясувати такі питання:

а) чи досліджував експерт оригінали об'єктів експертизи та матеріалів, що порівнювалися? Тобто прокурор повинен, оглянувши матеріали експертизи, установити, що це ті оригінали, які досліджував експерт. Така вимога стосується всіх видів експертиз, у яких експерт працює з речовими доказами. Що ж стосується судово-психологічної експертизи, то тут є особливості в об'єкті дослідження. Здебільшого об'єктом експертизи є сторона в справі. У цьому разі значний вплив на результати експертизи має зацікавлення самого підекспертного в проведенні експертизи. Це також повинен урахувати прокурор під час оцінки висновку експерта;

б) чи було достатньо матеріалів експертизи для складання висновку? Під повнотою матеріалів експертизи слід розуміти направлення в розпорядження експерта всіх необхідних об'єктів дослідження та додаткових матеріалів, необхідних для написання висновку;

в) чи були матеріали придатні для проведення експертизи й складання висновку? Прокурор має право перевірити придатність (якість) матеріалів для проведення експертизи двічі: при призначенні експертизи та при оцінці висновку експерта прокурором. Придатними вважаються матеріали того ж періоду, що й об'єкт дослідження, які не змінювались із моменту події, що відбулася, до моменту проведення дослідження, або такі зміни суттєво не вплинули на їх якість.

Прокурор повинен чітко виконувати вимоги ст. 9 КПК України щодо виявлення як тих обставин, що викривають, так і тих, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставин, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень.

Патик Леся Леонідівна,
*старший викладач кафедри
криміналістики та судової
медицини Національної академії
внутрішніх справ, кандидат
юридичних наук*

ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНОГО ІНТЕРВ'Ю ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ПОЛІГРАФА

Діяльність щодо проведення опитування з використанням поліграфа урегульовано низкою нормативно-правових актів, серед яких: Конституція України, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Податковий кодекс України, Митний кодекс України, Кодекс законів про працю України, закони України «Про державну службу», «Про засади запобігання і протидії корупції», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про інформацію», «Про захист персональних даних» тощо. Найголовнішим серед усієї маси документів є Інструкція щодо застосування комп'ютерних поліграфів у роботі Міністерства доходів і зборів України, затверджена наказом Міністерством доходів і зборів України від 2 серпня 2013 р. № 329.

Загальновідомо, що проведенню будь-яких слідчих (розшукових) дій передують своєрідна підготовка. Так, відповідно до зазначеної Інструкції, отримавши завдання щодо проведення опитування з використанням поліграфа, спеціаліст-поліграфолог попередньо вивчає наявні матеріали, після чого визначає дату, місце й умови здійснення опитування [1].

Перед опитуванням поліграфолог має з'ясувати фізичний або психологічний стан опитуваного. Ідеться про те, що в Інструкції виділено категорію осіб, щодо яких такий вид дослідження не проводять, зокрема: стосовно осіб віком до 18 років, або якщо в опитуваного виявлено гострий період соматичних і психічних захворювань, захворювання, що супроводжуються вираженою серцево-судинною, дихальною

недостатністю, травми, анатомічні дефекти й обмороження пальців рук, наявні ампутація верхніх кінцівок, вроджене чи набуте слабоумство середнього та важкого ступенів, встановлено регулярне вживання сильнодіючих препаратів або психотропних речовин, що впливають на функціонування центральної нервової, серцево-судинної чи дихальної систем. Окрім того, опитування за допомогою поліграфа не проводять стосовно вагітної особи, якщо сам поліграфолог має певні зв'язки (стосунки) з опитуваним, наявний конфлікт інтересів тощо.

Наступним тактичним кроком є переконання в добровільній згоді особи на проведення опитування, відсутності примусу або тиску з боку сторонніх чи заінтересованих осіб. Насамперед, це пов'язано з тим, що опитування ґрунтується на добровільній згоді особи, що відображено у відповідній заяві. У цьому документі також зазначено інформацію про безпечність поліграфа для життя, здоров'я людини та навколишнього середовища.

Перед початком опитування слід налагодити психологічний контакт з особою, а також зняти напругу, що утворилася внаслідок нетрадиційної процедури вивчення її стану.

Важливими є питання, що ставляться опитуваній особі. Тактично грамотно слід визначити їх сутність, послідовність постановки, щоб логічно підійти до вирішення предмета дослідження. Доцільно з опитуваним обговорити зміст запитань, які будуть йому поставлені. Тактично грамотно буде не використовувати питання щодо приватного або сімейного життя опитуваного, обмеження свободи думки, совісті, релігії або вираження точок зору.

Опитування варто вести мовою, якою володіє опитуваний. Однак, можуть бути випадки, коли поліграфолог та опитуваний не можуть спілкуватись однією мовою, тоді ініціатор проведення такого дослідження має залучити до цього процесу перекладача.

Доцільним, з огляду на криміналістичну техніку, буде застосовувати аудіо- та відеозаписи. Останні відображають усі деталі опитування, відтворюють сказане з точністю, ураховуючи стан особи в момент відповіді на питання, а також дають змогу ще

раз проглянути запис і проаналізувати поведінку особи в момент оголошення конкретного питання та надання відповіді на нього.

Існують також певні обмеження щодо часу проведення цього дослідження. Так, опитування проводять у денну пору доби, воно не може тривати безперервно більше однієї години, а загалом – більше семи годин протягом одного дня.

Тактично грамотним буде вивчення реакції організму особи на отримані результати дослідження, зокрема на пред'явлені психологічні стимули. На такому етапі поліграфолог також зможе оцінити поведінку опитуваного, що вкаже на наявність чи відсутність брехні.

Отже, знання тактичних особливостей проведення психофізіологічного інтерв'ю із застосуванням поліграфа уможливить швидко й ефективно досягти бажаного результату та виконати поставлені перед поліграфологом завдання. Водночас правоохоронним органам це дасть змогу отримати орієнтовну інформацію щодо ступеня вірогідності та повноти наданої інформації, джерел отриманих даних, уявлень особи щодо певних фактів та іншої орієнтовної інформації, необхідної для побудови версій розслідування в конкретних кримінальних провадженнях.

Список використаних джерел

1. Інструкція щодо застосування комп'ютерних поліграфів у роботі Міністерства доходів і зборів України [Електронний ресурс]: наказ Міністерством доходів і зборів України від 2 серпня 2013 р. № 329. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1748-13#n78>.

Галустьян Олена Аркадіївна,
*старший науковий співробітник
наукової лабораторії з проблем
психологічного забезпечення
Національної академії внутрішніх
справ, кандидат юридичних наук*

ВИКОРИСТАННЯ ПРОФАЙЛІНГУ ПРАЦІВНИКАМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ПІД ЧАС ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується суттєвими змінами в політичній, економічній та соціальній сферах, що зумовлює суттєві ускладнення криміногенної обстановки в державі. У таких умовах протидія злочинності можлива тільки на ґрунті якісного покращення підготовки спеціалістів для правоохоронних органів. Посилення в сучасному світі терористичної та екстремістської загрози потребує нових підходів до організації професійної освіти в системі МВС України, розроблення інтегративних дисциплін, що забезпечуватимуть високу якість професійної підготовки.

Практика останніх десятиліть свідчить, що традиційний акцент у діяльності правоохоронних органів під час охорони громадського порядку на формальні контрольні заходи щодо виявлення противних дій є необхідними, проте недостатніми. Наявні засоби захисту орієнтовані здебільшого на знаходження небезпечних предметів, речовин і фальшивих документів. Вони не дають можливості виявити протиправні наміри осіб. Водночас існують спроби створення технологій, що дають змогу ідентифікувати протиправні наміри за допомогою аналізу психофізіологічних реакцій людини. Використання сучасних приладів детекції неправди є актуальним, проте не завжди доступним із матеріальних, організаційних, правових або етичних питань.

З метою якісного забезпечення безпеки під час охорони громадського порядку доречно було б використовувати не тільки класичні методи оперативно-розшукової діяльності, технічних

засобів відеоспостереження, а й психологічних методів, зокрема профайлінг, який застосовується для виявлення осіб із протиправними намірами. Профайлінг є новим напрямом у психологічній науці, що дає змогу розшифрувати невербальні компоненти, які використовуються в міжособистісному спілкуванні. На думку спеціалістів, профайлінг надає можливість отримати об'єктивну інформацію про потенційну небезпеку суб'єктів та може ефективно використовуватися для превентивних заходів під час охорони громадського порядку щодо попередження терористичних актів та інших протиправних намірів.

Профайлінгова підготовка повинна включати в себе оволодіння знаннями, вміннями та навичками цілісного сприйняття та аналізу невербальних і вербальних маркерів, які вказують на психологічний стан та наміри суб'єкта. Як зазначає В. С. Медведєв, під час застосування візуальної психодіагностики необхідно знати й урахувати те, що психологічні характеристики, якості суб'єкта відображаються в зовнішності та манері поведінки системно, тобто, як сукупність взаємопов'язаних ознак, що охоплює весь чи принаймні більшість психологічного атласу людини [1, с. 37].

Зазначений психологічний атлас включає такі головні компоненти:

– загальні ознаки: тону м'язів, рухову активність, намагання зайняти певну дистанцію та просторове положення стосовно поліцейського, контроль за власною поведінкою та поведінкою поліцейського;

– вираз обличчя (міміка), тобто брови, очі, погляд, губи, м'язи обличчя;

– положення рук (жестикуляція);

– мова, звуки, дихання;

– вазомоторні реакції: колір шкіри, слиновиділення, потовиділення, сльози. Кожний із даних компонентів атласу має типові варіанти прояву. Аналіз усіх систем невербальної комунікації свідчить, що вони, безсумнівно, відіграють значну допоміжну (а іноді й самостійну) роль у комунікативному процесі. Маючи здатність не тільки посилювати, а й послаблювати вербальний вплив, усі системи невербальної комунікації допомагають виявити такий суттєвий параметр комунікативного процесу, як наміри його учасників.

Профайлінг (від англ. profile – профіль) – це сукупність психологічних методик, що дають змогу оцінити ступінь достовірності інформації, яку повідомляють. Отже, профайлінг є цілісною системою комплексної комунікативної верифікації, що оцінювала б отриману інформацію в її інтегративному поєднанні, часовому й просторовому розгортанні.

Володіння методом профайлінгу надасть можливість майбутнім співробітникам поліції здійснювати приховане «тестування» потенційного зловмисника та побудувати його «профіль» для виявлення протиправних намірів.

Передбачення в навчальному плані підготовки курсантів вищих навчальних закладів МВС України дисципліни «Основи профайлінгу під час охорони громадського порядку» дасть змогу сформувати в майбутніх спеціалістів правоохоронної системи професійні компетенції, необхідні для виконання оперативно-службових завдань в умовах терористичних, екстремістських загроз.

Мета навчальної дисципліни «Основи профайлінгу під час охорони громадського порядку» полягає у формуванні компетенцій, що забезпечують виявлення осіб із протиправними намірами (терористичні акти, екстремістська діяльність тощо).

У результаті вивчення дисципліни курсант повинен:

знати:

- основи психології;
- основи етнопсихології;
- психологічні особливості особистості терориста;
- психологічні основи спілкування в оперативно-розшуковій діяльності;

уміти:

- визначати зв'язок психологічних особливостей особистості з його зовнішніми (фізичними) даними;
- правильно будувати спілкування з різними категоріями осіб;
- застосовувати емоційно-вольову регуляцію з метою зняття емоційного напруження та мобілізування зусиль для виконання службових завдань;

володіти навичками:

- позитивного спілкування в процесі професійної діяльності;

- установлення психологічного контакту, візуальної психодіагностики, психологічного впливу та нейтралізації негативного психологічного впливу з боку різної категорії осіб;
- управління емоційно-вольовою сферою.

Таким чином, опанування навчальною дисципліною «Основи профайлінгу під час охорони громадського порядку» дасть змогу курсантам оволодіти професійними компетенціями, спрямованими на розпізнавання осіб із протиправними намірами, протидію терористичним та екстремістським загрозам.

Список використаних джерел

1. Медведєв В. С. Професійне спілкування пенітенціарного персоналу : [навч.-метод. посіб.] / Медведєв В. С., Синьов В. М., Скоков С. І. – К. : [б. в.], 2003. – 152 с.
2. Аминов И. И. Профайлинг. Технологии предотвращения противоправных действий / Аминов И. И., Эриашвили Н. Д., Волинский-Басманов Ю. М. и др. – 2-е изд. – М., 2012.
3. Экман П. Психология лжи / П. Экман. – Спб. : Питер, 2012. – 354 с.

Волошина Оксана Василівна,
*провідний науковий співробітник
наукової лабораторії з проблем
кадрового забезпечення діяльності
органів внутрішніх справ Національної
академії внутрішніх справ, кандидат
психологічних наук, доцент*

ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА В КАДРОВОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Для того, щоб з'ясувати сутність психофізіологічної проблеми застосування поліграфа, необхідно дати кілька важливих пояснень, що стосуються загальних принципів побудови прикладних наукових методів.

Прикладна психофізіологія ґрунтується на двох фундаментальних емпіричних закономірностях: 1) величина

психофізіологічної реакції в певних межах пропорційна значущості (важливості для організму) стимулу, що впливає; 2) величина психофізіологічної реакції залежить не тільки від значущості такого стимулу, а й від дії безлічі інших чинників, які часто не можна облікувати чи контролювати під час експерименту.

Головним завданням прикладної психофізіології, незалежно від цілей її застосування, завжди є оцінка значущості досліджуваних стимулів (подразників), а її основним інструментом – вимірювання психофізіологічних реакцій, що виникають у відповідь на представлення стимулів.

Здебільшого під час використання різних прикладних психофізіологічних методів, у тому числі застосування поліграфа, для оцінки достовірності інформації, яку надає людина, використовують тільки першу із зазначених закономірностей. Водночас другу розглядають лише як артефакт.

Головна та найбільш серйозна проблема використання суто першої закономірності як наукової бази полягає в тому, що прикладні методи, які створюються на її основі, приречені на недостатньо високу точність і надійність, конкретні значення яких будуть залежати від ступеня прояву другої фундаментальної закономірності, неврахованої в цих методах. Проблема поглиблюється тим, що певний відсоток сучасних фізіологів і психофізіології, у тому числі поліграфологів, здійснюють пряме вимірювання фізіологічних змін у відповідь на стимули, називають ці зміни реакціями, порівнюють реакції між собою за величиною і на цій основі роблять висновок про відносну значущість досліджуваних стимулів. Відсутність кількісної оцінки другої психофізіологічної закономірності призводить зрештою до збільшення ймовірності помилки у висновку про справжні причини цієї реакції. Це цілком природно, якщо ми, виконуючи конкретне завдання дослідження, повністю ігноруємо той факт, що маємо справу з такою складною системою, як організм людини, який і під час експерименту продовжує жити своїм життям незалежно від того, що від нього чекає та планує отримати експериментатор.

Саме тому під час психофізіологічних досліджень досить часто виникають добре відомі всім поліграфологам-практикам парадокси, а саме:

- стимули однакової значущості (наприклад, кілька представлень одного й того самого стимулу) викликають різні реакції;
- стимули різної значущості викликають однакові реакції;
- значущі стимули не викликають реакцій або, навпаки, незначущі стимули викликають реакції.

Причиною всіх цих парадоксів якраз і є не що інше, як прояв другої психофізіологічної закономірності, зазначеної вище.

На нашу думку, для розв'язання зазначеної психофізіологічної проблеми може бути використано підхід, який запропоновував понад 20 років тому А. Б. Пеленицин [1, с. 92]. Зазначений підхід протягом багатьох років практичного застосування переконливо довів свою ефективність. Його сутність полягає, передусім, у визнанні рівноправної ролі обох описаних вище психофізіологічних закономірностей щодо вирішення питання про значущість стимулу на основі аналізу реакцій, що виникають у відповідь на його представлення. Більше того, аналіз результатів експерименту починається не зі спроби виявити специфічні реакції на досліджуваний стимул, на основі яких можна було б судити про його значущість, а з аналізу ступеня прояву в конкретних умовах другої психофізіологічної закономірності, особливість впливу якої на реєстровані реакції полягає в тому, що воно має випадковий характер або, як прийнято говорити сьогодні, підпорядковується «закону хаосу». Для цього отримані під час дослідження результати (повна сукупність вимірювань реакцій у всіх реєстрованих фізіологічних показниках) порівнюються з розрахунковими параметрами в межах спеціальної математичної моделі («універсальна комбінаторно-ймовірнісна модель психофізіологічного експерименту»), яка описує всі можливі стани досліджуваної системи, за умови, що вона зазнає впливу лише випадкових факторів.

Якщо під час дослідження діє якийсь невідповідний фактор, наприклад значущість стимулу, то поведінка системи починає відхилятися від «випадкового», передбаченого моделлю. Чим сильнішим є вплив невідповідного фактора, тим помітнішим буде відхилення параметрів системи (сукупності реєстрованих реакцій) від моделі випадкової (хаотичної)

поведінки. Таким чином, вимірюючи ступінь відхилення результатів конкретного психофізіологічного експерименту, наприклад тестування на поліграфі, від розрахованої спеціально для нього моделі всіх можливих випадкових результатів, можна оцінити силу впливу чинника, у межах нашого дослідження – значущості досліджуваних стимулів, але не через величину («силу») реакції, а у формі ймовірності невідповідності спричиненої стимулом реакції.

На завершення слід зазначити, що всебічний теоретичний аналіз і велика кількість експериментальних досліджень переконливо показують, що оцінка значущості стимулу в термінах імовірності невідповідності спричинених ним реакцій значно перевершує точність і надійність тієї самої оцінки значущості стимулу на основі вимірювання величини, спричинених ним реакцій.

Список використаних джерел

1. Пеленицын А. Б. Основные трудности и проблемы использования полиграфа в правоохранительной деятельности и кадровой работе и рекомендуемые пути их преодоления / А. Б. Пеленицын // Статейный материал : материалы Междунар. науч.-практ. конф. специалистов-полиграфологов ОВД (Сочи, 2–4 дек. 2008 г.). – Сочи, 2008. – С. 79–83.

*Сьоміна Наталія Анатоліївна,
науковий співробітник наукової
лабораторії з проблем досудового
розслідування Національної академії
внутрішніх справ, кандидат
юридичних наук*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

Зміни, що відбуваються в технічному прогресі, неминучі без застосування нових технологій. Сучасна наука й техніка дає змогу вдосконалювати та впроваджувати нові засоби виробництва. Саме застосування поліграфа є ефективним засобом здобуття інформації на сучасному етапі розвитку суспільства.

Питання про використання поліграфа правоохоронними органами є однією з актуальних проблем кримінально-процесуальної діяльності.

Не можна не погодитись із думкою Р. С. Белкіна стосовно того, що сьогодні немає підстав для заперечень щодо використання поліграфа експертом-психіатром або психологом [1, с. 54].

Не викликає сумніву, що застосування поліграфа під час розслідування кримінальних проваджень загалом робить кримінальне судочинство більш ефективним, сприяє захисту прав і свобод громадян. Нині з упевненістю можна стверджувати, що точність власне поліграфа як приладу досягла досконалості.

Дослідженню поліграфа присвятили свої праці такі вчені, як: Р. С. Белкін, О. В. Бєлюшина, Ю. К. Орлов, Г. К. Кравцова, Я. В. Комісарова, Т. Р. Морозова, О. І. Мотлях, Ж. Ю. Половникова, М. А. Селіванов, О. П. Сошников, Ю. І. Холодний та ін.

В Україні триває дискусія про застосування поліграфа в правоохоронних органах. Одні вчені стверджують, що слід внести зміни до чинного кримінального процесуального законодавства щодо використання поліграфа на досудовому розслідуванні, інші обґрунтовують свою позицію його низькою ефективністю.

Однак на сьогодні використання поліграфа надає можливість правоохоронним органам отримати криміналістично значущу інформацію на досудовому розслідуванні, а також у суді. Перевірка на поліграфі дає змогу не лише визначити найбільш перспективні напрями розслідування кримінального провадження, а й сприяти особам, які не вчиняли злочин, але є підозрюваними в його вчиненні.

Отже, поліграф надає можливість точно відобразити реакцію людини на поставлені їй питання у зв'язку з обставинами розслідуваного кримінального провадження, фіксуючи її психофізіологічні процеси.

Власне поняття «поліграф» означає технічний пристрій, що передбачає комбінування медико-біологічних приладів, які дають змогу синхронно та безперервно фіксувати динаміку психофізіологічних реакцій на запитання, які ставлять поліграфологи. Аналіз інформації, отриманої від людини в процесі опитування за допомогою поліграфа, надають можливість одержати необхідну інформацію та виявити ту, яку людина приховує.

Використовувати поліграф доцільно під час проведення окремих (слідчих) дій, серед яких: допит, пред'явлення для впізнання, слідчий експеримент тощо. Поліграф дає змогу об'єктивно відобразити суб'єктивну значущість того чи іншого факту дійсності для особи, яку перевіряють.

Крім зазначеного, існують деякі проблеми застосування поліграфа, зумовлені розбіжностями в методологічних підходах до професійної підготовки поліграфологів та оцінюванням отриманих результатів.

На нашу думку, на сьогодні в Україні необхідно запровадити декілька державних шкіл із підготовки поліграфологів, які будуть опановувати різні методологічні підходи під час проведення спеціальних психофізіологічних досліджень. Адже, вирішуючи питання про залучення фахівця-поліграфолога для дачі письмового висновку та судової експертизи, необхідно звертати увагу на рівень його підготовки, що в ідеалі має підтверджуватися дипломом державного зразка на новий вид діяльності або дипломом, що свідчить про отримання додаткової кваліфікації. Ця підготовка повинна передбачати мінімум два етапи, орієнтуватися на державну експертну діяльність і здійснюватись у навчальних закладах, що мають право на відповідний вид діяльності.

Активному застосуванню поліграфа в кримінальному процесі перешкоджають також такі обставини: відсутність у правоохоронних органів і судів достатнього обсягу відповідної інформації про цей метод; дефіцит кваліфікованих кадрів; наявність наукових дискусій про надійність методик психофізіологічного дослідження тощо.

Таким чином, уважаємо, що слід розширити межі застосування поліграфологічних досліджень: від перевірки правдивості показань учасників кримінального процесу до надання консультативної допомоги адвокатам щодо вироблення адекватної тактики й стратегії захисту потерпілих, які зазнали психологічного впливу з боку злочинців із метою зміни свідчень на користь останніх.

У низці країн результати психофізіологічних опитувань, отриманих за допомогою поліграфів, причому обов'язково зі згоди, долучаються як докази. Проте в Україні застосування поліграфа на законодавчому рівні не врегульовано. Тому доречно

внести зміни до кримінального процесуального законодавства, зокрема визначити результати експертизи за участі поліграфолога як доказ у питаннях кримінального законодавства (ст. 264-1 Кримінального процесуального кодексу України).

Список використаних джерел

1. Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. / Р. С. Белкин. – М. : Юрист, 1997. – . – Т. 3 : Криминалистические средства, приемы и рекомендации. – 1997. – 408 с.

Патик Андрій Анатолійович,
*старший науковий співробітник
наукової лабораторії з проблем
досудового розслідування Національної
академії внутрішніх справ, кандидат
юридичних наук*

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА В ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

27 липня 2015 р. Міністерство юстиції України визнало поліграф методом, який можуть використовувати судові експерти під час проведення судових експертиз та експертних досліджень. Зокрема, опитування із застосуванням спеціального технічного засобу – комп'ютерного поліграфа можуть проводитись із метою отримання орієнтовної інформації в межах кримінальних, цивільних, адміністративних, господарських та інших справ, а також за запитами заінтересованих фізичних (юридичних) осіб [1].

Звичайно, в Україні поліграф використовували і раніше, проводили призначені судом психофізіологічні дослідження з його використанням. У цьому разі до поліграфолога звертались як до спеціаліста, який володіє спеціальними знаннями, тому його висновок використовувався в суді як непрямий доказ, незважаючи на те, що на той час будь-якого нормативного регулювання діяльності поліграфологів в Україні не існувало.

Застосування техніко-криміналістичних засобів і методів судово-експертної діяльності ґрунтується на принципах: 1) законності; 2) дотримання прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина, прав та законних інтересів юридичної особи; 3) незалежності судового експерта; 4) допустимості використання методів, засобів і способів проведення експертних досліджень; 5) повноти, об'єктивності експертних досліджень; 6) максимального збереження об'єктів експертного дослідження; 7) дотримання професійної етики судового експерта.

Що ж стосується поліграфа, то процес його використання передбачає обов'язкове дотримання значно ширшого кола вимог, ніж будь-яка інша експертиза.

1. Оскільки опитування із застосуванням поліграфа є комплексною процедурою, що має свої особливості залежно від спрямованості й завдань, то її проведення передбачає дотримання таких загальних принципів: добровільної згоди, правомірності, комплексності та всебічного забезпечення прав людини.

2. Згідно з принципом добровільної згоди, спеціаліст поліграфа починає психофізіологічне інтерв'ю з використанням поліграфа лише за умови отримання письмової згоди особи й обов'язково пересвідчившись у тому, що ця згода справді добровільна, а не є наслідком примусу або тиску з боку сторонніх чи заінтересованих осіб.

Відмова особи від участі в психофізіологічному інтерв'ю із використанням поліграфа не може бути підставою здійснення тиску на особу, порушення її законних прав і свобод.

3. За принципом правомірності психофізіологічне інтерв'ю із застосуванням поліграфа проводиться тільки за наявності відповідного завдання та в межах визначеного кола питань, про що спеціаліст-поліграфолог інформує особу, яку опитують.

Ініціатива щодо опитування також може належати особі, стосовно якої, на її думку, висунуті безпідставні звинувачення або підозри.

4. Принцип комплексності вимагає від спеціаліста-поліграфолога використання всіх наявних можливостей, застосованих під час психофізіологічного інтерв'ю із використанням поліграфа, з метою забезпечення повної та всебічної обґрунтованості висновків щодо особи, яку опитують.

Спеціаліст, який проводить інтер'ю, має забезпечити для цієї особи психологічно комфортні умови.

5. Принцип забезпечення прав і свобод людини (невтручання в приватне та сімейне життя, відсутність посягань на свободу думки, совісті й релігії, вираження точок зору, задекларовані ст. 8–10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод) для поліграфолога є ключовим [2].

Особа повинна знати, щодо якої події проводять психофізіологічне інтерв'ю з використанням поліграфа, бути ознайомленою зі змістом тестів, має право відмовитись від обстеження на будь-якому етапі, не давати пояснень щодо виникнення в неї тих чи інших реакцій.

Іншим, не менш важливим, напрямом використання поліграфа є оперативно-розшукова діяльність, а саме:

1) використання поліграфа під час здійснення заходів щодо сприяння оперативно-розшуковій діяльності;

2) перевірки кандидатів із використанням поліграфа можуть проводитись у процесі вирішення питань щодо прийому осіб на роботу (службу) до правоохоронних органів, його територіальних органів, підпорядкованих установ та організацій (як це відбувається, наприклад, під час прийому на роботу в поліцію США);

3) використання поліграфа під час проведення службових розслідувань і перевірок, профілактичних заходів щодо можливості вчинення службових та інших правопорушень.

Список використаних джерел

1. Інструкція щодо застосування комп'ютерних поліграфів у роботі Міністерства доходів і зборів України : наказ Міністерства доходів і зборів України від 2 серпня 2013 р. № 329 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 83. – Ст. 45.

3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws>.

Андросюк В'ячеслав Георгійович,
*професор кафедри юридичної психології
Національної академії внутрішніх
справ, кандидат психологічних наук,
професор;*

Пакліна Тетяна Олександрівна,
*ад'юнкт докторантури та ад'юнктури
Національної академії внутрішніх
справ*

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У РОЗСЛІДУВАННІ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Суттєве загострення криміногенної ситуації в Україні, про що свідчить збільшення кількості особливо тяжких кримінальних правопорушень майже на 70 %, зокрема умисних вбивств (понад 90 %), а отже, і значні перевантаження в роботі слідчих підрозділів, спонукає до розширення можливостей використання досконалих сучасних наукових технологій проведення досудового розслідування в кримінальному провадженні. Однією з таких технологій є поліграфне дослідження, яке, не зважаючи на понад 80-річну історію використання у сфері протидії злочинності, ще не одержало одностайного тлумачення, як щодо меж його компетенції, так і нормативно-правового регулювання. Ураховуючи перспективність вивчення світового досвіду поліграфних досліджень у діяльності правоохоронних органів України загалом, та розслідування правопорушень зокрема, вважаємо зазначену проблематику актуальною.

Використання поліграфа в розслідуванні злочинів практикується більш ніж у 60 країнах світу. У Японії свідчення поліграфа приймають як докази суди всіх інстанцій. У США рішення про урахування результатів поліграфного обстеження як доказів приймає особисто суддя. Подібний регламент роботи з поліграфом притаманний багатьом країнам західної Європи, окрім Німеччини, де визнання даних поліграфа як доказів заборонено законодавчо.

Світова юрисдикція по-різному регламентує порядок застосування поліграфних досліджень під час розслідування правопорушень. У деяких країнах (Литва, Молдова, окремі

штати США) застосування поліграфа врегульовано окремими законами, в інших (Великобританія, Македонія, Польща, Сербія, Словенія, Угорщина, Чорногорія) – окремими нормами законів, які регламентують більш широке коло суспільних відносин. У низці країн (Білорусь, Болгарія, Ізраїль, Південна Корея, Росія, Чеська Республіка) застосування поліграфа під час розкриття та розслідування злочинів урегульовано підзаконними нормативно-правовими актами, а подекуди (Естонія, Індія, Казахстан, Канада, Латвія, Сінгапур, Фінляндія, Японія) це питання взагалі нормативно не врегульовано, проте його результати враховують прецедентно. В Україні поліграф належить до нетрадиційних, і здебільшого додаткових, засобів отримання доказів, який, на нашу думку, дедалі стає більш поширеним та затребуваним. Фактично наукова обґрунтованість застосування поліграфа для вирішення різноманітних завдань правоохоронної діяльності вже не викликає сумнівів у більшості науковців і практиків. Проблема нормативно-правового регулювання застосування цього засобу під час розкриття та розслідування злочинів особливо актуалізувалася після затвердження рішенням колегії МВС від 25 липня 2008 р. № 17км/1 Програми протидії злочинам проти життя та здоров'я проти особи на 2008–2012 рр., п. 4.23 якої було передбачено системне використання в роботі з розкриття злочинів проти життя та здоров'я особи психофізіологічних опитувань підозрюваних, обвинувачених, свідків і потерпілих із застосуванням поліграфа згідно з чинним законодавством.

Нині застосування поліграфа в кримінальному судочинстві України здійснюється на підставі ст. 101, 102, 242–244, 332 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України в комплексі з положеннями Закону України «Про судову експертизу». З огляду на диспозиції зазначених статей, захист прав і законних інтересів людини, незалежно від її процесуального статусу – ключова концептуальна ідея чинного КПК України. Слідчий, ураховуючи цю обставину, повинен застосовувати комплекс норм закону, пов'язаних зі збиранням доказів таким чином, щоб їх застосування не призводило до порушення встановлених Конституцією України та іншими нормативними актами прав громадян.

Отже, головними принципами перевірки на поліграфі повинні бути безпристрасність, об'єктивність, професіоналізм.

Поліграфні дослідження застосовують під час проведення досудового розслідування в резонансних кримінальних провадженнях та на рівні головних управлінь та МВС України. Слідчі районні відділи не застосовують поліграфи з різних причин. Водночас його використання, на нашу думку, могло б скоротити кількість помилок під час кваліфікації кримінального правопорушення. Не кожен слідчий, за певних обставин, може одразу визначитись із кваліфікацією злочинного діяння, зокрема в разі, коли кримінальні правопорушення вносять до Єдиного реєстру досудових розслідувань за однією статтею Кримінального кодексу України, а під час досудового розслідування, провівши слідчі дії та отримавши висновки експертів, через значний час дії підозрюваного перекваліфікують. Застосування поліграфного дослідження дає змогу слідчому одержати висновок стосовно умислу особи щодо вчинення вбивства, або його відсутності, а також сформуванню додаткової доказової бази. Зазначене уможливило належну кваліфікацію кримінального провадження під час досудового розслідування та з'ясування того, чи заздалегідь особа планувала вбивство, чи вчинила його через необережність.

Відповідно, кваліфікація правопорушення за різними статтями Кримінального кодексу України, наприклад ст. 115 (Умисне вбивство) чи ст. 119 (Убивство через необережність), передбачає різні покарання за вчинені дії. Тому психофізіологічне дослідження за допомогою поліграфа досить швидко допомагає слідчому провести досудове розслідування не порушуючи його повноту, об'єктивність і всебічність.

Найбільш перспективними вважаємо такі напрями застосування результатів поліграфних досліджень:

- застосування поліграфа для встановлення причетності чи непричетності опитуваної особи до вчинення злочину, підтвердження або спростування раніше отриманих свідчень, а також з'ясування обставин злочину;

- усебічне, повне й об'єктивне дослідження обставин справи, виявлення серед них як таких, що викривають, так і таких,

що виправдовують обвинуваченого, а також з'ясування обставин, що пом'якшують чи обтяжують його відповідальність;

– розшук осіб, які переховуються від органів дізнання, слідства та суду, ухиляються від виконання кримінального покарання, пропали безвісти, та інших осіб у випадках, передбачених законодавством.

Особливо проведення поліграфного дослідження є доцільним у разі, коли підозрювана в учиненні вбивства особа сама наполягає на його проведенні з метою довести слідству свою невинуватість у вчиненні убивства та перевірки її алібі щодо власних дії чи дій особи, яка є співучасником злочину та інших обставин, спрямованих на її захист, що повністю відповідає вимогам ч. 1 ст. 17 Кримінального процесуального кодексу України, відповідно до якої особа вважається невинною у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в порядку, передбаченому цим Кодексом.

Зазначене, на нашу думку, обґрунтовує необхідність визнання висновку поліграфного дослідження доказовою базою в разі одержання результатів, що підтверджують невинуватість особи, а також у разі відсутності інших доказів її вини, окрім переконань слідчого та свідчень свідків, які не є безпосередніми очевидцями вбивства в учиненні якого особу підозрюють. Саме тому доцільно доповнити ч. 2 ст. 93 Кримінального процесуального кодексу України словами: «Сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, у тому числі отриманих унаслідок проведення поліграфного дослідження на вимогу та за згодою підозрюваного, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених цим Кодексом».

Кудерміна Олена Іванівна,
*завідувач кафедри юридичної психології
Національної академії внутрішніх
справ, доктор психологічних наук,
доцент;*

Булатов Андрій Сергійович,
*ад'юнкт докторантури та ад'юнктури
Національної академії внутрішніх
справ*

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІГРАФА В ПРОЦЕСІ РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА

Оптимізація процесу розкриття та розслідування шахрайства на сьогодні є важливою проблемою, що потребує врахування знань психологічної науки.

У світовій практиці застосування поліграфа для перевірки під час розслідування можливого приховування інформації, що становить інтерес для дізнання, є досить популярним. Перевагами застосування поліграфа під час розслідування злочинів є об'єктивність реєстрованих процесів і можливість протягом відносно незначного часу одержати інформацію, яку або не можливо, або дуже важко одержати за допомогою традиційних методів.

На якість поліграфних перевірок можуть суттєво впливати стан здоров'я обстежуваного, функціональні можливості його організму. Серед протипоказань для проведення опитування з використанням поліграфа фахівці визначають: наявність в об'єкта перевірки гострої серцево-судинної недостатності; перебування в другій половині вагітності; неповнолітній вік; розумова відсталість; вживання об'єктом наркотичних препаратів, сильнодіючих ліків, алкоголю, стан різко вираженої інтоксикації; стан втоми; відчуття гострого болю; гострий період психопатії, шизофренії та епілепсії.

Застосовуючи поліграф під час опитування особи, яку підозрюють або обвинувачують у вчиненні шахрайства,

необхідно враховувати відповідні якості особистості об'єкта, що можуть впливати на результати перевірки.

Шахрай має риси, що вирізняють його серед інших категорій злочинців і законотрушних громадян як на рівні ядра особистості (спрямованості, цілей, мотивів, установок, самооцінки), так і конкретних психологічних характеристик.

О. В. Лисоед уважає, що шахраї – це переважно особи зі стійкою антигромадською спрямованістю, які вирізняються глибокою неповагою до суспільства, викривленим розумінням моральних підвалин, зневажливим ставленням до інших членів суспільства. Проте своє негативне ставлення до навколишнього середовища шахраї намагаються приховувати, уникаючи конфліктних ситуацій, що виявляється в їх витончених хитрощах, удаваності й здатності до перевтілення [1].

В. Ю. Шепітько зазначає, що більшість шахраїв мають особливий дар уяви, розвинуті навички й уміння впливати на людей, переконувати їх [2].

Прагнення ввести в оману, вдатися до маніпулювання, розвинуті навички переконання та самопереконавання можуть спричиняти значне викривлення відповідей на питання, які ставлять під час поліграфної перевірки.

Так, результати досліджень О. Фрая свідчать про те, що різні типи людей по-різному поведуться під час обману. Тип, який О. Фрай назвав «маніпулятором», виявляє спільні риси з психологічним портретом шахрая. Такі особи, на думку науковця, мають високі оцінки за шкалою макіавелізму або соціальної пристосованості: вони часто використовують самоорієнтовану брехню, схильні наполягати на своїй брехні, коли їх слова заперечують, змушуючи сказати правду, не відчувають себе дискомфортно, коли брешуть, не вважають обман складним із когнітивної точки зору, ставляться до інших цинічно, мало піклуються про загальноприйняті моральні норми та відкрито визнають, що вони готові брехати, обманувати й маніпулювати людьми, щоб отримати те, що хочуть [3].

На думку К. Леонгарда, патологічні шахраї, які мають демонстративні риси характеру, схильні витісняти неприємні думки, що могли б спонукати їх до активних роздумів, оскільки

вони нічим не бажають обтяжувати себе. Вони брешуть із невинним виразом обличчя, говорять зі співрозмовником дружелюбно, просто й щиро.

Невимушеність поведінки пояснюється тим, що брехня для істерика в момент спілкування стає істиною. Істерик має багату фантазію, яка стає одним із домінуючих компонентів у структурі демонстративної особистості. Фантазія виявляється навіть під час найбільш примітивного обдурювання. У таких випадках істерик діє не за заздалегідь наміченою схемою, а спирається на конкретні слова й ситуації, що виникають під час шахрайської операції. Чітких контурів ця операція набуває лише в момент виконання. Саме конкретність, матеріальність фактів, якими оперує шахрай, надають його діям переконливого вигляду [4].

Отже, під час організації та проведення опитування із застосуванням поліграфа важливо враховувати риси характеру, особливе ставлення до власного обману осіб, яких підозрюють або обвинувачують у вчиненні шахрайства як специфічної категорії об'єктів перевірок.

Список використаних джерел

1. Лисоед О. В. Кримінологічні проблеми шахрайства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. В. Лисоед. – Х., 1999. – 18 с.
2. Коновалова В. О. Юридична психологія: [підручник] / В. О. Коновалова, В. Ю. Шепітько. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х.: Право, 2008. – 240 с.
3. Фрай О. Ложь. Три способа выявления. Как читать мысли лжеца, как обмануть детектор лжи / О. Фрай. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2006. – 284 с.
4. Леонгард К. Акцентуированные личности / К. Леонгард; [пер. с нем.]. – Ростов н/Д: Феникс, 2000. – 374 с.

Шаповаленко Євген Володимирович,
здобувач кафедри оперативно-розшукової діяльності Національної академії внутрішніх справ;

Ольшевський Костянтин Миколайович,
доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА В ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ОВС УКРАЇНИ

Для забезпечення успішної роботи щодо попередження й розкриття злочинів, а також розшуку підозрюваних та обвинувачених оперативні підрозділи органів внутрішніх справ повинні володіти певною оперативною інформацією, що уможливує здійснення необхідних оперативно-розшукових заходів. Вирішення зазначених завдань значною мірою досягається завдяки постійному пошуку такої інформації.

Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» визначає правову основу використання поліграфа в оперативно-розшуковій діяльності. У ст. 6 зазначено, що підставами для проведення оперативно-розшукової діяльності є: наявність достатньої інформації, одержаної в установленому законом порядку, що потребує перевірки за допомогою оперативно-розшукових заходів і засобів, про злочини, що готуються, осіб, які готують учинення злочину, переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду або ухиляються від відбування кримінального покарання, осіб безвісно відсутніх та ін.

Статтею 7 передбачено, що під час виконання службових обов'язків підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність у межах своїх повноважень відповідно до законів, що становлять правову основу оперативно-розшукової діяльності, повинні вживати необхідних оперативно-розшукових заходів щодо попередження, своєчасного виявлення й припинення злочинів і викриття причин та умов, що сприяють учиненню злочинів, здійснювати профілактику правопорушень.

Відповідно до ст. 8 зазначеного Закону, підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, за наявності передбачених ст. 6 підстав мають право: опитувати осіб за їх згодою, використовувати їх добровільну допомогу [1].

Гарантії законності під час здійснення оперативно-розшукової діяльності зазначено в ст. 9 Закону. Під час здійснення оперативно-розшукової діяльності не допускається порушення прав і свобод людини та юридичних осіб. Окремі обмеження цих прав та свобод мають винятковий і тимчасовий характер та можуть застосовуватися лише за рішенням слідчого судді з метою виявлення, попередження чи припинення тяжкого або особливо тяжкого злочину та у випадках, передбачених законодавством України, з метою захисту прав і свобод інших осіб, безпеки суспільства. Для одержання інформації забороняється застосовувати технічні засоби, психотропні, хімічні та інші речовини, що пригнічують волю або завдають шкоди здоров'ю людей і навколишньому середовищу.

Відомче нормативно-правове забезпечення визначає поліграфне опитування як захід, що є психофізіологічним тестуванням особи, стосовно якої отримано відомості про її можливу причетність до протиправної діяльності, з використанням технічних засобів та відповідних методик. Використання поліграфа здійснюється відповідно до спеціальних методик опитування людини за умов її добровільної згоди з одночасною реєстрацією змін її психофізіологічних реакцій у відповідь на психологічні стимули, що надаються у вигляді варіантів відповідей, предметів, схем, фото та ін. У процесі такого опитування використовуються поліграфні пристрої не завдають шкоди здоров'ю, життю людини та навколишньому середовищу.

Відомості, отримані внаслідок опитування за допомогою поліграфа, долучають до оперативно-розшукової та інших справ оперативного обліку.

Саме для того, щоб забезпечити вирішення завдань, що стоять перед оперативними підрозділами, останні повинні здійснювати оперативно-розшукові заходи з метою своєчасного одержання початкової інформації про злочини, які плануються, готуються та вчиняються, а також про осіб, причетних до неочевидних злочинів.

Одними з новітніх засобів розшуку злочинців може бути застосування поліграфа для отримання інформації від потерпілих, свідків, підозрюваного й обвинуваченого.

Поліграф (polygraph, синоніми: детектор брехні, лай-детектор) є різновидом психофізіологічної апаратури і є комплексною багатоканальною апаратною методикою реєстрації змін психофізіологічних реакцій людини у відповідь на пред'явлення за спеціальною схемою певних психологічних стимулів. Аналіз інформації, отриманої від людини в процесі опитування за допомогою поліграфа, дає змогу одержувати необхідну орієнтувальну інформацію та виявляти ту, яку людина приховує [2].

У ч. 3 ст. 28 Конституції України зазначено: «жодна людина без її згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідям», а отже, опитування з використанням поліграфа повинно проводитися виключно за умов добровільної згоди особи, що відповідає загальноприйнятій світовій практиці використання подібних приладів. Добровільність вибору характеризується повною відсутністю будь-якого тиску на особистість і відносною свободою вибору. Така процедура повинна ґрунтуватися на принципах неупередженості, об'єктивності, професійності [3].

Ефективність застосування поліграфа під час досудового слідства переконливо доводить слідча практика багатьох країн світу. Зазначені технології неодноразово підтвердили свою доцільність і тривалий час успішно використовуються в США, Ізраїлі, Туреччині, Польщі, країнах Балтії та інших державах. Здебільшого це відбувається в процесі добору певної групи кадрів державних службовців, проведення внутрішніх розслідувань відносно персоналу, розкриття та розслідування резонансних злочинів [4, с. 256–262].

Як відомо, нормативно-правове регулювання застосування поліграфа в Україні перебуває на етапі становлення. У правоохоронних органах України в 2004 та 2013 роках було розроблено та затверджено інструкції щодо застосування комп'ютерних поліграфів у МВС України, Міністерстві доходів і зборів України, Службі безпеки України, які, відповідно, пройшли правову експертизу та були зареєстровані в Міністерстві юстиції України. Із 12 березня 2013 р. до

27 листопада 2014 р. у Верховній Раді України перебував на розгляді проект Закону України «Про доповнення Кримінального процесуального кодексу України положеннями щодо використання поліграфа (детектора брехні)» № 2521 [5], який запропонував народний депутат України Г. Москаль. У проекті було зазначено, що перевірка на поліграфі повинна проводитись тільки за умови добровільної згоди особи з обов'язковістю відеофіксації як власне її, так і показників графіків фізіологічних реакцій на екрані поліграфа.

У лютому 2015 р. громадська організація «Колегія поліграфологів України» спільно з науковцями Національної академії внутрішніх справ, представниками Міністерства доходів і зборів України та іншими фахівцями розпочала роботу щодо підготовки законопроекту, який би на законодавчому рівні дав змогу закріпити застосування поліграфа в державі. Підсумком цього процесу має стати створення єдиного підходу, концепції, сформованої шляхом консолідації міжнародного досвіду, та прийняття закону для вирішення практичних і теоретичних проблем у сфері застосування поліграфологічних технологій в Україні [6].

Дійсно, накопичений досвід використання поліграфа під час розслідування злочинів дає підстави стверджувати, що діяльність застосування цього науково-технічного приладу сьогодні – практично єдина процедура роботи з ідеальними слідами відображення, підтверджена своєю ефективністю на практиці. Саме вони є ключовими у формуванні уявлення й відтворення особою інформації про подію, що відбулася, оскільки «ідеальні сліди – це реконструювання індивідом образу того чи іншого предмета (об'єкта), інформація про який зберігається в довготривалій пам'яті» [2, с. 33].

Під час використання поліграфа в процесі розшуку підозрюваного й обвинуваченого доцільним є унормування низки питань, а саме:

- 1) отримання інформації з використанням поліграфа повинна здійснюватись безпосередньо поліграфологом, виконання обов'язків якого забезпечуватиме система криміналістичних підрозділів ОВС та експертно-криміналістична служба МВС України;

2) опитування з використанням поліграфа повинно проводитися виключно з добровільної згоди особи, не порушуючи прав і свобод громадян;

3) запровадження підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців-поліграфологів у системі ОВС України.

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що поширення використання поліграфа в оперативно-розшуковій діяльності може сприяти розслідуванню злочинів, отриманню інформації щодо місцезнаходження підозрюваного й обвинуваченого, дає змогу швидко отримувати правдиву інформацію.

Список використаних джерел

1. Про оперативно-розшукову діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-ХІІ. – Режим доступу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.

2. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : [навч. посіб.] / М. В. Салтевський. – К. : Кондор, 2005. – 588 с.

3. Конституція України [Електронний ресурс] : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. – Режим доступу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96>.

4. Мовчан Д. А. Питання імплементації в Україні зарубіжних підходів до нормативно-правового регулювання застосування поліграфа в процесі розкриття та розслідування злочинів / Д. А. Мовчан // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 5. – С. 256–262.

5. Про доповнення Кримінального процесуального кодексу України положеннями щодо використання поліграфа (детектора брехні) [Електронний ресурс] : проект Закону України від 12 берез. 2013 р. № 2521. – Режим доступу :

http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46058.

6. Сучасні тенденції підготовки законопроекту про поліграф [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1pf3511=4608.

Садченко Марина Михайлівна,
*старший науковий співробітник
наукової лабораторії з проблем
досудового розслідування Національної
академії внутрішніх справ, кандидат
юридичних наук*

ПОЛІГРАФ: ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ТА СУЧАСНЕ ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ

На сучасному етапі формування України як правової держави можна констатувати тенденцію до загострення загальної криміногенної обстановки в країні. Саме через це явище особливої актуальності набуває діяльність правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю. Успіх у розкритті й розслідуванні злочинів у багатьох випадках пов'язаний із сучасними методиками розслідування окремих категорій злочинів. Не рідко традиційні методи отримання доказів не спрацьовують, а отже, з'являється необхідність пошуку нових правомірних способів досудового розслідування. До таких методик належить і поліграф (інша його назва – «детектор брехні»).

Розглянемо історію розвитку та сучасне використання поліграфа в Україні. Уперше поліграф було згадано в первісному світі, де детектором брехні був вождь племені, який спирався на свій життєвий досвід і внутрішні відчуття. Використовувалась безінструментальна детекція брехні, а вождь племені (зазвичай найстаріша людина зі значним життєвим досвідом) був фахівцем із невербальної комунікації.

У стародавньому сході широко застосовувалося дізнання за допомогою рисової муки, яку насипали в рот підозрюваному на певний час, і якщо мука лишалася відносно сухою в роті за цей період часу, особа вважалася винною, адже при спостереженнях у момент сильного хвилювання в людини пересихає в роті.

Спартанці влаштовували жорстокі випробування юнакам, які хотіли вступити до спеціальних військових шкіл. Молодиків ставили над краєм скелі та запитували, чи відчуває він страх. Відповідь юнаків у таких випадках завжди була негативна, але

колір обличчя був у цьому разі індикатором. Якщо обличчя юнака ставало блідим – це означало, що він бреше. Той, хто боїться, не зможе стати безстрашним воїном і його одразу штовхали зі скелі. Подібний спосіб використовували і в Стародавньому Римі під час відбору охоронців.

У середньовіччі з'являються інші методи пошуку правди та виявлення брехні. Варто згадати святу Інквізицію з її арсеналом найжорстокіших способів катування як відносно обвинувачених, так і стосовно свідків.

Найбільш розвинутою і такою, що ґрунтувалася на фізіологічних якостях людини, була перевірка за її пульсом. Лікар Авіценна таким способом визначав правдивість слів людини, зокрема за зміною частоти пульсу й особливостями кровонасичення артерій. Цей метод найчастіше використовували для виявлення невірних дружин.

У XIX ст. італійський фізіолог Анжело Моссо здійснив низку випробувань, під час яких виявив певну залежність фізіологічних показників від емоційної напруги. Розроблення плетизмографа стало значним поштовхом у подальшому розвитку детектора брехні. У 1890-ті рр. італійський лікар-психіатр Чезаре Ломброзо гідросфігометром міряв тиск крові у підозрюваного, коли його допитувала поліція. Така практика невдовзі почала братися до уваги і в судах. Таким чином почалася ера інструментальної детекція брехні.

У 1920-х рр. відомий радянський психолог, засновник радянської нейропсихології Олександр Лурія розробив методику, що давала змогу зафіксувати виникнення емоційного стану в динаміці процесів, що протікають в організмі людини.

У 1926 р. Леонард Кілер, співробітник лабораторії наукових методів розкриття злочинів при Північно-західному Університеті (США), створив Чигацьку лабораторію розслідування злочинів, де активно використовувався створений ним поліграф, базовий набір каналів реєстрації якого включає дихання, кров'яни тиск, шкіряний супротив і тремор, що, до речі, наявні і в сучасних пристроях. У 1936 р. Кілер запатентував свій винахід. У подальшому Л. Кілер організував їх серійний випуск.

На початку 1960-х рр. у галузі поліграфології почалося використання комп'ютерних технологій. Протягом 1970-х рр., з

огляду на пошквалений інтерес до поліграфної детекції брехні, у США виникає досить потужний інститут. У 1991 р. у Постанові про дипломатичну безпеку (США) було затверджено Інструкцію, згідно з якою поліграфну перевірку мали проходити як перед прийняттям на роботу, так і періодично в процесі діяльності. Особливо до уваги брали осіб, які мали доступ до документів із грифом «таємно». Зауважимо, що такі перевірки на поліграфі досить поширені в різних державних структурах США.

Що ж стосується СРСР у 1930-х рр., то всі розробки щодо застосування детектора брехні було припинено. У 1960-х рр. дослідження було поновлено, але в 1970-х – знову припинено.

Сучасний поліграф зазнав багатьох змін. Словник Вебстера визначає цей апарат як інструмент для синхронного запису слідів різних імпульсів; у ширшому сенсі – детектор брехні. На рухомому аркуші паперу записуються імпульси. Під «імпульсами» розуміють зміни діяльності вегетативної нервової системи, хоча цей механізм запису може відображати також зміни будь-якої іншої діяльності.

В Україні застосування поліграфа прямо законодавством не передбачено. Тобто немає прямого нормативно-правового дозволу або заборони на його використання. У такому разі традиційно використовується принцип «усе, що не заборонено законом, – дозволено». Саме ця фраза найчастіше зустрічається на сайтах, що пропонують послуги з використання поліграфа.

Проте, незважаючи на відсутність законів про використання поліграфа, він дедалі активніше використовується для перевірки співробітників, родичів, здійснення експертизи під час судового розгляду як в Україні, так і в понад 60 країнах світу. Українське законодавство нині не має окремих норм, які б регулювали застосування поліграфа, проте можна зазначити, що жодна людина, як зазначено в ч. 3 ст. 28 Конституції України, без її згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідом. Опитування з використанням поліграфа (детектора брехні) можна вважати науковим медичним дослідом. Таким чином, відповідно до Конституції України, опитування з використанням поліграфа повинно проводитися суто за умов добровільної згоди кандидата на проходження перевірки, що відповідає загальноприйнятій світовій практиці використання подібних приладів. Крім того,

добровільність вибору передбачає відсутність будь-якого тиску на особистість і відносну свободу вибору.

Отже, аналізуючи законодавство України, можна зробити висновок про те, що поліграф у нашій країні є «перевіркою на правдивість бажаних». Водночас, як свідчить практика, людина, якій нічого приховувати, сама охоче виявить бажання пройти таку перевірку.

*Szuba-Boroń Anna, doctoral student,
Andrzej Frycz Modrzewski Kraków
University*

CURRENT PRACTICE OF POLYGRAPH EXAMINATION IN POLAND

Polygraph examinations in Poland are conducted in criminal proceedings and in to police and special forces recruitment procedure (pre-employment) as well as in review (screening) of loyalty of such staff and military. Subjected to pre-employment polygraph examinations are candidates to work for the Police, Central Anticorruption Bureau (Centralne Biuro Antykorupcyjne, CBA) Customs Services (Służba Celna), Foreign Intelligence Agency (Agencja Wywiadu, AW) Internal Security Agency (Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego, ABW), Border Guard (Straż Graniczna, SG), Military Police (Żandarmeria Wojskowa, ŻW) Military Intelligence Service (Służba Wywiadu Wojskowego, SWW), and Military Counterintelligence Service (Służba Kontrwywiadu Wojskowego, SKW).

Polygraph examinations are also allowed in disciplinary proceedings for public prosecutors. The ‘correction system’ has as yet expressed no interest in using polygraph for controlling the progress in the therapy of sentenced sexual offenders.

In criminal procedures, polygraph examinations have been used sporadically since 1963. Performance of polygraph examinations is permitted verbatim by the Code of Criminal Procedure since its amendment in 2003. From 2003 a few hundred examinations are performed for judicial purposes in Poland each year. The number of examinations conducted for the internal needs

of the police and special forces is unknown, yet the number is generally believed to be an order of magnitude higher.

In a criminal cases, especially in the investigation phase, a polygraph examination is used both for the preliminary elimination of suspects (subjected to examination are suspects, witnesses, and persons whose status has not yet been determined in the trial) and as evidence (examination can be applied to a suspect, the defendant, and witnesses). To use examination results before the court, an expert witness is only allowed to conduct a polygraph examination with the prior consent of the subject and to deliver its result as an expert opinion.

The current state of law admits polygraph examination in the form of an expert opinion performed by an expert witness, which is upheld in a recent decision of the Supreme Court concerning polygraph examination (decision of the Supreme Court of 29 January 2015, I KZP 25/14). In the light of Polish law, a polygraph examination cannot formally be a part of interrogation. It is construed an independent piece of expertise from an expert witness.

According Supreme Court, evidence from polygraph examination in criminal procedure belongs to circumstantial evidence.

Калатур Максим Васильович,
*провідний науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії з
проблем експертно-криміналістичного
забезпечення діяльності ОВС
Національної академії внутрішніх
справ*

УЧАСТЬ ПОЛІГРАФОЛОГА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Поліграф (або детектор брехні) є різновидом психофізіологічної апаратури, що передбачає комплексну багатоканальну апаратну методику реєстрування змін психофізіологічних реакцій людини у відповідь на пред'явлення за спеціальною схемою певних психологічних стимулів. Аналіз

інформації, отриманої від людини в процесі опитування за допомогою поліграфа, дає змогу одержувати необхідну орієнтувальну інформацію та виявляти ту, яку людина приховує.

Використання в доказуванні поліграфа для встановлення психофізіологічного стану підозрюваного, що свідчить про володіння ним значущою для розслідування інформацією, є проблемою, яка чекає своє вирішення та визнання.

О. В. Белюшіна зазначає: «... у зарубіжній практиці одним із головних напрямів застосування поліграфа є діяльність правоохоронних органів щодо розслідування злочинів» [1, с. 84].

На сьогодні поліграф використовують більш ніж у 75 країнах світу, серед яких загальноновизнаним лідером є США. Значною популярністю він користується в діяльності правоохоронних органів Японії, Туреччини, Ізраїлю, Бельгії, Індії, Казахстану, Канади, Китаю, Колумбії, Латвії, Литви, Естонії, Македонії, Південної Кореї, Сербії, Сінгапуру, Фінляндії, Хорватії, Чорногорії. Серед держав-сусідів поліграф затребуваний серед таких країн: Польщі, Болгарії, Чеської Республіки, Словаччини, Словенії, Угорщини, Росії, Білорусі, Молдови та ін. Водночас у світі є країни, де заборонено використання поліграфа (Австралія, Німеччина, Австрія).

Проблема виявлення брехні завжди турбувала людей. Проте головним принципом роботи поліграфолога є те, що він визначає не брехню, а реакцію людини на поставлені ним питання.

Головними формами участі поліграфолога в кримінальному провадженні є участь у допиті потерпілих, свідків, підозрюваних, обвинувачених, проведенні психофізіологічної експертизи та негласних слідчих (розшукових) діях.

Питання участі поліграфолога під час допиту є дискусійним серед науковців і практиків. Так, на думку С. В. Поповічева, результати, отримані під час допиту із застосуванням поліграфа, мають орієнтовне значення та не можуть застосовуватись як доказ без адекватної теоретичної та наукової бази [2].

Зарубіжний поліграфолог В. В. Семенов визнає доцільним використання поліграфа для отримання доказової інформації, переконуючи, що сьогодні відсутні будь-які перепони технічного, морального або іншого характеру для використання результатів, отриманих із застосування поліграфа в

кримінальному судочинстві. Однак правовий механізм уведення їх у кримінальний процес потребує вдосконалення. Найбільш перспективними формами щодо цього є допит свідка спеціаліста-поліграфолога, який проводив дослідження, і використання перевірки на поліграфі як методу експертного дослідження [3].

Проте, як свідчить практика, відсутність спеціальних знань окремих слідчих і суддів щодо використання експертних висновків чи інформаційних даних, отриманих за допомогою поліграфа, спричиняють хаос у розслідуванні кримінального правопорушення та притягненні до кримінальної відповідальності винних осіб. Органи досудового розслідування та судді часто не беруть до уваги висновок поліграфолога як можливий доказ.

Висновки спеціаліста-поліграфолога не можуть замінити повноцінної судової експертизи, особливо у випадках, коли потрібно дати однозначну, категоричну, стверджувальну відповідь. Психофізіологічна експертиза з використанням поліграфа має свої недоліки, а її висновки є ймовірними. Нині ж у кримінальному судочинстві України результати психофізіологічної експертизи не мають переваги перед висновками інших видів судових експертиз, що унеможливує упереджене ставлення учасників слідства до передчасних побоювань, які вплинуть на результати судового розгляду справи.

Отже, залучення спеціаліста-поліграфолога під час досудового розслідування може сприяти швидкому викриттю брехні, забезпечувати одержання додаткової та орієнтуючої інформації, об'єктивне оцінювання достовірності отриманої інформації. Водночас використання поліграфа як засобу доказування в кримінальному процесі має невизначений процесуальний характер і потребує відповідного закріплення на законодавчому рівні.

Список використаних джерел

1. Белюшина О. В. Психофизиологическая экспертиза с использованием полиграфа имеет право на жизнь [Электронный ресурс] / О. В. Белюшина. – Режим доступа :

<http://www.allpravo.ru/doc5195p0/instrum5778/item5779.html>.

2. Поповичев С. В. Взаимосвязь потребности в безопасности субъекта и вероятность распознавания лжи в опросе с применением полиграфа : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 19.00.01 «Общая психология, психология личности, история психологии» / С. В. Поповичев. – М., 2011. – 18 с.

3. Семенов В. В. Процессуальные и криминалистические проблемы использования невербальной информации при расследовании преступлений : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процес; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / В. В. Семенов. – Саратов, 2003. – 19 с.

Фурман Ярослав Владимирович,
старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем експертно-криміналістичного забезпечення діяльності ОВС Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Відповідно до ч. 2 ст. 71 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України, для надання безпосередньої технічної допомоги під час досудового розслідування чи судового розгляду сторони кримінального провадження можуть залучити спеціаліста. Згідно з ч. 1 цієї статті, спеціалістом є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших заходів і може надавати консультації під час досудового розслідування та судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок.

Таким спеціалістом може бути і спеціаліст-поліграфолог, якого залучають для надання безпосередньої технічної допомоги під час роботи з поліграфом (у КПК України передбачено перелік видів такої допомоги: фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи

тощо; тобто перелік є відкритим, а отже, можуть бути використані й інші види допомоги) та консультацій щодо оцінювання отриманих психофізіологічних показників.

Спеціаліст-поліграфолог може залучатися до проведення таких слідчих (розшукових) дій, як допит, пред'явлення для впізнання, обшук, слідчий експеримент. Найчастіше поліграф використовується саме під час проведення допиту. Випадки такого використання поліграфа можна знайти в повідомленнях прес-служби МВС України [1–3], а також у судовій практиці [4–6]. Обстеження на поліграфі може проводитися до початку допиту (як тактичний прийом із метою отримання орієнтуючої інформації, спонукання до дачі показань тощо) або після його проведення (з метою оцінки отриманої під час допиту інформації). Можливе також використання поліграфа безпосередньо в ході допиту.

Висловлюються пропозиції в літературі й щодо можливого використання поліграфа під час пред'явлення для впізнання [7, с. 169–172]. Поліграф може використовуватися перед пред'явленням для впізнання (під час опитування особи, передбаченого ч. 1 ст. 228 КПК України) або після проведення впізнання з метою перевірити правдивість особи, яка здійснювала впізнання. Ще одним способом застосування поліграфа в цій слідчій дії є проведення впізнання безпосередньо під контролем поліграфа. Організаційною особливістю такого впізнання є те, що впізнавані об'єкти повинні пред'являтися особі почергово, а поліграф фіксуватиме реакції особи на них.

Існують також пропозиції щодо можливого використання поліграфа під час проведення таких слідчих дій, як обшук, слідчий експеримент [8]. Аналогічно, як і в разі використання під час допиту чи пред'явлення для впізнання, поліграф може використовуватися перед, під час або після проведення обшуку чи слідчого експерименту. Перед проведенням цих слідчих дій використання поліграфа дає змогу отримати додаткову орієнтуючу інформацію слідчому, прокурору стосовно місця розташування шуканих об'єктів (у разі обшуку) або ж стосовно послідовності поведінки особи, обстановки чи обставин події тощо (у разі слідчого експерименту).

Список використаних джерел

1. Убивцю дев'ятикласниці засуджено до довічного ув'язнення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/745831>.
2. У Херсоні затримали вбивцю 14-літньої дівчини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/699473>.
3. Життя пенсіонера молодик оцінив... у пляшку горілки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/700459>.
4. Вирок Томаківського районного суду Дніпропетровської області в кримінальному провадженні від 2 жовт. 2009 р. № 1-135/09 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/7464852>.
5. Вирок Крюківського районного суду м. Кременчука Полтавської області в кримінальному провадженні від 31 жовт. 2011 р. № 1-71/11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/19706545>.
6. Вирок Зарічного районного суду м. Суми в кримінальному провадженні від 24 жовт. 2011 р. № 1-70/11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/19437972>.
7. Дубягина О. П. Опознание в практике розыска человека и раскрытия преступлений (научно-методические аспекты) / О. П. Дубягина, Ю. П. Дубягин, С. Г. Логинов. – М. : Юрлитинформ, 2006. – 336 с.
8. Семенцов В. А. Проверка правдивости показаний на полиграфе / В. А. Семенцов // Российский юридический журнал. – 2011. – № 2. – С. 111–116.

Павленко Наталія Григорівна,
*старший науковий співробітник
відділу організації науково-дослідної
роботи Національної академії
внутрішніх справ, кандидат юридичних
наук, старший науковий співробітник*

ПИТАННЯ ВІДПОВІДНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА ЗАКОНОДАВСТВУ УКРАЇНИ

Відповідно до ч. 2 ст. 50 Закону України «Про Національну поліцію», громадяни України, які виявили бажання вступити на службу до поліції, за їх згодою проходять тестування на поліграфі.

З одного боку, ця норма встановлює добровільність проходження перевірки на поліграфі для бажаючих служити в поліції, з іншого – ч. 1 ст. 50 Закону України «Про Національну поліцію» вказує, що громадяни України, які виявили бажання вступити на службу до поліції, з метою визначення стану їх здоров'я зобов'язані пройти медичні обстеження, а також перевірку рівня фізичної підготовки, психофізіологічне обстеження, обстеження на предмет виявлення алкогольної, наркотичної та токсичної залежності в порядку, визначеному МВС України.

Очевидно, що поняття «обстеження на поліграфі» є видовим порівняно з родовим поняттям «психофізіологічне обстеження». Іншими словами, тестування на поліграфі є різновидом психофізіологічного обстеження. Таким чином, ми можемо констатувати факт юридичної колізії, коли одна частина правової норми стверджує про обов'язковість проходження певної процедури, а інша передбачає обов'язкову згоду фізичної особи на її проходження.

На нашу думку, шляхом розв'язання проблеми може бути розроблення МВС України підзаконного акта про порядок обстеження на поліграфі, де буде вирішено такі питання:

- права та обов'язки претендента на службу в поліцію;
- вимоги до особи, яка проводить перевірку;

– приблизний перелік питань, що будуть з'ясовуватися під час перевірки;

– перелік питань, які не можна ставити.

Згідно з ч. 3 ст. 28 Конституції України, жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідям. У цьому аспекті Основний Закон України відтворив норму ст. 7 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, у якій передбачено, що жодну особу не може бути без її вільної згоди піддано медичним чи науковим дослідям.

Питання стосовно того, чи не є обстеження на поліграфі різновидом наукового чи медичного досліджу, має практичне значення. Воно набуває значення в разі, якщо претендент на роботу в поліції в судовому порядку оскаржить відмову в прийнятті на роботу через непроходження психофізіологічного обстеження.

Відповідно до ст. 45 Основ законодавства України про охорону здоров'я, застосування медико-біологічних експериментів на людях допускається за умови дотримання таких вимог: 1) суспільно корисна мета; 2) наукова обґрунтованість; 3) переваги можливого успіху над ризиком спричинення тяжких наслідків для здоров'я або життя; 4) гласність застосування експерименту; 5) повна інформованість; 6) добровільна згода особи, яка підлягає експерименту, щодо вимог його застосування; 7) збереження лікарської таємниці в необхідних випадках; 8) заборона проведення експерименту щодо певних категорій осіб: хворих, ув'язнених, військовополонених, а також терапевтичного експерименту на людях, захворювання яких не має безпосереднього зв'язку з метою досліджу.

На нашу думку, обстеження на поліграфі не має на меті отримання нових знань у медичній сфері, тому не може вважатися медичним дослідом.

Законодавство України не містить тлумачення терміна «наукові досліджу». Вочевидь, у разі визнання певної діяльності науковими дослідями (що тягне за собою певні юридичні наслідки) прикметною рисою такої діяльності слід уважати отримання нових наукових знань, що не є завданням обстеження на поліграфі.

Бабін Борис Володимирович,
*урядовий уповноважений у справах
Європейського суду з прав людини,
доктор юридичних наук, професор;*
Єрмоленко Руслан Ігорович,
*головний спеціаліст експертно-
методичного відділу секретаріату
урядового уповноваженого у
справах Європейського суду з прав
людини*

НОРМАТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІГРАФА У ВИМІРІ ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Останніми роками фахівці активно здійснюють експертну оцінку значної кількості законопроектів і проектів підзаконних, зокрема відомчих, нормативно-правових актів, що мають на меті запровадження правової процедури застосування в Україні поліграфа. Ця проблема набула значної актуальності.

Безумовно, людина є носієм складноорганізованої психіки, результати її психофізіологічних реакцій у тих чи інших умовах чи за впливу тих чи інших зовнішніх і внутрішніх факторів не можуть гарантувати встановлення беззаперечних фактів щодо відповідної особи. Отже, результати тестування на поліграфі не можуть нині вважатися законною та допустимою підставою як для ініціювання кримінального провадження або провадження у справі про адміністративне правопорушення, так і для будь-яких висновків стосовно причетності особи до тих чи інших протиправних діянь.

Водночас жодним законодавчим актом України на сьогодні не передбачено такого способу отримання інформації або ж перевірки її достовірності, як застосування поліграфа. Більше того, ст. 9 Закону України «Про оперативно-розшукову

діяльність» забороняє застосовувати технічні засоби, психотропні, хімічні та інші речовини, що пригнічують волю або завдають шкоди здоров'ю людей і навколишньому середовищу для одержання інформації, навіть у межах оперативно-розшукової справи.

Далі необхідно звернути увагу на те, що запропоновані останнім часом проекти правових актів не визначають меж об'єму інформації, яку планується отримувати за допомогою застосування поліграфа. Відповідно, під час опитування осіб за допомогою поліграфа може здійснюватися збір інформації, що містить персональні дані, які користуються захистом Європейського суду з прав людини в контексті дотримання ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.

У рішенні Великої палати у справі *S. and Marper v. the United Kingdom* (заява № 30562/04, 30566/04, 4 грудня 2008, п. 103) Європейський суд зазначив, що «захист персональних даних має основоположну важливість для здійснення особою свого права на повагу до приватного та сімейного життя, гарантованого ст. 8 Конвенції. Національне законодавство повинно забезпечити належні гарантії для запобігання будь-якому використанню персональних даних, що не відповідає гарантіям цієї статті... Національне законодавство повинно також надавати адекватні гарантії того, щоб персональні дані, які зберігаються, ефективно захищалися від неналежного використання та зловживання».

У контексті зазначеної позиції Європейського суду необхідно наголосити, що запропоновані проекти здебільшого не врегульовують питання використання, зберігання, поширення та знищення інформації, отриманої під час застосування тестування на поліграфі, а також не визначають, яким нормативним актом мають бути врегульовані питання, безпосередньо пов'язані з експлуатацією вказаного приладу (щодо сертифікації поліграфа, його обслуговування компетентним персоналом тощо).

Європейський суд неодноразово наголошував, що національне законодавство не повинно допускати використання інформації особистого характеру способами, несумісними з гарантіями, які містяться в ст. 8 Конвенції.

Водночас надзвичайно важливо встановити зрозумілі та докладні правила, що визначатимуть обсяг та порядок використання отриманої інформації, а також мінімальні вимоги, які стосуються, зокрема, тривалості зберігання, використання відповідної інформації, доступу до неї третіх осіб, заходів щодо недоторканості та конфіденційності інформації та порядку її знищення – такі вимоги надають достатні гарантії від зловживань і свавілля (див. рішення від 24 квітня 1990 р. у справі *Kruslin v. France*, п. 33, 35; рішення Великої палати у справі *Rotaru v. Romania* п. 57–59; рішення від 29 червня 2006 р. у справі *Weber and Saravia*, заява № 54934/00).

Більше того, запропоновані в проектах моделі регулювання неминуче призводять до неможливості оскарження дій щодо всього комплексу правовідносин, пов'язаного з обігом інформації (поширення, зберігання, використання, знищення тощо), отриманої під час застосування тестувань (перевірок, опитувань) на поліграфі.

Відповідні проекти правових актів порушують питання, що потрапляють у сферу регулювання ст. 13 Конвенції 1950 р., яка гарантує право на ефективний засіб юридичного захисту. Зокрема, Європейський суд неодноразово зазначав, що ст. 13 Конвенції гарантує доступність на національному рівні засобу захисту, здатного втілити в життя сутність прав та свобод за Конвенцією, у якому б вигляді вони не забезпечувались у національній правовій системі.

Таким чином, ст. 13 вимагає, щоб норми національного правового засобу стосувалися сутності «небезпідставної заяви» за Конвенцією та надавали відповідне відшкодування, хоча Держави-учасниці мають певну свободу розсуду щодо способу, у який вони виконують свої зобов'язання за цим положенням Конвенції. Зміст зобов'язань за ст. 13 також залежить від характеру скарги заявника за Конвенцією. Тим

не менше, засіб захисту, що вимагається відповідно до ст. 13, має бути «ефективним» як у законі, так і на практиці, зокрема в тому сенсі, щоб його використання не було ускладнене діями або недоглядом органів влади відповідної держави» (див. рішення у справі *Afanasyev v. Ukraine* (№ 38722/02, 5 квітня 2005 р., § 75).

Беручи до уваги зазначену практику Європейського суду, неможливість реалізації вказаного вище права на оскарження становитиме порушення права на ефективний засіб юридичного захисту, гарантованого ст. 13 Конвенції.

Тому необхідною є, передусім, законодавча регламентація застосування поліграфа, яка має передбачати внесення відповідних змін до законів про оперативно-розшукову, контррозвідувальну та розвідувальну діяльність, про повноваження силових структур і процесуального законодавства. За умов застосування поліграфа в якості засобу перевірки доброчесності вказані зміни мають бути внесені до законів України, що регламентують проходження особами публічної служби.

Зважаючи на зазначене, можна стверджувати, що такі законодавчі зміни мають супроводжуватися підзаконною регламентацією на рівні актів уряду з питань регламентації обігу (вироблення, уезення, сертифікації) поліграфів і відомчих актів із питань експлуатації поліграфів та підготовки кваліфікованих фахівців із цих питань.

*Гавловський Владислав Данилович,
провідний науковий співробітник
Міжвідомчого науково-дослідного центру
з проблем боротьби з організованою
злочинністю при Раді національної безпеки
і оборони України, кандидат юридичних
наук, старший науковий співробітник*

КОМПЛЕКСНЕ ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ МЕТОДІВ ПСИХОДІАГНОСТИКИ ДЛЯ ВІДБОРУ КАНДИДАТІВ НА СЛУЖБУ

Проблема відбору кандидатів на службу стає надзвичайно важливою. Практика показує, що під час прийому на роботу певна частина громадян викривляють свої анкетні дані з метою приховування негативних сторін автобіографії, коли кандидат на службу надавав документи, що характеризують його з кращого боку, тоді як він неодноразово прогулював роботу, здійснював на виробництві крадіжки, підробки документації та навіть відбував раніше покарання за вчинення злочину. Тому помилки під час відбору повинні зводитися до мінімуму.

Для вирішення цього завдання традиційні методи відбору виявляються малоефективними. Потреба в удосконаленні процедури відбору може бути вирішена пошуком нових, більш ефективних методів, одним з яких є метод психофізіологічної діагностики з використанням поліграфа – детектора брехні.

Зарубіжний досвід застосування поліграфа в поєднанні з процедурою психодіагностики під час відбору кандидатів на службу свідчить про його позитивні результати, високу ефективність і надійність, зокрема для виявлення кандидатів із високим ступенем ризику, наприклад зі злочинним минулим. При цьому достовірність оцінки надійності співробітників коливається від 80 % до 100 % [1].

У США вже з 1950-х років поліграф застосовувався як технічний засіб для відбору кадрів. Є види діяльності, де перевірка кандидата на службу обов'язкова (поліція, ФБР, підприємства, що виробляють наркотичні засоби, алмазна або золотодобувна промисловість тощо).

У процесі становлення масових перевірок у США ідеологія цього напрямку суттєво змінювалася. У 1985 р. значного суспільного резонансу набули помилки, допущені під час проведення поліграфічних перевірок. Це зумовило прийняття відповідного закону, що істотно обмежував використання поліграфа в державних установах і практично повну його заборону в недержавних структурах. Водночас збільшення кількості розкрадань у приватному секторі майже вдвічі змусило уряд у 1988 р. дозволити використання поліграфа в приватних фірмах.

Відбувається постійне вдосконалення методики проведення досліджень із застосуванням поліграфа, який теж вдосконалюється. Так, розроблений інженерами Саратовського держуніверситету пристрій може функціонувати в умовах, дистанційної ідентифікації. Тобто задіяти прилад можна без згоди та інформування людини, що не дозволяє в силу своїх функціональних особливостей стандартний детектор брехні. Що стосується точності методики аналізу невербальних ознак під час перевірки на безконтактному детекторі брехні, то система застосовувалася в 150 судових експертизах, де показаний стовідсотковий результат, якщо спиратися на дані паралельно проведеного розслідування оперативними співробітниками та досліджень на звичайному поліграфі [2].

Поліграф не є панацеєю на всі випадки життя. Але його використання в комплексі з різними психодіагностичними методами в багато разів збільшує ефективність підбору й розстановки кадрів.

На нашу думку, робота з відбору кадрів буде більш ефективною в разі комплексного використання поліграфа та інформації про кандидата, що перебуває в мережі Інтернет, особливо соціальних мережах.

Чим активніше людина користується благами віртуального простору, тим більше інформації про неї та її життя зберігається в мережі Інтернет. Адже кожен аккаунт у соціальних мережах – це сховище персональних даних. Цю інформацію досить давно використовують у своїй роботі співробітники правоохоронних органів, роботодавці, маркетологи, злочинці та ін. Раніше ми розглядали методи й інструменти зі збирання та аналізу цих даних [3]. Тобто коли кандидат є користувачем мережі Інтернет, то отримати про

нього інформацію не є складним завданням для спеціаліста. Також завдяки використанню соціальних мереж можна отримати інформацію про тих користувачів мережі Інтернет, які в них не зареєстровані, використовуючи «тіньові профілі».

На сьогодні розроблено програму, що здатна «прорахувати» риси особистості та характеру користувача, орієнтуючись на «лайки», залишені ним у соціальних мережах. Як стверджують розробники, новий алгоритм робить це набагато точніше, ніж живі люди.

Програмі достатньо було всього десять «лайків», щоб більш точно оцінити особистість, ніж ту, яку давали колеги по роботі; 70 «лайків» – щоб перевищити показники друзів і 150 – родичів. Було проаналізовано історії «лайків» понад 87 тис. користувачів.

Зазначена програма здатна на підставі «лаків», поставлених під постами, практично безпомилково визначати такі характеристики, як вік, расову приналежність, сексуальну орієнтацію, коефіцієнт інтелекту користувачів соціальної мережі, а також ідентифікувати користувачів за п'ятьма критеріями, які використовують західні психологи для дослідження моделі особистості людини: доброзичливість, відкритість, сумлінність, емоційна стабільність, екстраверсія.

Таким чином, комплексне використання результатів останніх досліджень у галузі застосування поліграфного опитування та використання інформації соціальних мереж буде високоефективним засобом вивчення особистості потенційних кандидатів на службу.

Список використаних джерел

1. Преимущества использования полиграфа при приеме на работу [Электронный ресурс]. – Режим доступа :

http://www.psj.ru/saver_magazines/detail.php?ID=75290.

2. У Саратові розроблений і успішно протестований безконтактний детектор брехні [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.3dnews.ru/tags/%D0%B4%D0%B5%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%BE%D1%80%20%D0%BB%D0%B6%D0%B8>.

3. Гавловський В. Д. До питання несанкціонованого збору та систематизації персональних даних користувачів через соціальні мережі / В. Д. Гавловський // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією. – 2011. – № 2–3 (25–26). – С. 312–320.

4. Портрет, нарисований лайками [Електронний ресурс]. – Режим доступу

http://www.gazeta.ru/science/2013/03/12_a_5052569.shtml.

Шапочка Сергій Володимирович,
начальник відділу Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України

ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА В ПРАВООХОРОННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Бажання, потреба, необхідність людини отримати інформацію, правдиві відповіді на питання, що турбують, були цікавими завжди, а оцінка результатів залежала від власної інтуїції та здатності скористатися нею. З плином часу системи оцінювання рівня правдивості наданих відповідей, отриманої інформації стали автоматизованими.

Нікого не дивує використання комп'ютерно-телекомунікаційної техніки в усіх сферах життя. А поліграф (детектор брехні) як технічний засіб, що використовується під час проведення інструментальних психофізіологічних досліджень для синхронної реєстрації параметрів дихання, серцево-судинної активності, електричного опору шкіри, а також, за наявності необхідності та можливості, інших фізіологічних параметрів з подальшим представленням результатів реєстрації цих параметрів у аналоговому або цифровому вигляді, призначеному для оцінки достовірності повідомленої інформації, дещо незвичний для слов'янського менталітету. Оскільки ми здебільшого звикли довіряти людям, а не приладам.

Водночас Україна, а з нею і все суспільство, взяли курс на європейську інтеграцію, усвідомлення та впровадження стандартів життя, методології досліджень тощо.

Наприклад, фахівця, який бере участь у відборі на відповідальну посаду, уже може бути протестовано за допомогою детектора брехні, оскільки він може бути хорошим професіоналом, але одночасно мати приховані згубні звички (алкоголізм, наркозалежність, азартність, схильність до корупції тощо), що можуть призвести як до витоку інформації, так і до матеріальних утрат. Ще під час кадрового відбору поліграф дає змогу виявити ці фактори ризику.

Здебільшого тестування застосовується, коли вирішення потребує питання довіри до людини (ділова репутація, подружня вірність, лояльність працівників), рідше – як інструмент розкриття та розслідування злочинів.

Злочинність у сукупності з безкарністю злочинців стає важливим чинником соціально-психологічного життя суспільства, породжує в людей відчуття страху за своє життя та благополуччя, недовіру до органів влади, управління й кримінальної юстиції, знижує поріг терпимості до злочинності, підриває основи державності [1, с. 717].

А тому для організації та забезпечення на належному рівні боротьби зі злочинністю необхідним є вдосконалення сил та засобів, освоєння інноваційних методів і методик.

З моменту першого застосування в 1890-х рр. Чезаре Ламброзо приладу для детекції брехні – гідросфігмометра для вимірювання в підозрюваних тиску крові, частоти пульсу в той час, як їх допитувала поліція, детектор брехні суттєво змінився.

У 1920 рр. Джон Ларсон (John Larson), офіцер каліфорнійської поліції, розробив прообраз сучасного детектора брехні, що забезпечував одночасну реєстрацію кров'яного тиску, пульсу й дихання. За допомогою цього апарата було проведено значну кількість перевірок осіб, яких підозрювали у вчиненні злочинів. Ларсон назвав свій інструмент «поліграф», запозичивши цю назву в Джона Хавкінса (John Hawkins), що придумав цей термін у 1804 р. Так називалася винайдена ним машина для створення точних копій рукописних текстів.

У 1926 р. Леонард Кілер – учень і співробітник Джона Ларсона вдосконалив поліграф додатковим каналом, що реєстрував зміну шкірного опору, а пізніше – п'ятий канал для реєстрації – канал тремору (тремтіння м'язів). Так було започатковано сучасний етап «детекції брехні».

Всупереч поширеній думці тестування на поліграфі не є суто науковою та стандартизованою процедурою. Існують численні сумніви й критичні зауваження щодо наукової достовірності одержуваних результатів. Уважається, що це скоріше мистецтво, а не наука, оскільки дуже багато залежить від кваліфікації, досвіду та інтуїції фахівця-поліграфолога. На відміну від наукових, суто стандартизованих тестів, перелік питань для тестування на поліграфі не є фіксованим, а отже, для успішного тестування поліграфолог щоразу повинен підбирати й формулювати питання таким чином, щоб викликати потрібну реакцію в конкретної особи, а потім зуміти правильно інтерпретувати все різноманіття фізіологічних проявів, що суттєво різняться в людей. У цьому разі неминучими є помилки, викликані горезвісним «людським фактором».

У Великобританії, після гучного шпигунського скандалу, уряд провів дослідження ефективності тестування на поліграфі, за результатом якого психологи поставили під сумнів практично всі аспекти роботи поліграфа, передусім, точність даних.

Результат перевірки на детекторі брехні не може вважатися достовірним на 100 %, оскільки поліграф аналізує лише емоції та фізіологічні реакції стосовно предмета тестування, безвідносно істинної винності/невинності їх носія. Будь-яку сильну емоцію особи, наприклад гнів, страх, сексуальне збудження, може бути помилково розтлумачено поліграфом як його винність.

Доцільність застосування поліграфа для відбору персоналу досі не доведено. Більшість учених і дослідників, що займаються проблемою виявлення брехні, одноставно та категорично висловлюються проти використання детектора брехні під час прийому на роботу. Причиною є значна кількість помилок під час перевірки кандидатів на поліграфі. А оскільки покарання за викриття брехні в тестуванні під час прийому на

роботу немає, як у кримінальних справах, то й викриття не страшне і не викликає суттєвих хвилювань, не детектується, а тому спіймати брехунів набагато важче. Водночас чесні люди, які дуже бажать отримати роботу, нерідко бояться, що їх оцінять неправильно, саме тому їх переляк можуть помилково оцінити як ознаку провини. Крім припущень про можливу винність випробовуваних, на результат перевірки на поліграфі можуть вплинути інші суб'єктивні чинники, наприклад симпатія або жалість щодо підозрюваних.

Результати тестування за допомогою детектора брехні не є достатнім доказом у кримінальному провадженні, а лише опосередковано можуть впливати на формування доказової бази винності підозрюваного.

Нині на законодавчому рівні питання використання поліграфа не врегульовано. Згідно з наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5, під час проведення психологічних експертиз використовуються загальновідомі в науковій практиці психологічні методики і такі, що пройшли державну атестацію, та їх авторські модифікації, що відбираються з урахуванням специфіки експертних досліджень і конкретних питань, поставлених перед психологічною експертизою. З метою отримання орієнтувальної інформації можуть проводитись опитування із застосуванням спеціального технічного засобу – комп'ютерного поліграфа, предметом опитування якого є отримання орієнтувальної інформації щодо: ступеня ймовірності повідомленої особою інформації; повноти наданої опитуваним інформації; джерела отриманої опитуваною особою інформації; уявлень опитуваної особи про певну подію; іншої орієнтувальної інформації, необхідної для конструювання версій розслідування певних подій.

Отже, питання використання в процесі боротьби зі злочинністю поліграфа як пристрою, що генерує докази, в Україні є не достатньо врегульованим у правовому полі, недостатньо вивченим, але перспективним, з огляду на значну популярність у світі. Тому воно заслуговує на дослідження шляхом практичного використання державними органами, на законодавче врегулювання, а також ресурсне та кадрове забезпечення й супроводження цієї діяльності державою.

Список використаних джерел

1. Шакун В. І. Суспільство і злочинність / В. І. Шакун. – К. : Атіка, 2003. – 784 с.

2. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень [Електронний ресурс] : наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5. – Режим доступу :

<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98/page>.

Кудря Вікторія Володимирівна,
*старший науковий співробітник
науково-дослідної лабораторії з
проблем експертно-криміналістичного
забезпечення діяльності органів
внутрішніх справ Національної академії
внутрішніх справ, кандидат
психологічних наук*

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІГРАФА В СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНІЙ ЕКСПЕРТИЗІ

Проблеми застосування апаратних методів судово-психологічних експертиз мають досить давню історію. Серед різноманітних інструментальних методів слід виділити психофізіологічне дослідження емоційних станів, що може проводитися за допомогою різного діагностичного обладнання, у тому числі поліграфа. У контексті судово-психологічної експертизи застосування апаратного методу зумовлено тим, що фактично злочин є результатом відтворення слідових ознак пам'яті.

Це пов'язано з тим, що особливістю розслідування факту злочину є те, що слідчий, прокурор або суд спостерігають не саму подію злочину, а вивчають сліди-відображення, що виникли в матеріальному світі та в пам'яті обвинувачених, підозрюваних, свідків чи потерпілих. Водночас активізація достовірних спогадів або моделювання вигаданих подій відрізняється за

психофізіологічними реакціями людини. Однак неочевидність таких психофізіологічних реакцій, особливо незначних емоційних відгуків, пов'язаних з активізацією слідів пам'яті, вимагає застосування тонкого інструментарію, яким є поліграф.

Загалом ідеальним слідам злочинів притаманні такі ознаки:

1) містять інформацію про певну подію злочину, тобто криміналістично значущу інформацію;

2) передбачають інформацію, сприйняту та відображену конкретною людиною;

3) репрезентує дані у вигляді образів пам'яті щодо наявної інформації, сприйнятої людиною за допомогою органів відчуття, зокрема зору та слуху;

4) інформація може бути вилучена з пам'яті людини засобами експертизи, допустимими для використання в кримінальному судочинстві в усній або письмовій формі.

Із застосуванням психофізіологічної експертизи з'явилася можливість виявляти в пам'яті людини інформацію, яку несуть ідеальні сліди щодо обставин і подій злочину, робить цю інформацію доступною об'єктивному вивченню. Також з'являється можливість визначити наявність або відсутність умисних її викривлень під час відтворення основних, принципово важливих обставин за фактом злочину.

Серед головних завдань, які виконують експерти, за характером основних цілей експертного дослідження можна виділити:

– ідентифікаційні завдання, тобто спрямовані на ототожнення об'єкта за його відображенням слідів пам'яті;

– діагностичні завдання, що полягають у виявленні механізму події, часу, способу й послідовності дій, подій, явищ, які неможливо безпосередньо сприйняти.

Таким чином, завданнями судово-психологічної експертизи із застосуванням поліграфа є діагностування наявності в пам'яті інформації, яку передбачає ідеальний слід події минулого, зокрема про:

1) учинення підекспертним дій, пов'язаних із подією злочину;

2) будь-які обставини події злочину.

Кількісні та якісні характеристики фізіологічних реакцій реєструються за допомогою поліграфа під час здійснення

судово-психологічного експертного дослідження, є діагностичними ознаками, що свідчать про наявність або відсутність у пам'яті людини діагностованого об'єкта, тобто криміналістично значущої інформації, яку передбачає ідеальний слід події минулого.

Інформація про обставини, що підлягають доказуванню, сприймається різними органами відчуттів під експертного. Дані відображаються в його пам'яті у вигляді образів: енграм – з точки зору психології; ідеальних слідів події злочину – з позиції криміналістики. Оскільки енграма є носієм інформації про події минулого, то експерт, спостерігаючи динаміку реакцій підекспертної особи, може встановити, чи наявна в його пам'яті інформація про обставини злочину.

Висновки щодо виявлення або невиявлення за допомогою поліграфа в пам'яті інформації про подію злочину передаються замовникові експертного дослідження. Далі, ґрунтуючись на загальновідомих принципах фіксації в пам'яті інформації, суд, прокурор або слідчий можуть використовувати отримані висновки експертизи для встановлення обставин, що підлягають доказуванню. Водночас роздруковані результати поліграми набувають доказового статусу компонента експертного судово-психологічного дослідження.

Куценко Дмитро Володимирович,
*старший науковий співробітник
наукової лабораторії з проблем
громадської безпеки Національної
гвардії України Національної
академії внутрішніх справ, кандидат
юридичних наук*

«ПОЛІГРАФОЛОГІЧНА ТАЄМНИЦЯ» – НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІГРАФОЛОГА

Дедалі активніше в засобах масової інформації з'являється інформація про проведення перевірок із застосуванням поліграфа та про доцільність проведення таких перевірок.

Така тенденція є закономірною, адже перевірки осіб із застосуванням поліграфа можна проводити в багатьох напрямках:

добір і вивчення персоналу; службові розслідування; перевірка приватних осіб; судові експертизи тощо.

Поступово вдосконалюється також правова регламентація підстав застосування поліграфа в Україні. Так, 27 липня 2015 р. Міністерство юстиції України видало наказ № 1350/5, яким затвердило зміни до Науково-методичних рекомендацій із питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 р. № 53/5. Серед змін були також і доповнення до п. 6.8 розділу VI «Психологічна експертиза».

Предметом опитування із застосуванням спеціального технічного засобу – комп’ютерного поліграфа, відповідно до п. 6.8.1 зазначеного наказу, є отримання орієнтувальної інформації щодо:

- ступеня ймовірності повідомленої опитуваною особою інформації;
- повноти інформацію, яку надала особа;
- джерела отриманої інформації;
- уявлень опитуваної особи про певну подію;
- іншої орієнтувальної інформації, необхідної для конструювання версій розслідування певних подій.

Водночас інформація, з якою доводиться працювати поліграфологам під час опитувань, у кожному конкретному випадку, може містити як відомості особистого характеру, так і будь-які інші відомості, у тому числі й такі, що становлять охоронювану законом таємницю і навіть таємницю державну. Така інформація і її носій потребують певних гарантій, особливо це стосується сфери, у якій держава передбачає «посилений» режим отримання інформації, – сфери кримінального судочинства.

До кримінального судочинства поліграфологи можуть залучатись під час проведення слідчих (розшукових) дій. Як показує судова практика, до них належать експертиза, допит, пред’явлення для впізнання, обшук, слідчий експеримент тощо. У разі призначення експертизи поліграфолог отримує процесуальний статус експерта, в інших випадках його залучають як спеціаліста. Слід звернути увагу, що в судовій

практиці наявні також випадки проведення допитів самих поліграфологів як свідків щодо результатів проведених ними опитувань, та приєднання цих показань до матеріалів провадження в якості доказів. Законодавчо не існує ніякої різниці, чи проводились ці поліграфні опитування в межах кримінального провадження, за яким проводиться допит, чи вони були проведені за межами такого провадження. У такому разі поліграфолога залучають до кримінального судочинства як свідка.

Свідком, відповідно до ч.1 ст. 65 Кримінального процесуального кодексу України, є фізична особа, якій відомо або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яка викликана для давання показань.

Частина друга зазначеної статті передбачає перелік відомостей, які не підлягають з'ясуванню, та перелік осіб, які не можуть бути допитані як свідки.

Осіб, щодо яких існує заборона допиту їх як свідків, відповідно до зазначеного переліку, можна умовно поділити на учасників кримінального провадження, які отримали відомості, що не підлягають в'ясненню саме під час цього провадження (захисник, представник потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, законний представник потерпілого, цивільного позивача), та осіб, яким зазначені відомості стали відомі внаслідок здійснення ними своєї професійної діяльності (адвокати, нотаріуси, медичні працівники, священнослужителі, журналісти тощо).

У жодній із категорій, перелічених у ч.2 ст. 65, поліграфолог не згадується і під жоден випадок не підпадає. Не йдеться також про відомості, отримані під час поліграфного дослідження і в ст. 162 Кримінального процесуального кодексу України (Речі і документи, які містять охоронювану законом таємницю) та інших нормативно-правових актах. Водночас відомості, які поліграфолог отримує під час поліграфного опитування:

– є відомостями, що отримані внаслідок професійної діяльності;

– містять як мінімум відомості особистого характеру (право на особисте й сімейне життя та його таємницю, визначене в межах ст. 32 Конституції України, ст. 12 Загальної декларації прав людини, ст. 8 Конвенції про захист прав і основних свобод людини та ст. 17 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права);

– надаються йому опитуваною особою добровільно, про що є відповідна письмова згода, тобто отримуються законно.

Окрім цього, перед початком тестування опитувана особу попереджають про конфіденційність співбесіди та про те, що результати тестування будуть відомі лише замовнику, тобто поліграфологом надаються певні гарантії щодо нерозповсюдження отриманих відомостей.

З огляду на це, постає низка питань. Чи захищено відомості, які особа надає під час опитування? Як захищений поліграфолог від необхідності надання тієї інформації, яку він отримує під час опитування?

Ураховуючи вищевикладене, можна зробити певні висновки, а саме:

1) відомості, отримані поліграфологом під час проведення опитування, є такими, що становлять професійну таємницю, тобто «поліграфологічну»;

2) із метою дотримання прав опитуваної особи та підняття престижу професії поліграфолога відомості, що становлять поліграфологічну таємницю, не повинні підлягати поширенню будь-яким способом, окрім випадків, завідомо обговорених з опитуваною особою або з її письмового дозволу;

3) нормативне забезпечення поліграфологічної таємниці фактично відсутнє або потребує відповідних змін;

4) проблематика правового забезпечення поліграфологічної таємниці потребує додаткового наукового дослідження.

Якимчук Богдан Володимирович,
*науковий співробітник науково-
дослідної лабораторії проблем
правового забезпечення діяльності
органів внутрішніх справ
Державного науково-дослідного
інституту МВС України*

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ФАХІВЦІВ ГАЛУЗІ НЕВЕРБАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Загальновідомо, що фахівців сфери невербальної комунікації залучають під час досліджень, які проводять за допомогою поліграфа в багатьох правоохоронних органах світу. У США таких фахівців залучають навіть до роботи в поліції. З огляду на розвинену кіноіндустрію США, яскравим прикладом є американські фільми, де затриманий перебуває в кімнаті за прозорим дзеркальним склом. У цей час співробітники поліції проводять допит і перебувають безпосередньо в кімнаті із затриманим. Зазвичай за дзеркалом перебуває фахівець сфери невербальної комунікації.

Іншими словами, зазначені фахівці – це «живі детектори брехні». Різниця полягає лише в тому, що класичний поліграф (детектор брехні) призначений для зчитування та фіксування фізіологічних показників людини (швидкість биття серця, м'язові судоми, потові виділення, температуру частин тіла тощо). Поліграфи досить часто надають помилковий результат, наприклад у разі, коли досліджувана людина може просто нервувати через нетипові для неї процедури або з інших особистісних причин. Водночас фахівці з невербальної комунікації помиляються значно менше, адже вони аналізують міміку обличчя та жестикуляцію людини. Наприклад, якщо людина нервує, – вона буде демонструвати не міміку брехуна на обличчі, а міміку страху. Аналогічною є ситуація і з жестами рук: якщо людина нервує, тоді вона буде демонструвати жести, що свідчать про дискомфорт і страх, але ніяк не жестикуляцію характерну для брехні.

Натомість, коли людину перевіряють на поліграфі, вона розуміє, що зараз її будуть тестувати. Особа зазвичай починає нервувати від страху, адже, відповівши на задане питання правдиво, може статись, що вона злякається і її серце почне сильніше битись, і тоді спеціаліст-поліграфолог дійде висновку, що людина, яку досліджують, бреше.

Особа зазвичай сама починає будувати логічні ланцюги, використовуючи власні імовірнісні умовиводи, здебільшого уривчасті знання про поліграф тощо. Це досить специфічний парадокс. Якщо тестування проводить фахівець із невербальної комунікації, випробуваний навіть може не підозрювати про таку перевірку. Так, про початок тестування особу не попереджають, а це означає, що особа не може відчувати хвилювання від тестування. Таке тестування можна проводити наприклад за здійсненим відеозаписом, або перебуваючи на певній відстані від людини (наприклад, перебуваючи за дзеркальним склом). Крім того, у разі, якщо навіть особа, яку перевіряють, буде знати, що за нею пильно спостерігає фахівець із невербальної комунікації, це нічого не змінює, адже мімікою обличчя та рук випробуваний не стане брехати від страху.

Закономірно, що якщо під час проведення допиту використовувати заходи фізичного впливу (наприклад бити затриманого), то людина може обмовити себе, але якщо залучений фахівець, який вказує на ті місця, де людина каже правду, а де бреше, тоді можна під час допиту викрити навіть самого кмітливого злодія. Отже, фахівці з невербальної комунікації можуть надати суттєву допомогу під час здійснення вербальних слідчих (розшукових) дій, а також аналізу відеозаписів отриманих раніше слідчих (розшукових) дій на предмет наявності або відсутності брехні в наданих показаннях.

Як відомо, під час спілкування людина свідомо не керує жестами рук. Руки рухаються виключно на рефлекторному (підсвідомому) рівні. Зазвичай також на рівні підсвідомості інші особи (наприклад фахівці з невербальної комунікації) можуть ці жести й міміку розпізнавати.

Так, новонароджена дитина розуміє міміку батьків, хоча все це вона бачить уперше, адже завдяки еволюції в людини розвинулася здатність розуміти мову невербальної комунікації співрозмовника, оскільки від неї залежало виживання людини.

Усі люди вміють інтуїтивно розпізнати мову невербальної комунікації, але вони роблять це на інтуїтивному рівні, підсвідомо. Водночас фахівці з невербальної комунікації відточують свою майстерність роками, здійснюють спеціальні дослідження тощо.

Отже, на нашу думку, під час проведення вербальних слідчих (розшукових) дій доречно використовувати весь комплекс відомих засобів викриття неправди в показаннях – як опитування на поліграфі, так і допомогу фахівців із невербальної комунікації. Слідчий у кожному конкретному випадку самостійно має вирішувати, допомогу якого з фахівців йому доречно використати.

Іванчук Наталія Віталіївна,
*старший науковий співробітник
відділу організації науково-
дослідної роботи Національної
академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук*

ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА ПОЛІЦІЄЮ ЯПОНІЇ

Поліцейські підрозділи Японії мають давню практику застосування поліграфа. Перевірки правоохоронців із використанням цього науково-технічного приладу розпочалися в цій країні ще на початку 1950-х рр. ХХ ст.

У процесуальному аспекті дані, отримані під час таких перевірок, почали ураховувати в судовій системі Японії з 1959 р.

У 1968 р. Верховний суд Японії вперше в історії судочинства схвалив висновок експерта за результатами проведеної перевірки на поліграфі як доказ у розслідуваній справі. У своєму рішенні Верховний суд Японії систематизував вимоги до інформації, що отримується за допомогою поліграфа, щоб остання набула статусу прийнятних доказів у судовому розгляді, зокрема:

– перевірку слід проводити за допомогою стандартного приладу;

- під час проведення перевірки дозволено використовувати лише встановлену та схвалену методику тестування;
- психічний та фізіологічний стани особи, яку перевіряють, мають відповідати попередньо встановленим вимогам;
- суб'єктом перевірки може бути лише кваліфікований поліграфолог;
- результати перевірки на поліграфі мають бути кваліфіковано викладені.

Практика застосування поліграфа поліцією Японії дала змогу їх Національному поліцейському агентству визначити загальнообов'язковий стандарт відносно його використання. У зазначеному стандарті було прописано вимоги щодо:

- фізичного стану людини, яка проходитиме відповідну перевірку, а також до методик та їх застосування;
- дотримання положень кримінально-процесуального закону Японії;
- обмежень стосовно застосування й використання поліграфа, зокрема щодо необхідності надання поліграфологом документів, які б підтверджували його необхідний професійний рівень;
- звітності за результатами проведених перевірок на поліграфі;
- процедури контролю Агентства за якістю поліграфологічного оснащення територіальних підрозділів поліції тощо.

Перевірка на поліграфі залежить від згоди на те підозрюваного: якщо він її не надає, то перевірку не проводять. Застосування поліграфа після арешту трапляється вкрай рідко, оскільки поліція змушена інформувати підозрюваного про злочин, у вчиненні якого його підозрюють, та повідомляти цілу низку відомих їй даних, зокрема тих, що можна було б використати під час проведення перевірки на поліграфі [1, с. 33].

Досвід використання поліграфа в Японії доводить, що успіх ефективного проведення такої перевірки залежить від попереднього узгодження між поліграфологом та слідчим поліції щодо методики її проведення, змісту заданих питань та правильного інформування останнього про результати перевірки.

Нерідко поліція Японії дозволяє поліграфологу відвідувати місце події, ознайомлює його з деталями вчиненого

злочину, що дає змогу набагато краще підготувати свої тести для опитування підозрюваних чи обвинувачених.

Проведенню перевірки на поліграфі передуює бесіда спеціаліста з особою, під час якої від останньої отримують згоду на її проведення, а також пояснюють власне процедуру проведення перевірки.

На початку XXI ст. в криміналістичних лабораторіях поліцейських управлінь префектур Японії проводили перевірки за допомогою близько 70 поліграфологів, при цьому близько двох третин згаданих лабораторій було оснащено спеціально обладнаними приміщеннями для перевірки на поліграфі.

Список використаних джерел

1. Холодный Ю. И. Применение психофизиологического метода детекции лжи в Японии / Ю. И. Холодный // Вестник криминалистики. – 2008. – Вып. 4 (28). – С. 30–35.

*Шевченко Олена Станіславівна,
науковий співробітник відділу
організації науково-дослідної роботи
Національної академії внутрішніх
справ*

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА ВІТЧИЗНЯНИМИ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ НА ШЛЯХУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЛІДАРНОСТІ В УКРАЇНІ: ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

На сьогодні, коли процес правотворчої діяльності в Україні набуває швидких темпів розвитку, спостерігаються позитивні тенденції в приведенні правової системи України у відповідність із міжнародними стандартами. Застосування інструментальної детекції на основі поліграфа в різних сферах суспільних відносин нині є поширеним явищем.

Щодо визначення ролі держави у вченні солідаризму, то суспільна гармонія забезпечується тут розумним регулюванням

правових відносин між окремими індивідами. На сторожі виконання «квазі-контракту» зі справедливого перерозподілу соціальних благ, через установлені норми права, стоїть держава. Держава, згідно із солідаризмом, – це витвір або продукт соціальних інстинктів, вона є необхідною, і найвищою формою людського співжиття, одним із феноменів природного права, який ґрунтується на розумі. Концепція держави в солідаризмі подібна до соціалістичної, але, на відміну від соціалізму, на вершині перебуває не загальне, а гармонія між загальним та індивідуальним [1].

Оскільки правоохоронні органи є представниками державної влади, їх метою є забезпечення добробуту кожного індивіда шляхом боротьби зі злочинами, що посягають на права та свободи громадян.

В сучасних умовах ліберально-кримінальна економіка, відсутність гарантій приватної власності, наявність корупції в державних органах влади перешкоджають побудові солідарної України. Якщо в 2010 р. Україна вважалася країною перехідної економіки, то сьогодні це типова феодално-кримінальна економічна система за характером і структурою власності, алгоритмом соціально-економічних відносин, станом забезпечення й охорони прав, свобод і можливостей членів суспільства. Протягом останніх років відбувся найбільший (порівняно з 1990-ми рр.) перерозподіл власності. Фактично на користь сім'ї, наблизених олігархічних груп, регіональних еліт організовано й централізовано в тій чи іншій формі захоплено понад 27 тис. великих і середніх об'єктів економіки. Унаслідок цих факторів та політики Уряду, Верховної Ради, силових відомств, судів, прокуратури фактично ліквідовані основи ринкової економіки – недоторканність приватної власності та фактичне знищення конкурентного середовища. Саме на ліквідацію зазначених проявів злочинності має бути спрямовано зусилля правоохоронних органів України.

Що ж стосується змісту використання поліграфа в процесі протидії злочинам у нашій державі, то він чітко відповідає ідеям класичної солідариської доктрини, що розкриваються через особливості розуміння суспільства, держави, наявних криз і способів їх подолання.

Отримання інформації, що має значення для розслідування кримінальних правопорушень, є метою будь-якої правової держави. Пошук нових засобів і шляхів здобуття та використання доказової і орієнтуючої інформації є одним з актуальних завдань нашої держави та безпосередньо пов'язаний з упровадженням в неї сучасних досягнень природних і гуманітарних наук.

Поліграф як засіб отримання й оцінки достовірності такої інформації від опитуваної особи шляхом фіксації фізіологічних реакцій людини на запитання, став невід'ємним атрибутом діяльності правоохоронних органів багатьох країн. Десятки країн Європи та США використовують поліграф для профілактики розслідування й розкриття злочинів.

Поліграфні обстеження є законодавчо обґрунтованими. Їх проводять як під час розслідування злочинів, так і для вирішення кадрових питань. Використання поліграфа в Україні здійснюється на підставі норм Конституції України (ст. 10, 28, 29, 63), кримінального судочинства, законів України «Про мови», «Про міліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність», трудового законодавства та інших нормативно-правових актів.

Основним конституційним принципом використання поліграфа в будь-якій сфері є добровільність процедури обстеження. Жодна людина не може бути піддана обстеженню на поліграфі, якщо попередньо не отримано її письмову добровільну згоду на проведення цієї процедури. Таку згоду оформляють у вигляді заяви, яку особа заповнює власноруч. У цій заяві має бути роз'яснено права й обов'язки обстежуваного. Якщо особа відмовляється підписувати добровільну згоду на проведення поліграфного обстеження, у документі зазначають причини відмови, відповідно, поліграфну перевірку не проводять.

Першим нормативно-правовим актом у сфері використання поліграфів у системі МВС стало впровадження в практику наказу МВС України «Про проведення експерименту щодо використання комп'ютерних поліграфів у діяльності органів внутрішніх справ» від 28 серпня 2001 р. № 743 [2].

Зарубіжний досвід свідчить, що в правоохоронній практиці перевірки на поліграфі, як правило, використовуються не в інтересах отримання судових доказів для винесення

рішення по справі, а для сприяння слідчому у виборі більш перспективного і чимось обґрунтованого напрямку його роботи.

У США, Канаді, Ізраїлі та країнах Європи традиційними завданнями, що вирішуються за допомогою поліграфа, є: звуження кола підозрюваних, встановлення факту вчинення злочину, створення умов для отримання правдивих показань, збирання додаткової інформації про злочин, що розслідується. Найчастіше результати таких досліджень використовуються не з метою здобуття доказів, а для збирання орієнтуючої інформації, здатної сприяти у виборі найбільш перспективного та обґрунтованого напрямку розслідування.

Перевірка на поліграфі під час розслідування кримінальних злочинів дає змогу:

- виправдати осіб, які не винні в події та до неї непричетні;
- визначити коло осіб, причетних до події;
- з'ясувати місцезнаходження викраденого майна;
- в окремих випадках – спонукати винну особу до надання показань.

Опитування з використанням поліграфа під час здійснення кадрових перевірок надає можливість:

- оперативно (протягом двох-трьох годин) перевірити достовірність анкетних даних людини, яка влаштовується на роботу;
- констатувати наявність у кандидата на роботу алкогольної чи наркотичної залежності;
- виявити в особи наявність хронічних захворювань і травм;
- перевірити кандидата на роботу щодо наявності фактів притягнення до кримінальної відповідальності;
- вивчити можливу наявність епізодів шахрайства, крадіжок, підробок на попередньому місці роботи;
- з'ясувати наявність у кандидата на роботу зв'язків із кримінальними структурами;
- виявити працівників, які передають інформацію, що не підлягає розголошенню;
- визначити ступінь лояльності персоналу, що працює, тощо.

У сучасній практиці використання поліграфа під час розкриття злочинів ґрунтується на фізіологічних реакціях

опитуваного, надає психологічні висновки про його інформованість/неінформованість, причетність/непричетність до злочину та ін. Водночас такі висновки завжди матимуть імовірнісний характер, що значно обмежує їх доказову силу.

Таким чином, крім розслідування злочинів і відбору персоналу, можна визначити й такі можливі напрями використання поліграфа в правозастосовній діяльності:

– організація моніторингу за принципом зворотного зв'язку під час навчання персоналу правоохоронних органів навичкам психологічної саморегуляції;

– клінічна експертиза наявності в співробітника правоохоронних органів посттравматичного стресового розладу (наприклад для встановлення групи інвалідності);

– психолого-фізіологічна діагностика агресивності й тривожності особистості тощо.

Необхідно акцентувати увагу на тому, що в багатьох країнах існують законодавчі акти, які регламентують застосування поліграфа. Оскільки Україна йде у світовий ринок та світові організації, уважасмо, що в нашій державі повинні бути закони, що передбачатимуть процедуру застосування цього пристрою саме правоохоронними органами. Це сприятиме забезпеченню добробуту громадян України, адже багатою держава буде лише тоді, коли захищатимуться й задовольнятимуться законні права, свободи та інтереси членів суспільства, а також слугуватиме побудові солідарної України.

Список використаних джерел

1. Гай-Нижник П. Солідаризм як соціально-політична концепція: нарис історії розвитку в Європі та Україні [Електронний ресурс] / П. Гай-Нижник. – Режим доступу :

<http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc/219doc.php>.

2. Про проведення експерименту щодо використання комп'ютерних поліграфів у діяльності органів внутрішніх справ України [Електронний ресурс] : наказ МВС України від 28 серп. 2001 р. № 743 / Сайт Верховної Ради України. – Режим доступу :

<http://zakon.rada.gov.ua>.

2. Журин С. И. Практика и теория использования детекторов лжи / С. И. Журин. – М. : Радио и связь, 2004. – 143 с.

4. Москалюк А. Детекторы лжи. Новый виток развития? / А. Москалюк // Компьютерное обозрение. – 2002. – № 28. – С. 58.

5. Волобуєв А. Ф. Про використання поліграфа при розслідуванні злочинів / А. Ф. Волобуєв // Криміналістика ХХІ століття : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25–26 листоп. 2010 р.). – Х. : Право, 2010. – С. 110–113.

*Голоколосова Алла Сергіївна,
науковий співробітник відділу
організації науково-дослідної
роботи Національної академії
внутрішніх справ*

МОЖЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІГРАФА ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, УЧИНЕННЯ ЯКИХ ПОВ'ЯЗАНЕ З ВИКОРИСТАННЯМ ХОЛОДНОЇ ЗБРОЇ

Аналізуючи стан криміногенної обстановки в нашій державі, слід констатувати, що одним із пріоритетів для правоохоронної системи є створення та використання нових методів і технологій, які б сприяли підвищенню ефективності виконання поставлених завдань. Особливо це відображено в експертній діяльності, що безпосередньо пов'язана з використанням та модернізацією методів і засобів збирання, дослідження й використання доказів. Якщо ж говорити про докази та їх джерела, то здебільшого вони передбачають свідчення учасників кримінального процесу. За допомогою цих даних під час досудового розслідування з'ясовують значний обсяг важливої інформації. Водночас встановити, а тим більше доказати факт хибності доказів, використовуючи лише традиційні прийоми та методи ведення розслідування, досить складно.

У процесі розслідування злочинів із метою вдосконалення процесу доказування активно використовують різноманітні техніко-криміналістичні методи роботи зі слідовою інформацією, але часто вони зорієнтовані на виявлення та дослідження матеріальних слідів, хоча значний обсяг важливої

інформації міститься саме в ідеальних слідах, а носіями таких слідів є суб'єкти кримінально-процесуальних відносин. Останні розробки та практика розслідування злочинів свідчать про те, що одним із небагатьох сучасних методів дослідження ідеальних слідів є метод психофізіологічного дослідження з використанням поліграфа. Він набув значного поширення в правоохоронних системах багатьох країн (США, Німеччина, Болгарія, Японія, Латвія та ін.).

Поліграф є різновидом психофізіологічної апаратури і становить собою комплексну багатоканальну апаратну методику реєстрації змін психофізіологічних реакцій людини у відповідь на пред'явлення за спеціальною схемою певних психологічних стимулів. Головним принципом роботи поліграфа є реакція людини на питання, які ставить експериментатор. Поняття реакції становлять чимало критеріїв, які властиві людському організму (частота пульсу, зміна дихання та артеріального тиску). Окрім цього, вимірюється навіть електричний супротив шкіри.

Залежність стану підозрюваного від ситуацій, що загрожують йому викриттям, було помічено ще здавна.

На цій залежності ґрунтувались різні випробування підозрюваного, метою яких було намагання виявити причетність винного до злочину, констатування його вини. Про це могли свідчити низка змін: посилення потовиділення або виникнення сухості в роті як реакція на питання щодо причетності до злочину.

Наприклад, в Індії під час допиту підозрюваних осіб їх просили одночасно з відповіддю на питання бити в гонг. Було помічено, що коли питання викликало ускладнення тим, що тема для підозрюваного була занадто значною, то на це питання він не міг відповісти цілком щиро, що й призводило до збоїв у ритмі ударів. У Китаї існував спосіб тестування, який ґрунтувався на законі людської психіки та фізіології. Підозрюваному у вчиненні злочину зачитували обвинувачення й водночас пропонували з'їсти жменю борошна. Відомо, що під час надмірного хвилювання слиновиділення практично зупиняється. Коли з'ясовувалось, що через деякий час у підозрюваного повний рот борошна, його визнавали винним. В Африці виявляли грабіжника пропонуючи потримати в руці яйце з тонкою шкаралупою. Зазвичай від хвилювання грабіжник натискав на нього з такою силою, що шкаралупа не

витримувала. В інших народів також існували подібні варіанти виявлення правди. Окремі такі випробування набули значення засобів доказування в окремих системах кримінального судочинства рабовласницького та феодалного суспільства.

Оцінюючи значення психофізіологічних станів свідків, підозрюваного, обвинуваченого, більшість криміналістів зазначають, що не варто їх ігнорувати та не використовувати результати спостережень в інтересах слідства. Слід лише правильно визначати шляхи використання результатів. Згідно з даними Всесвітньої організації здоров'я, за допомогою холодної зброї у світі вчиняється 27 % злочинів, тоді як за допомогою вогнепальної зброї – 48 %.

Як бачимо, відсоток використання холодної зброї під час учинення вбивств досить значний. Спричинено це можливістю прихованого та максимально зручного носіння, а також більш легкою доступністю придбання. За статистикою більшість злочинів на побутовому рівні вчиняється саме за допомогою холодної зброї. Тому проблеми розслідування злочинів, пов'язаних із її застосуванням, є досить актуальними. До холодної зброї належать предмети та пристрої, конструктивно призначені і за своїми властивостями придатні для неодноразового нанесення тяжких (небезпечних для життя в момент спричинення) і смертельних тілесних ушкоджень, дія яких ґрунтується на використанні мускульної сили людини. Особливо відіграє значення метальна холодна зброя, за допомогою якої можливе ураження цілі на відстані. Відповідно до ст. 263 Кримінального кодексу України, заборонено носіння, виготовлення, ремонт або збут кинджалів, фінських ножів, кастетів чи іншої холодної зброї без передбаченого законом дозволу. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони злочину є наявність умисної вини, тобто особа має усвідомлювати, що предмет, яким вона вчинила протиправне діяння, належить до холодної зброї. У ч. 3 ст. 263 передбачено звільнення від кримінальної відповідальності за незаконні дії зі зброєю. Його єдиною умовою є добровільне здавання зброї органам влади. При цьому добровільним здавання є тоді, коли його вчинено за власною волею незалежно від мотивів, однак не тому, що органами влади виявлено факт зберігання відповідних предметів.

У процесі надання свідчень підозрювані можуть стверджувати, що вони не знали про належність предмета до холодної зброї або що вони мали на меті її здати до органів влади, що є підставою для звільнення їх від кримінальної відповідальності. Для вирішення таких питань необхідно встановити правдивість їх свідчень і якраз це можливо здійснити за допомогою застосування поліграфа.

Зубовський Дмитро Сергійович,
молодший науковий співробітник науково-методичного відділу психологічного вивчення особового складу НМЦ КП МОУ, член громадського об'єднання «Колегія поліграфологів України»

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ВИКОРИСТАННЯ АСОЦІАТИВНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ ДЛЯ ВИЯВЛЕННЯ ОБМАНУ ТА ВСТАНОВЛЕННЯ ПРИХОВУВАНИХ ЗНАТЬ

Асоціативний експеримент у психології активно використовується ще з кінця XIX ст. Уперше його описав і систематизував Ф. Гальтон із метою вивчення «асоціативних ідей». Методика асоціативного експерименту проста: особа, яку випробовують, повинна швидко, не замислюючись, відповісти на вимовлене експериментатором слово (стимул) першим словом, яке прийшло йому на думку (реакція). Таким чином, він спирається на поняття стимулу (S) і реакції (R): стимул – це слово, що пред'являється зазначеній особі експериментатором, реакція – слово, яким випробований відповідає на вербальний подразник [1]. Фіксують час реакції та будь-які інші особливості поведінки особи.

На початку XX ст. цей метод набув особливого розвитку в дослідженнях К. Юнга та М. Вертгеймера, які, окрім дослідницьких робіт, активно намагалися впровадити його в криміналістичну практику.

Так, М. Вертгеймер у межах своєї дисертаційної роботи опублікував низку праць, у яких відобразив серію експериментів з імітацією злочину, продемонструвавши можливість застосування асоціативного експерименту з метою встановлення «емоційних комплексів», пов'язаних із «кримінальною провиною злочинця» [2; 3].

Водночас К. Юнг, під керівництвом Е. Блейлера, здійснював ідентичні дослідження в межах психопатології [4]. Отримана в цих дослідженнях методологія в подальшому дала змогу успішно використати асоціативний експеримент під час розслідування випадку крадіжки в одному з госпіталів Цюриха. Зокрема, слова, які репрезентували викрадені предмети, змішувалися зі словами, індиферентними за афективним значенням, та послідовно пред'являлися кожному з підозрюваних [5].

У подальшому ці дослідження було відображено в науковій роботі американського психолога Р. Йоркса. Так, учений опублікував результати серії експериментів, спрямованих на перевірку можливості застосування асоціативного експерименту для виявлення обману та встановлення знань, що приховуються. У цих експериментах досліджуваному було дозволено потай відкрити одну з двох коробок, що містили певне наповнення, а дослідник намагався за допомогою серії асоціативних реакцій визначити, яку саме коробку було відкрито. Для цього завчасно було підготовлено два списки слів, що включали серію нейтральних і релевантних запитань, що стосувалися наповнення якоїсь із коробок. Ці дослідження встановили чітку закономірність збільшення часу реакції між словом-стимулом та асоціацією під час повідомлення обману [6].

Водночас Р. Йоркс зазначав, що під час цих досліджень він ще не оволодів методом досконало, а отже, їх результати радив розглядати лише як проміжні та такі, що потребують подальшого уточнення.

Деталізували зазначені результати Г. Ліч та М. Весба, які через рік опублікували ретельний кількісний та якісний аналіз цього методу. Використовуючи аналогічну процедуру, вони

перевірили стійкість результатів на максимально доступній кількості респондентів. Результати їх кількісного аналізу узгоджувались із показниками попередніх досліджень, підтверджуючи наявність чіткого взаємозв'язку між повідомленням неправдивих даних та збільшенням часу реакції під час асоціативного експерименту. Особливо важливим аспектом цього дослідження була спроба експериментаторів проаналізувати якісний аспект відповідей, зокрема характер слів, якими досліджувані відреагували [7].

Проте поворотною подією в цій сфері досліджень став експериментальний звіт В. Марстона, опублікований у 1920 р. [8]. Запроваджені до асоціативного експерименту зміни полягали в усуненні з аналізу якісного аспекту та використанні в кінцевому аналізі виключно арифметичних розрахунків й ізольованих кількісних вимірювань. Результати дослідження були неочікуваними, оскільки виявили два відмінні типи реагування. Так, перший, «позитивний» тип, що раніше вважався практично універсальним, характеризувався збільшенням часу реакції при обмані, у той час як другий, «негативний» тип, проявився в послідовному скороченні часу реакції в тій же ситуації. Крім того, в дослідженні було виділено змішану групу, що складалась із досліджуваних, які у різні дні експериментів могли повністю змінювати тип реагування, але послідовно виявляли позитивну чи негативну тенденцію в дослідженнях кожного окремого дня. Інтроекспериментальні звіти досліджуваних позитивного типу продемонстрували наявність у них страху, хвилювання та сум'яття протягом повідомлення неправдивих даних, тобто всіх тих емоцій, що були відсутні в досліджуваних негативного типу.

Результати досліджень В. Марстона було підтверджено в працях Є. Гольдштейн [9]. У своїх напрацюваннях автор детально повторила експериментальний план свого попередника та, як і він, виявила два типи реагування. Відмінності полягали лише в кількості досліджуваних, які становили той чи інший тип.

Такі результати стали останніми в зазначеній сфері. Дослідники, зіткнувшись із проблемою типологічної зумовленості протікання часу реакції в межах асоціативного

експерименту, практично втратили інтерес до його використання під час виявлення обману.

У сучасних умовах більш ґрунтовні дослідження індивідуально-психологічних особливостей осіб, які призводять до «позитивного» чи «негативного» типу реагування, могли б надати надзвичайно цікаві результати та слугувати підґрунтям для створення інформативного показника в практиці виявлення обману.

Список використаних джерел

1. Ассоциативный эксперимент в психологии : [Электронный ресурс] : учеб. пособие / Т. В. Попова. – 2-е изд., стереотип. / Т. В. Попова. – М. : ФЛИНТ : МПСИ, 2011. – 72 с.
2. Wertheimer, M. Psychologische Tatbestandsdiagnostik / M. Wertheimer, J. Klein // Arch. f. krim. Anthropol. u. Kriminalistik. – 1904. – № 15. – P. 72–113.
3. Wertheimer M. Experimentelle Untersuchungen zur Tatbestandsdiagnostik / M. Wertheimer, J. Klein // Arch. f. d. ges. Psychol. – 1905. – № 6. – P. 59–131.
4. Jung, C. G., Diagnostische Assoziationsstudien / C. G. Jung // Jour. f. Psychol. u. Neurol. – 1905. – № 6. – P. 1–36.
5. Gardner Murphy, Historical Introduction to Modern Psychology / Gardner Murphy. – New York : Harcourt : Brace, 1949. – 322 p.
6. Yerkes R. M. The association reaction method of diagnosis / R. M. Yerkes, C. S. Berry // Amer. J. Psychol. – 1909. – № 24. – P. 22–37.
7. Leach H. M. Some tests by the association reaction method of mental diagnosis / H. M. Leach, M. F. Washburn // The American Journal of Psychology. – 1910. – P. 162–167.
8. Marston W. M. Reaction-time symptoms of deception / W. M. Marston // Journal of Experimental Psychology. – 1920. – № 3 (1). – P. 72.
9. Goldstein E. R. Reaction times and the consciousness of deception / E. R. Goldstein // The American Journal of Psychology. – 1923. – P. 562–581.

Таран Олена Вікторівна,
*провідний науковий співробітник
наукової лабораторії з проблем
досудового розслідування Національної
академії внутрішніх справ, доктор
юридичних наук, старший науковий
співробітник;*

Осетрова Олена Станіславівна,
*ад'юнкт докторантури та ад'юнктури
Національної академії внутрішніх справ*

ПРОБЛЕМА ДОПУСТИМОСТІ ВИСНОВКУ СУДОВО-ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ПОЛІГРАФА

Вивчення судової практики засвідчило, що слідчі дедалі частіше призначають судово-психологічну експертизу (поліграф) та посилаються на її висновки під час прийняття процесуальних рішень.

Упровадження поліграфа у вітчизняну правозастосовну практику, зокрема в кримінальне судочинство, актуалізує низку питань, що потребують ґрунтовного аналізу та фахової оцінки. Одним із них є допустимість доказів, отриманих унаслідок застосування поліграфа. Зазначене питання зумовлене неврегульованістю в законодавстві України, а отже, нині триває дискусія науковців і практиків щодо допустимості результатів судово-психологічної експертизи.

Окремі науковці підтримують застосування поліграфа, вважаючи його надійним та достовірним джерелом доказів. Так, С. Ніколаєв зазначає, що під час проведення судово-психологічної експертизи відбувається перевірка або порівняння змісту інформації, яка відклалася в ідеальних слідах відображення, що зберігаються в пам'яті особи, зі змістом тієї інформації, яка була повідомлена слідству під час проведення допиту. Отримані результати відображаються у висновку експерта, набуваючи статусу доказів у кримінальному провадженні [1, с. 13]. Інші науковці категорично заперечують проти застосування поліграфа, оскільки це, на їх думку, суперечить

правовим і етичним принципам судочинства [2, с. 101; 3, с. 230]. М. Китаєв наполягає на тому, що психофізіологічна експертиза з використанням поліграфа є ординарним опитуванням, а її висновок не може мати силу судових доказів [4, с. 33]. Що стосується правозастосовної практики, то в деяких судових рішеннях висновок судово-психофізіологічної експертизи визнається допустимим доказом та ним обґрунтовується судове рішення [5–7]. Водночас наявні приклади визнання висновку судово-психофізіологічної експертизи недопустимим доказом [8–10]. Незважаючи на розбіжність думок учасників дискусії, а також різні приклади судових рішень, науковці та практики мають спільні позиції щодо визначення головної проблеми: у законодавстві України відсутнє правове врегулювання питання щодо застосування поліграфа, що призводить до неоднозначного застосування положень КПК України.

Спробуємо проаналізувати правові підстави проведення психофізіологічної експертизи та встановити, чи може бути її висновок допустимим доказом у кримінальному провадженні.

Судово-психофізіологічна експертиза проводиться із дотриманням вимог ч. 2 ст. 28 Конституції України (жодну людину без її вільної згоди не може бути піддано медичним, науковим чи іншим досліддам). Кримінальний процесуальний кодекс (КПК) України не регламентує застосування поліграфа в кримінальному провадженні, як уже було зазначено, проте містить норми статей, що безпосередньо регламентують проведення інших видів судових експертиз, до яких можуть бути включені знання галузі поліграфології й експертної діяльності, пов'язаної з її використанням, а саме: збирання доказів (ст. 93); оцінювання доказів (ст. 90); підстави проведення експертизи (ст. 242); порядок залучення експерта (ст. 243); розгляд слідчим суддею клопотання про залучення експерта (ст. 244).

Закон України «Про судову експертизу» теж регламентує порядок проведення експертизи. Так, у ст. 1 визначено поняття судової експертизи, а в ст. 7 – уповноважених експертів судово-практичної діяльності. У ч. 4 ст. 7 визначено порядок проведення експертизи іншими спеціалістами, які мають спеціальні знання в певній галузі, у ст. 10 надано перелік осіб, які можуть бути судовими

експертами. Слід зазначити, що психофізіологічну експертизу не включено до переліку головних видів судових експертиз, проте цей перелік не можна вважати вичерпним. Так, згідно з Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз (п. 1.2 абз. 2), експертні установи можуть організовувати проведення інших видів експертизи (крім судово-медичної та судово-психіатричної) [11]. Відповідно до Закону України «Про судову експертизу» (ч. 4 ст. 7), для проведення деяких видів експертиз, що не здійснюються виключно державними спеціалізованими установами (до яких належить і психофізіологічна експертиза), за рішенням особи або органу, що призначили судову експертизу, крім судових експертів, можуть залучатися також інші фахівці з відповідних галузей знань [6]. Експерт-поліграфолог повинен мати документи, що підтверджують його освіту (диплом про отримання ступеня вищої освіти бакалавра або магістра), а також компетентність (свідоцтво про закінчення спеціальних курсів). Водночас закон не містить вимог щодо необхідності його атестації як судового експерта та внесення до Державного реєстру. Нагадаємо, що спеціалізацію «експерт-поліграфолог» із 2010 р. включено до Національного класифікатора професій (наказ Держспоживстандарту України від 28 липня 2010 р. № 237).

Уважаючи застосування поліграфа в кримінальному судочинстві позитивною тенденцією на шляху боротьби зі злочинністю, з'ясуємо, чи є висновок судово-психофізіологічної експертизи допустимим доказом.

Щоб доказ було визнано допустимим, він повинен відповідати певним критеріям, зокрема законності джерела фактичних даних; законності способу отримання та закріплення фактичних даних (тобто відповідність нормі КПК України форми їх фіксування); належний порядок проведення процесуальної дії. З огляду на вищевикладене, застосування поліграфа відбувається в межах психофізіологічної експертизи, яку, хоча й не внесено до переліку основних експертиз, проте регламентовано Законом України «Про судову експертизу», а отже, згідно з ч. 2 ст. 84 КПК України, вона є процесуальним джерелом доказів. Водночас із позиції законності способу отримання інформації, тобто дотримання вимог процесуального закону під час збирання доказів, у цьому разі – висновку судово-

психофізіологічної експертизи, у кодексі не передбачено процедуру призначення та проведення цього виду експертизи, тобто не визначено процесуальну форму, а отже, вона не може бути використана в доказуванні та є підставою для визнання доказу недопустимим.

У КПК України передбачено загальні підстави проведення експертизи (ст. 242 КПК України). Проте специфіка судово-психофізіологічної експертизи не дає змоги її проводити на загальних засадах, оскільки проведення зазначеної експертизи пов'язане з обмеженням конституційних прав особи. Це пов'язано з правом на повагу до його гідності (ст. 28), правом на свободу й особисту недоторканність (ст. 29), правом не свідчити проти себе (ст. 63). Крім того, проведення такої експертизи потребує добровільної згоди особи на її проведення, що може викликати зловживання з боку службових осіб під час «отримання» такої згоди. Тому питання призначення та проведення судово-психофізіологічної експертизи на стадії досудового розслідування, на нашу думку, має вирішувати слідчий суддя за клопотанням слідчого, погодженим із прокурором.

Отже, перспектива запровадження поліграфних технологій в Україні сьогодні залежить від розроблення на державному рівні відповідного правового інструментарію, підготування кваліфікованих фахівців та забезпечення відповідної інструментально-методичної бази.

Список використаних джерел

1. Николаев С. Л. Подготовка специалистов для работы на полиграфе / С. Л. Николаев, С. Н. Богомолова, Г. В. Варламов // Опыт использования полиграфа в профилактике и раскрытии преступлений в ГУВД Краснодарского края : материалы науч.-практ. конф. / под. ред. Г. А. Сапрунова, С. Л. Николаева. – Краснодар : ГУВД Краснодар. края, 1997. – С. 14–17.

2. Ларин А. М. Полиграф и права личности в уголовном процессе / А. М. Ларин // Советское государство и право. – 1981. – № 6. – С. 99–103.

3. Полянский Н. Н. Проблема «механизации» уголовного процесса в США / Н. Н. Полянский // Советское государство и право – 1941. – С. 229–233.

4. Китаєв Н. Психофізіологічна експертиза – грубе порушення інструкції о порядку застосування поліграфа при опросі громадян / Н. Китаєв // Російський слідователь – 2007. – № 6. – С. 32–34.

5. Вирок Ковельського міськрайонного суду Волинської області. Справа № 0306/1402/2012. Провадження № 1/0306/119/2012. [Електронний ресурс] : – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/23975190>.

6. Вирок Кіровського райсуду м. Кіровограда від 29 груд. 2012 р. Справа № 1109/5928/12. Провадження № 1/1109/424/12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/28493889>.

7. Вирок Довгинцівського районного суду м. Кривий Ріг Дніпропетровської області від 25 трав. 2015 р. Справа № 211/2732/15-к. Провадження № 1-кп/211/354/15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/44365919>.

8. Вирок Ковпаківського районного суду м. Суми від 12 черв. 2015 р. Справа № 592/3035/15-к. Провадження № 1-кп/592/241/15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/45062293>.

9. Вирок Жовківського районного суду Львівської області від 19 груд. 2014 р. Справа № 446/1193/14-к. Провадження № 1-кп/444/98/2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/42110679>.

10. Вирок Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 27 черв. 2013 р. Справа №1005/2936/2012. Провадження № 1/359/21/2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/33811611>.

11. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень [Електронний ресурс] : наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 2008 р. № 53/5. – Режим доступу :

<http://mir-ekspertiz.info/pro-zatverdzhennya-instrukci%1%97>.

Свириденко Олена Анатоліївна,
ад'юнкт докторантури та
ад'юнктури Національної академії
внутрішніх справ

ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА ЯК АПАРАТНОГО МЕТОДУ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ СУДОВО- ПСИХОЛОГІЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ НЕПОВНОЛІТНІХ СУБ'ЄКТІВ ТЯЖКИХ НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ

Багато авторів, аналізуючи можливості широкого застосування поліграфних досліджень у вітчизняній правозастосовній практиці, серед інших підстав констатують можливість їх використання в межах судово-психологічної експертизи. Зокрема, у публікаціях Д. О. Александрова, В. В. Чернея та І. М. Охріменка таку можливість застосування поліграфа включено до апаратних методів психофізіологічного дослідження індивідуально-психологічних реакцій і станів підекспертного. Загалом судово-психологічна експертиза є одним із видів судових експертиз, а отже, одним із засобів встановлення істини в судочинстві, джерелом доказів у кримінальному провадженні.

Зважаючи на те, що численні складні закономірності й механізми психічної діяльності людини як об'єкти дослідження психології не є загальновідомими, вони, відповідно, належать до спеціальних знань. Тому для компетентного застосування таких спеціальних психологічних знань необхідним є проведення кваліфікованого дослідження, що вимагає залучення фахівця-експерта як суб'єкта спеціалізованої теоретичної підготовки та професійного володіння спеціальними психологічними методами й процедурами.

Зазначена проблематика набуває неабиякої актуальності, особливо якщо проблема експертного дослідження полягає у встановленні суб'єктивної сторони складів тяжких насильницьких правопорушень, учинених неповнолітніми. У разі вчинення неповнолітнім особливо тяжких насильницьких злочинів, згідно з Кримінальним процесуальним кодексом

України, для з'ясування питання, чи міг він цілком усвідомлювати значення своїх дій і якою мірою керував ними, фахівці мають провести судову експертизу в галузі дитячої психології, а зазначені питання може вирішити експерт-психолог.

Повне усвідомлення неповнолітнім власних дій передбачає правильне розуміння об'єктивного змісту своєї поведінки, цілей учинених дій, їх прямих і непрямих результатів, оцінку своєї поведінки з огляду на чинні правові норми та межі загальноприйнятої моралі. Здатність керувати власними діями полягає у вільному виборі як цілей дій, так і способів їх досягнення. Вибір цілей дій завжди нерозривно пов'язаний із мотивами поведінки людини, оскільки досягнення мети – одна з ланок у ланцюзі, що приєє реалізації мотивів і задоволенню потреб.

Здатність сповна усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними людина набуває за умов досягнення відносно високого рівня інтелектуальної й особистісної зрілості і є результатом психічного розвитку, показником його стану. Отже, для експертної оцінки здатності підлітків цілком усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними недостатньо досліджувати тільки стан їх розумового розвитку: у поведінці людини відображено інтелектуальні, мотиваційні, поведінкові та інші особистісні особливості. Тому визначення здатності неповнолітнього, підозрюваного в учиненні тяжкого насильницького злочину, свідомо регулювати свою поведінку в конкретних інкримінованих умовах має ґрунтуватися на здійсненні комплексного аналізу змісту психічної діяльності, у її цілісності та єдності.

Судово-психологічна експертиза неповнолітніх обвинувачуваних є одним із найбільш складних предметних видів експертизи. Це визначається необхідністю застосування спеціальних пізнань не тільки в загальній, віковій чи соціальній психології, а й у таких практичних дисциплінах, як патопсихологія та психофізіологія, що володіють арсеналом емпіричних засобів визначення психологічних особливостей розвитку та поведінки підлітків.

Якщо ж слідчий, прокурор або суддя ініціює проведення судово-психологічної експертизи неповнолітнього підозрюваного чи обвинувачуваного у вчиненні тяжкого насильницького злочину, то зазвичай першочерговим завданням є встановлення ступеня його усвідомлення власних дій та адекватність мотиваційної сфери. Такі особливості можуть мати деформовані прояви як наслідок вікових особливостей перехідного віку, певних примежових відхилень психіки, таких, як акцентуації характеру, соціопатія або інші психопатичні розлади.

З огляду на специфіку вікових особливостей неповнолітніх суб'єктів тяжких насильницьких злочинів, їх показання часто є усвідомлено чи несвідомо викривленими. Це потребує фіксування не лише формального змісту вербальних повідомлень, а й співвіднесення їх із показниками динамічних змін психофізіологічних реакцій, що їх супроводжують. Так, через мінливість змін психофізіологічних проявів, протокольна фіксація їх очевидних проявів, сприйнятих експертом візуально, є майже неможливою, або принаймні неповною. Зважаючи на свідому чи неусвідомлену схильність таких неповнолітніх підекспертних до нещирості, точне співвіднесення вербальних повідомлень із психофізіологічними реакціями вимагає їх документування, що неможливо без залучення спеціальних апаратних методів дослідження.

До таких апаратних методів діагностики змін мимовільних психофізіологічних реакцій, супроводжуючих відповідь на стимули-запитання, можна включити поліграф. Окрім чіткої фіксації відповідних психофізіологічних реакцій підекспертного, поліграф надає можливість роздрукування показників, які можна долучити до протоколу проведення експертного дослідження чи надати замовникові (слідчому, прокурору чи судді) разом із висновком як підтвердження адекватності або неадекватності вербальних повідомлень щодо обставин, які з'ясувала призначена експертиза.

Поливода Вадим В'ячеславович,
доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук;

Маньковський Назар Ярославович,
ад'юнкту докторантури та ад'юнктуру Національної академії внутрішніх справ

ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА ОПЕРАТИВНИМИ ПРАЦІВНИКАМИ В ПРОЦЕСІ ЗДІЙСНЕННЯ КОНФІДЕНЦІЙНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

Конфіденційне співробітництво є однією з найважливіших складових оперативно-розшукової діяльності. За своїм змістом воно спрямоване на вирішення всього спектру завдань, що стоять перед оперативними підрозділами. Конфіденти забезпечують успішне рішення низки конкретних оперативно-тактичних завдань пізнавального, дієвого та забезпечувального характеру, що вирішуються оперативними підрозділами МВС України.

Стрімкий розвиток науково-технічного прогресу суттєво впливає на оперативно-розшукову діяльність, під час здійснення якої дедалі активніше використовуються інформаційні технології для збирання, аналізу та збереження конфіденційної інформації про осіб і факти, що становлять оперативний інтерес.

На нашу думку, для підвищення якості роботи з конфідентами оперативному працівнику варто використовувати поліграф (детектор брехні). Він є різновидом психофізіологічної апаратури, що забезпечує комплексну багатоканальну апаратну методику реєстрації змін психофізіологічних реакцій людини у відповідь на пред'явлення за спеціальною схемою певних психологічних стимулів. Аналіз інформації, отриманої від людини в процесі опитування за допомогою поліграфа, дає змогу одержувати необхідну орієнтувальну інформацію та виявляти ту, яку людина приховує.

На сьогодні перевірки на поліграфі проводяться більш ніж у 75 країнах світу, серед яких загальноновизнаним лідером є США. Значною популярністю він користується в діяльності правоохоронних органів Японії, Туреччини, Ізраїль, Бельгії,

Індії, Казахстану, Канади, Китаю, Колумбії, Латвії, Литви, Естонії, Македонії, Південної Кореї, Сербії, Сінгапуру, Фінляндії, Хорватії, Чорногорії. Серед держав-сусідів його використовують у Польщі, Болгарії, Чеській Республіці, Словаччині, Словенії, Угорщині, Росії, Білорусі, Молдові та ін. [1, с. 1].

Варто погодитись із Д. А. Мовчаном, який залежно від нормативно-правового регулювання застосування поліграфа під час розкриття та розслідування злочинів зазначені вище країни умовно поділив на чотири групи:

а) країни, у яких застосування поліграфа врегульовано окремим законом (США, Литва та Молдова);

б) країни, у яких застосування поліграфа визначено окремими правовими нормами закону, що регулюють ширше коло суспільних відносин (Індія, Македонія, Польща, Туреччина, Сербія, Словенія, Канада, Угорщина, Чорногорія);

в) країни, у яких застосування поліграфа врегульовано підзаконними нормативно-правовими актами (Англія, Бельгія, Болгарія, Білорусь, Ізраїль, Південна Корея, Чеська Республіка, Росія);

г) країни, у яких застосування поліграфа нормативно не врегульовано (Латвія, Сінгапур, Японія) [2, с. 258].

Водночас у світі є країни, де заборонено використання поліграфа (Австралія, Німеччина й Австрія).

В Україні використання поліграфа законодавством не врегульовано. Проте в новітній історії нашої держави були спроби на законодавчому рівні закріпити використання поліграфа в діяльності правоохоронних органів. Так, 12 березня 2013 р. на розгляд Верховної Ради України було внесено проект Закону України «Про доповнення Кримінального процесуального кодексу України положеннями щодо використання поліграфа (детектора брехні)». Водночас 27 листопада 2014 р. цей проект закону було відкликано [3].

Незважаючи на відсутність законів про використання поліграфа, його дедалі активніше використовують для перевірки співробітників, родичів, здійснення експертизи під час судового розгляду тощо.

Основою застосування поліграфів під час роботи з конфідентами може слугувати Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність». Стаття 8 цього Закону закріплює право

органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, «опитувати осіб за їх згодою» [4]. Відповідно, використання поліграфа трактується як різновид опитування. Водночас отримані таким чином відомості суди не можуть приймати як докази в кримінальному провадженні, а можуть лише враховувати їх як орієнтири для збирання офіційних доказів.

Також слід пам'ятати, що згідно з ч. 3 ст. 28 Конституції України, жодна людина без її згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідом [5]. Використання поліграфа підпадає якраз під формулювання «інші досліді». Тому використовувати поліграф можна тільки за згодою опитуваної особи, а в нашому випадку – за згодою конфідента.

Таким чином, можна зробити висновок, що під час роботи з конфідентами оперативний працівник акумулює значну кількість інформації, суттєва частина якої в подальшому виявляється хибною. Крім цього, для перевірки такої інформації витрачають значні зусилля та чимало часу. На нашу думку, для покращення якості роботи з конфідентами та зведення до мінімуму отримання хибної інформації варто використовувати поліграф.

Список використаних джерел

1. Про доповнення Кримінального процесуального кодексу України положеннями щодо використання поліграфа (детектора брехні) [Електронний ресурс]: пояснювальна записка до проекту Закону України від 12 берез. 2013 р. – Режим доступу :

http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46058.

2. Мовчан Д. А. Питання імплементації в Україні зарубіжних підходів до нормативно-правового регулювання застосування поліграфа в процесі розкриття та розслідування злочинів / Д. А. Мовчан // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 5. – С. 256–262.

3. Про доповнення Кримінального процесуального кодексу України положеннями щодо використання поліграфа (детектора брехні) [Електронний ресурс]: проект Закону України від 12 берез. 2013 р. – Режим доступу :

http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1pf3511=46058.

4. Про оперативно-розшукову діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 18 лют. 1992 р. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.

5. Конституція України [Електронний ресурс] : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. – Режим доступу <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

Гусаченко Євгенія Олександрівна,
ад'юнкт докторантури та ад'юнктури
Національної академії внутрішніх справ

ДЕЯКІ ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ВИНИКНЕННЯ ПОЛІГРАФА – «ДЕТЕКТОРА БРЕХНІ»

Брехня та правда – взаємовиключні соціальні поняття, виникнення яких було зумовлено необхідністю колективного спілкування людей. На початку первісного ладу, коли кожен член громади повинен був виконувати певну корисну роботу для племені, «ефективність» його діяльності визначалася трьома факторами: умінням та фізичною підготовкою, особистим бажанням (рівнем мотивації), а в екстремальних умовах – елементами сміливості (боягузтва). Сумлінність діяльності окремих членів племені визначав вождь. Елементи боягузтва, що призвели до загибелі членів спільноти, каралися смертю або вигнанням із племені. Жорстокість покарання змушувала особу, яка провинилася та має нести покарання, використовувати всі засоби для свого захисту, включаючи брехню. Імовірно, тоді й виникла принципова необхідність відокремлювати брехню від правди. Таким чином, потреба в «детекторі брехні» виникла тоді, коли доля однієї людини стала залежати від сумлінності іншого.

Питання виявлення брехні має досить давню історію. У Стародавній Індії, наприклад, коли проводився допит підозрюваних осіб, які їх просили одночасно з відповіддю на поставлене питання бити в гонг. Було помічено, що коли питання викликало ускладнення тим, що тема для підозрюваного була

занадто значною, то на це питання він не міг відповісти цілком щиро, що й призводило до збоїв у ритмі ударів.

У стародавньому Китаї підозрюваним давали суху рисову муку, просили її прожувати під час розмови з ними; якщо людина була неспроможна це зробити, її засуджували, уважаючи це спробою приховування правди. Цей метод ґрунтувався на багаторічних спостереженнях стародавньої людини: під час переживання сильного страху в роті припиняється виділення слини. Таке спостереження було досконалішим для виявлення «брехні», ніж суб'єктивна оцінка вождя племені. Водночас сухість у роті могла свідчити не лише про страх розплати за вчинений злочин, а страх власне щодо процедури.

На Близькому Сході ще в глибоку давнину своєрідним детектором брехні були показники пульсу підозрюваного. Брали до уваги зміни частоти пульсу й особливості кровонаповнення судин кров'ю.

Більш жорсткий спосіб виявлення правди був у Стародавній Спарті. Спартанські юнаки, перш ніж потрапити до спеціальних шкіл, проходили певний відбір. Юнака ставили на краю скелі над проваллям і запитували, чи боїться він. Відповідь завжди була негативною. Але правдивість визначали за кольором обличчя. Якщо юнак був блідий – він брехав. Такий тип реакції свідчив про те, що юнак у бою не може бути спритним і кмітливим, тоді його скидали зі скелі. Багаторічні спостереження допомогли спартанцям зробити справедливий висновок: людина, яка блідніє від страху, не може бути хорошим воїном.

У Стародавньому Римі завдяки такому самому методу відбирали охоронців. Кандидату ставили провокаційні запитання. Якщо він червонів, його брали в охорону. Уважалося, що якщо людина червоніє під час пред'явлення йому провокаційних питань, він не братиме участі в змовах.

У XI ст. на Русі для вирішення питання про причетність підозрюваного до скоєння злочину застосовувалося випробування залізом або водою. Для цього обвинувачений діставав із киплячої посудини кільце або брав у руку розпечене залізо. Доказом невинності була відсутність через три дні виразки від опіку.

Приклади, дійсно, показують, що якщо ми стривожені, стурбовані, збуджені, нам страшно, то в нас з'являється емоційне напруження. Це емоційне напруження виявляється в різноманітних фізіологічних показниках: частішає або знижується частота пульсу, змінюється ритм дихання, змінюється статична провідність шкіри, змінюється температура тіла, змінюється характер біоелектричних струмів мозку.

Отже, якщо організм реагує на труднощі, що виникли, тоді можна зафіксувати таку емоційну реакцію людини, що супроводжується фізіологічними змінами.

Лише в кінці XVIII ст. було створено умови для розвитку технічних засобів, унаслідок чого вони отримали назви детектора брехні, варіографа, поліграфа, викривальника брехні, сироватки правди, вимірювача психологічного стресу. Нині назви «поліграф» і «детектор брехні» є найбільш поширеними.

Поліграф (детектор брехні) – науковий прилад, здатний одночасно реєструвати зміни декількох фізіологічних параметрів, у той час, як обстежуваній особі ставлять низку запитань, що стосуються специфічного факту, який розслідують. Поліграфами, отримані під час перевірки на детекторі брехні, інтерпретує поліграфолог.

Стимулом для розвитку інструментальної «детекції брехні» слугувала праця італійського фізіолога А. Моссо (1875 р.). У своїх дослідженнях він показав, що залежно від величини емоційної напруги змінюється і низка фізіологічних показників. Він з'ясував, що тиск у судинах людини та частота пульсу змінюються в разі зміни емоційного стану випробуваного.

У 1885 р. італійський лікар-психіатр Ч. Ломброзо використовував перший прилад для детекції брехні – гідросфігометр, що реєстрував у людини зміну тиску крові. Через сім років, у 1902 р., за допомогою інструментальних методик, удалося вперше довести в суді непричетність обвинуваченого в учиненні злочину.

У 1914 р. італієць Бенуссі використав прилад для реєстрації дихання під час проведення допитів підозрюваних у скоєнні злочину. До уваги дослідник брав частоту й глибину дихання, які реєстрував за допомогою пневмографа. Пізніше за допомогою цього приладу стали визначати тривалість вдиху і видиху, затримку дихання на вдиху й видиху.

Водночас почав свої дослідження у сфері інструментальної детекції брехні також американський психолог Вільям Мартсон, який проводив дослідження в Інституті психології Гарвардському університету. Його поліграфну перевірку вперше було прийнято в американському суді як доказ у 1923 р.

Перший поліграф, придатний для розслідування злочинів, створив Джон Ларсен у 1921 р. Зазначений прилад реєстрував на рухомій паперовій стрічці пульс, тиск крові та дихання. Незважаючи на свою прогресивність, він був ще далекий від сучасних поліграфів.

Уведення каналу шкірного опору Л. Кілером у 1926 р. значно підвищило точність прогнозу під час проведення поліграфних обстежень. Він уперше увів канал реєстрації «тремору». Поліграф Л. Кілера використовували в Чиказькій лабораторії розслідувань злочинів, яку він створив. До 1925 р. науковець обстежив близько двох тисяч підозрюваних у вчиненні злочинів. Крім цього, він запровадив п'ятиканальну реєстрацію тремору.

Отже, можна констатувати, що Ч. Ломброзо є засновником першого поліграфа, а Л. Кілер – творцем сучасного поліграфа.

Білецька Катерина Константинівна,
ад'юнкт докторантури та ад'юнктури
Національної академії внутрішніх справ

ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІГРАФА ПІД ЧАС ВИЗНАЧЕННЯ МІРИ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ

Метою застосування запобіжного заходу є забезпечення виконання підозрюваним (обвинуваченим) покладених на нього процесуальних обов'язків.

Застосування запобіжних заходів завжди пов'язане з необхідністю запобігти таким ризикам, як:

- невиконання взятих на себе процесуальних обов'язків;
- переховування від органів досудового розслідування або суду;

- знищення, приховування або викривлення доказів;
- незаконний вплив на учасників судового процесу;
- перешкоджання кримінальному провадженню іншим чином;
- учинення іншого кримінального правопорушення чи продовження вчинення правопорушення підозрюваним (обвинуваченим), у якому цю особу підозрюють.

Якщо немає вагомих підстав уважати, що принаймні один із перелічених ризиків справді існує, запобіжний захід не може бути застосований. Слідчий має довести суду, що ризик учинення перелічених дій існує, а жоден із більш м'яких запобіжних заходів не може цьому запобігти.

На рішення суду впливають такі обставини:

- вагомість наявних доказів про вчинення правопорушення та тяжкість передбаченого за нього покарання;
- вік (якщо особа є неповнолітньою або, навпаки, літньою людиною) та стан здоров'я (наявність тяжких хвороб, інвалідності, нездатність самостійно пересуватися);
- соціальні зв'язки, у тому числі сімейний стан, наявність та вік дітей, утримання недієздатних чи інших осіб;
- наявність постійного місця роботи або навчання, позитивна репутація, майновий стан;
- наявність судимостей і дотримання умов запобіжних заходів, якщо вони застосовувалися раніше;
- наявність обґрунтованої підозри в учиненні іншого кримінального правопорушення;
- розмір майнової шкоди, у спричиненні якої підозрюють або обвинувачують особу, або розмір доходу, в отриманні якого внаслідок учинення кримінального правопорушення її підозрюють або обвинувачують.

Під час застосування запобіжного заходу не можуть враховуватись інші обставини, наприклад невизнання підозрюваним (обвинуваченим) своєї вини, поведінка цієї особи в суді тощо.

Підозрюваний (обвинувачений) може обґрунтувати відсутність підстав підозрювати його в учиненні злочину, але

необхідно пам'ятати, що в такому разі вирішується питання не про винуватість, а про міру обрання запобіжного заходу.

Під час обґрунтування своєї невинуватості підозрюваний (обвинувачений) може заявити клопотання про бажання пройти тест на поліграфі й таким чином довести свою непричетність до злочину. Прикладом є подія, що відбулось із Сергієм Бочковським – колишнім головою Державної служби з надзвичайних ситуацій. Зокрема, у березні 2015 р. прокурор А. Шевченко відкликав клопотання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою стосовно затриманого С. Бочковського, про що заявив на засіданні Печерського суду, на розгляді якого перебувала ця справа. Під час судового засідання С. Бочковський заявив, що не винен і готовий пройти перевірку на поліграфі. Він, зокрема, заявив: «Я – чесний офіцер, громадянин своєї держави, і не вчиняв злочинів, перебуваючи на посаді. Винним себе не вважаю та готовий пройти перевірку на поліграфі».

Також щодо можливості використання поліграфа під час ведення досудового та судового слідства висловився адвокат Андрій Циганков на II щорічному зимовому форумі асоціації адвокатів із кримінального права та процесу, який відбувся 7 грудня 2012 р. у м. Київ. Під час виступу А. Циганков поділився власним досвідом використання доказів про суб'єктивну сторону його клієнтів, отриманих унаслідок використання поліграфа. Доповнюючи цей виступ, Олена Костюченко порадила адвокатам використовувати всі можливості захисту в суді.

З огляду на все вищевикладене, можна зробити висновок, що значення поліграфа та можливості його використання набирають дедалі більшого розмаху. Можна прогнозувати, що в майбутньому на законодавчому рівні буде закріплено право сторони захисту й сторони обвинувачення використовувати результати тестів на поліграфі як ще один вид доказів вини чи невинуватості підозрюваного (обвинуваченого).

Тичина Олена Михайлівна,
науковий співробітник відділу організації науково-дослідної роботи Національної академії внутрішніх справ;

Яловенко Аліна Вікторівна,
студентка магістратури Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка

МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА ПІД ЧАС ВІДБОРУ КАДРІВ ДО ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

В Україні ситуація щодо розроблення та застосування поліграфів досить неоднозначна. Особливо це стосується умов використання поліграфів у діяльності силових структур (Міноборони України, СБУ, МВС України), оскільки відповідна нормативно-правова база відсутня. Тому будь-яке застосування поліграфів має допоміжний характер і ніяк не може бути офіційним чинником.

Набагато краща ситуація в приватних структурах, особливо в банківській сфері. Водночас і тут, у разі виникнення сумнівних ситуацій, результати перевірки на поліграфі не мають юридичної сили [1, с. 113].

Серед головних напрямів застосування поліграфа в діяльності ОВС важливе місце має належати саме кадровому. Адже останнім часом набуло широкого розголосу питання якісного підбору кадрів до правоохоронних органів, особливо в умовах їх реформування. Суспільство ставить високі вимоги до професійності, порядності, чесності, гідності представника силових структур. Саме поліграфні дослідження можуть слугувати визначальним чинником якісного підбору кадрів, у тому числі й під час перепризначень діючих співробітників міліції до лав новостворених органів і підрозділів ОВС України.

Основними цілями проведення скринінгових поліграфічних перевірок у процесі вирішення кадрових питань, пов'язаних із комплектуванням особового складу підрозділів ОВС, є якісний відбір, підбір і розстановка кадрів, насамперед для роботи в екстремальних умовах, підвищення ефективності діяльності

підрозділів, надійності персоналу, попередження негативних явищ серед особового складу, оформлення допуску до державної таємниці та конфіденційної інформації, поновлення на службу в ОВС.

Поліграф є одним із найбільш дієвих засобів зменшення кадрового ризику, пов'язаного з відбором персоналу. Невдалий підбір персоналу завдає компанії значних збитків – матеріальних і моральних. Скринінгові випробування (від англ. screen – відсіювати, перевіряти на благонадійність) на поліграфі здійснюються: під час укладання трудового договору за ініціативою власника або уповноваженого ним органу (для визначення придатності майбутнього працівника до виконання конкретної роботи); для роботи з кадрами з метою періодичних (планових) перевірок робочого персоналу; у разі вибіркового (позапланового) перевірок співробітників [2].

Мета періодичних і вибіркового скринінгових випробувань персоналу на поліграфі – якомога раніше виявити порушення (невиконання або неналежне виконання службових обов'язків, одержання будь-якої неправомірної вигоди, перевищення повноважень, розголошення конфіденційної інформації, порушення етики поведінки та ін.). Виявлення таких порушень дає змогу забезпечити своєчасне реагування та мінімізувати їх наслідки. *Періодичні перевірки* окремих категорій працюючого персоналу проводять із заздалегідь встановленою періодичністю (для персоналу з високим ступенем ризику – не частіше одного разу на рік; із середнім ступенем ризику – не частіше одного разу на три роки; з незначним ступенем ризику – не частіше одного разу на п'ять років). *Ситуативно зумовлені перевірки* проводять у випадках, коли суттєво змінюються обов'язки чи відповідальність працівника (наприклад, через надання особі доступу до матеріальних носіїв секретної інформації, надання особі права розпорядження фінансовими ресурсами, призначення на керівну посаду тощо). *Вибіркові перевірки* здійснюють позапланово, якщо одержано сигнали про серйозні недоліки в роботі підрозділу, порушення фінансової дисципліни, крадіжки та зловживання, а також у разі погіршення результатів роботи за основними показниками. Вибіркове тестування персоналу таких підрозділів зазвичай дає

важливу нову інформацію про групи корпоративного ризику, новий погляд на ситуацію.

Використання поліграфа під час проведення службових розслідувань та перевірок, профілактичних заходів може здійснюватися для отримання інформації про:

- правдивість відомостей, що надаються особою під час проведення службових розслідувань і перевірок;
- наміри або підготовку до вчинення корупційних та інших протиправних дій з боку працівників;
- наявність небезпеки, незаконних посягань, пов'язаних із виконанням службових обов'язків, для визначення необхідних заходів щодо захисту працівника;
- можливе розголошення працівником відомостей, що містять державну таємницю, службову або конфіденційну інформацію [3].

Крім виявлення неправди, випробування на поліграфі під час внутрішнього розслідування також може сприяти виправданню несправедливо обвинувачуваної особи, відновленню взаємної довіри.

З усіх поліграфічних перевірок, які здійснюються у світі, скринінгу належить близько 70 %. Це найширша сфера застосування поліграфа як у державному, так і в приватному секторі [4].

Головними причинами широкого застосування скринінгу є:

- перевірка інформації, яку неможливо отримати в інший спосіб, використовуючи традиційні методи щодо перевірки кандидата на посаду;
- отримання роботодавцем необхідних даних із мінімальними затратами часу, людських і матеріальних ресурсів;
- найшвидший спосіб відсіювання непридатних кандидатів на відповідні посади тощо.

Використовуючи основні блоки тестів поліграфа під час відбору кадрів до ОВС, можна виявити:

- приховувані або викривлені анкетні дані;
- справжні мотиви вступу (переводу, поновлення) на службу (в підрозділ) ОВС;
- прояви девіантної поведінки та їх особливості;
- наявність у кандидата шкідливих залежностей, таких як наркотична, алкогольна, ігроманія;

- досвід участі в корупційній діяльності, скоєння службових і посадових злочинів у минулому;
- наявність кримінального минулого або існуючих зв'язків із кримінальним світом;
- визначення конфліктних зон особистості, схильності до суїцидального або депресивного поведіння.
- агресивне відношення кандидата до осіб іншої етнічної, релігійної або соціальної групи;
- наявність конфлікту між особистими інтересами кандидата чи близьких йому осіб та його майбутніми повноваженнями [1, с. 111–112].

Аналізуючи головні завдання, що стоять перед психологічним відбором кандидатів на посади в умовах сьогодення, особливу увагу потрібно звертати на реалізацію єдиної кадрової політики МВС України, формування професійних конкурсних та атестаційних комісій у Національній поліції України. Крім того, потрібно враховувати змістовне підґрунтя психологічного відбору, яке повинно встановлювати, насамперед, чітке визначення категорій професійної придатності до посади (придатний, умовно придатний, непридатний) із зазначенням відповідних вимог і критеріїв; уточнення та доповнення переліку особистих і ділових якостей, які будуть вивчатися під час комплексних обстежень кандидатів [5].

Упровадження в процедуру психологічного відбору кандидатів на посади в ОВС проведення скринінгових перевірок із використанням поліграфа дасть змогу якісно підвищити ефективність прийняття рішень під час призначення кандидатів на посади в Національній поліції України та стане запорукою тих позитивних процесів у реформуванні правоохоронної системи, які вже тривають.

Список використаних джерел

1. Основи біомедичного радіоелектронного апаратуробудування : [навч. посіб.] / Злепко С. М., Павлов С. В., Коваль Л. Г. та ін. – Вінниця : ВНТУ, 2011. – 133 с.
2. Мотлях О. І. Поліграф: наукова природа походження, нормативно-правове регулювання та допустимі межі

застосування : [монографія] / О. І. Мотлях. – К. : Освіта України, 2012. – 394 с.

3. Про використання поліграфів у діяльності Міністерства доходів і зборів України та його територіальних органів [Електронний ресурс] : наказ Міністерства доходів і зборів України від 2 серп. 2013 р. № 329. – Режим доступу :

<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1748-13>.

4. Волик А. М. Популярні питання про поліграф [Електронний ресурс] / А. М. Волик. – Режим доступу :

<http://yason.kiev.ua/uk/faq-detectori-lzhu.html>.

5. Назаров О. А. Шляхи вдосконалення методів і засобів психологічного відбору кандидатів на посади керівного складу в Національній поліції України [Електронний ресурс] / О. А. Назаров. – Режим доступу :

<http://expert-nazarov.com/all-news/618-poligraf-i-sovershenstvovanie-metodov-i-sredstv-psikhologicheskogo-otbora-kandidatov-na-dolzhnosti-rukovodyashchego-sostava-v-natsionalnoj-politsii-ukrainy>.

Краснікова Наталія Анатоліївна,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики навчально-наукового інституту права Національного університету державної податкової служби України, кандидат юридичних наук, доцент;

Жерж Людмила Анатоліївна,
студентка навчально-наукового інституту права Національного університету державної податкової служби України

ДЕТЕКТОР БРЕХНІ ЯК ЗАСІБ ДОКАЗУВАННЯ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

На сучасному етапі розвитку України спостерігаються тенденції до кількісних і якісних змін злочинності. Дедалі активніше виявляється її організований та латентний характер, посилюється протидія правосуддю, збільшується кількість випадків використання нових способів учинення кримінальних правопорушень. З огляду на це, важливого значення набуває

діяльність правоохоронних органів щодо пошуку й отримання знань, методів і технічних засобів із метою подальшого їх використання для цілей ефективного виявлення, фіксування, вилучення та дослідження доказів під час розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. Водночас до основних технологій, що використовуються для розслідування кримінальних правопорушень у багатьох країнах світу, належить поліграф («детектор брехні»).

Поліграф – це багатофункціональний прилад, який вимірює та записує декілька фізіологічних параметрів (індикаторів організму) людини, що виникають у зв'язку з реакцією на поставлені поліграфологом ті чи інші запитання та визначають частоту пульсу, кров'яний тиск, процес дихання, потовиділення пальців рук, біотоків мозку й електропровідність шкіри. Ці дані, зокрема, дають експерту уявлення про те, особа говорить правду чи брехню.

Беручи до уваги досвід використання поліграфа в законодавстві Російської Федерації, слід зазначити, що його впровадження в практику почалося в 1996 р., паралельно з підготовкою експертів-поліграфологів. Пізніше (протягом 2000–2001 рр.) співробітниками Інституту криміналістики Росії було започатковано використання поліграфа в межах комплексних психофізіологічних досліджень, за результатами яких спеціаліст-поліграфолог складав за матеріалами кримінальної справи обґрунтований висновок, згідно зі ст. 88 КПК Російської Федерації. Цей документ став джерелом доказів [1, с. 132–133].

Судову психофізіологічну експертизу призначають за наявності суперечностей у показаннях учасників процесу, які не можна усунути, або в разі виявлення суперечностей між показаннями допитаних у справі осіб та іншими доказами. Метою призначення такої експертизи є необхідність установлення факту приховування особою, яка піддається випробуванню, певної інформації, що має значення в справі. Під час проведення такої експертизи поліграфолог оцінює її психофізіологічні реакції на ті чи інші візуальні або вербальні стимули, після чого робить висновок про їх суб'єктивну значущість, що свідчить про наявність у пам'яті людей слідів будь-якої події або окремих складових [2, с. 112–113].

На нашу думку, використання «детектора брехні» на сьогодні є незаконним, оскільки його не врегульовано жодним нормативно-правовим актом. Тому можна вважати, що тестування у вищезазначеній справі з однієї точки зору є неправомірними. Водночас слід звернути увагу й на те, що в жодному законі не йдеться про заборону використання поліграфа чи обов'язковості отримання ліцензії (спеціального дозволу) для його застосування. Також на сьогодні існує законопроект про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України (ст. 264–1), що регулює саме питання використання поліграфа під час розслідування кримінальних проваджень.

Використання нині поліграфа в Україні здійснюється на основі:

1) Конституції України (ст. 28 – жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідям);

2) норм Кримінального процесуального кодексу України, що стосуються участі спеціаліста в провадженні досудового слідства та проведенні слідчих (розшукових) дій і можливості застосування технічних засобів для збирання, фіксування, відтворення та використання інформації (ст. 85, 88–2);

3) Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 р., у ст. 9 якого зазначено, що під час проведення оперативно-розшукових заходів у процесі розслідування злочинів для одержання інформації заборонено застосовувати технічні засоби, психотропні, хімічні та інші речовини, що пригнічують волю;

4) Інструкції щодо застосування комп'ютерних поліграфів у роботі з персоналом органів внутрішніх справ України від 18 липня 2004 р.

На сьогодні поліграфологічні обстеження за допомогою «детектора брехні» проводять відповідні фахівці у 80 країнах світу. Найбільш активно ним користуються в США, Канаді, Ізраїлі, Північній Кореї, Японії, Великобританії, Угорщині та ін. У цих країнах поліграф використовується для отримання даних, що дають змогу звузити коло підозрюваних осіб, виявити факт учиненого злочину, створити умови для дачі правдивих показань, виявлення неточностей і прогалин у показаннях, що

були одержані органами досудового слідства та суду під час допиту тощо. Поряд із цим є країни, де заборонено використання поліграфа (Австралія, Німеччина, Австрія тощо) [3, с. 167].

На нашу думку, уведення до Кримінального процесуального кодексу України норми, що врегулювала б порядок використання «детектора брехні», значно зменшило б обсяг роботи оперативних підрозділів та органів досудового слідства. Крім того, прийняття в Україні спеціальної норми щодо регулювання порядку використання поліграфа під час розслідування кримінальних правопорушень мало б орієнтовне значення в процесі доказування. Проведення тестування на поліграфі може здійснюватися тільки за добровільної згоди обстежуваної особи та не має суперечити її головним правам, свободам і законним інтересам, честі й гідності. Відмова від проходження поліграфної перевірки не є підставою для визнання особи винною у вчиненні суспільно небезпечного діяння, але цю відомість фіксують у протоколі слідчої дії.

Якщо особа дала згоду на проведення поліграфної перевірки, то інформація, надана поліграфом, не може бути використана як доказ у кримінальному провадженні. Використовувати матеріали поліграфних перевірок можна тільки як орієнтовну інформацію, з метою подальшого визначення напрямів проведення дізнання, слідства, пошуку процесуальних доказів у провадженні.

Таким чином, урахуовуючи вищезазначене, для того, щоб під час розслідування кримінальних правопорушень належним чином застосовувався поліграф, необхідно ретельно вивчити природно-наукові основи психофізіологічного методу і встановити науково обґрунтовані межі його застосування; забезпечити експертно-криміналістичні підрозділи МВС України відповідними спеціалістами-поліграфологами; створити систему правового регулювання застосування досліджень із використанням поліграфа як у межах оперативно-розшукової діяльності, так і в кримінальній процесуальній сфері.

Список використаних джерел

1. Ржевська М. М. Можливості, умови та шляхи застосування поліграфа при виявленні та розслідуванні злочинів [Електронний ресурс] / М. М. Ржевська. – Режим доступу : <http://www.corp-iguvd.lg.ua/dok313.html>.
2. Волобуєв А. Ф. Про використання поліграфа при розслідуванні злочинів / А. Ф. Волобуєв // Криміналістика ХХІ століття : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25–26 листоп. 2010 р.). – Х. : Право, 2010. – С. 110–113.
3. Комиссарова Я. В. Полиграф в России: реалии сегодняшнего дня / Я. В. Комиссарова // Криміналістика ХХІ століття : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25–26 листоп. 2010 р.). – Х. : Право, 2010. – С. 130–135.

Жерж Наталія Анатоліївна,
заступник завідувача кафедри кримінального права та кримінології з наукової роботи навчально-наукового інституту права Національного університету державної податкової служби України, доцент;
Саква Андрій Миколайович,
студент навчально-наукового інституту права Національного університету державної податкової служби України

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІГРАФА В ПРАКТИЦІ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ

На сьогодні можна стверджувати, що в Україні накопичено певний досвід використання поліграфа під час розслідування злочинів. Зокрема, дозволяє дійти такого твердження проведення психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа, що дедалі частіше стає єдиним інструментальним методом роботи з ідеальними слідами, який підтверджується своєю ефективністю в практиці.

Огляд наукової літератури та окремих джерел, присвячених дискусії з проблем застосування поліграфа, вказує на наявність діаметрально протилежних поглядів, що належать до основних аспектів його застосування в правоохоронній діяльності. Поліграф (детектор брехні) є різновидом психофізіологічної апаратури та передбачає комплексну багатоканальну апаратну методику реєстрації змін психофізіологічних реакцій людини у відповідь на пред'явлення за спеціальною схемою певних психологічних стимулів. Аналіз інформації, отриманої від людини в процесі опитування за допомогою поліграфа, дає змогу одержувати необхідну орієнтувальну інформацію та виявляти ту, яку людина приховує [1].

В Україні практика застосування поліграфа на стадії досудового розслідування дедалі частіше стає необхідною з огляду на високу ефективність цього методу розкриття кримінальних правопорушень. Нині використання поліграфа в криміналістиці (інструментальна діагностика емоційної напруги та встановлення психофізіологічного стану досліджуваного, тобто метод «детекції брехні» за допомогою поліграфа) розцінюється як нетрадиційна інформаційна технологія для отримання даних, що мають значення під час проведення будь-якого розслідування в умовах конфліктної протидії в процесі встановлення істини в кримінальному провадженні [2, с. 36–37].

Згідно з дослідженнями експертів, за рівнем нормативно-правового регулювання застосування поліграфа під час розкриття та розслідування злочинів, країни світу можна розподілити на чотири групи: країни, в яких застосування поліграфа врегульовано окремим законом (США, Литва та Молдова); країни, де застосування поліграфа врегульовано окремими правовими нормами закону, якими регулюється ширше коло суспільних відносин (Індія, Македонія, Польща, Туреччина, Сербія, Словенія, Канада, Угорщина, Чорногорія); країни, де застосування поліграфа врегульовано підзаконними нормативно-правовими актами (Англія, Бельгія, Болгарія, Білорусь, Ізраїль, Південна Корея, Чеська Республіка, Росія); країни, у яких застосування поліграфа нормативно не врегульовано (Латвія, Сінгапур, Японія) [3, с. 256].

Що стосується нашої держави, то безпосереднє використання поліграфа прямо чинним законодавством не

передбачено, проте існує Інструкція щодо використання комп'ютерних поліграфів у роботі з персоналом органів внутрішніх справ України, яка регулює використання детектора брехні для відбору, підбору й розстановки кадрів органів внутрішніх справ [4].

Проте з тексту зазначеної Інструкції чітко випливає той факт, що вона визначає основні напрями, принципи й умови використання поліграфів у процесі професійно-психологічного відбору кандидатів на службу і навчання, під час кадрових перевірок та проведення службових розслідувань.

Згідно з п. 1.5 Інструкції, використання поліграфа здійснюється шляхом проведення за спеціальною методикою опитування людини з одночасною реєстрацією змін його психофізіологічних реакцій у відповідь на психологічні стимули, що пред'являються у вигляді варіантів питань (відповідей), предметів, схем, фото та ін. Основними напрямками використання поліграфа в ОВС України є (п. 3 Інструкції): скринінг; кадрові та службові перевірки; діагностика рівня стресу, верифікація постстресових розладів; контроль ефективності психокорекційної роботи; перевірка отриманих свідчень на їх достовірність; проведення кадрових перевірок (скринінгів) осіб, які вступають на службу до ОВС України, висунутих на вищі службові посади (резерв на висунення), а так само при переміщеннях по службі; здійснення планових перевірок працівників ОВД, які тривалий час контактують із кримінально небезпечним контингентом; проведення службових розслідувань надзвичайних подій [4].

Складно сказати, чи стало ефективним використання детектора брехні в органах внутрішніх справ і чи допомогло воно у доборі кадрів, але діяльність органів державної влади цілеспрямовано свідчить про актуальність застосування цього технічного засобу.

Зокрема, відповідно до ст. 50 Закону України «Про Національну поліцію», громадяни України, які виявили бажання вступити на службу до поліції, з метою визначення стану їх здоров'я зобов'язані пройти медичні обстеження, а також перевірку рівня фізичної підготовки, психофізіологічне обстеження, обстеження на предмет виявлення алкогольної, наркотичної та токсичної залежності в порядку, визначеному

МВС України. Громадяни України, які виявили бажання вступити на службу до поліції, за їх згодою проходять тестування на поліграфі [5].

Окрім цього, регламентовано застосування поліграфа і в роботі Державної фіскальної служби України. Такий порядок залучення поліграфолога міститься в Інструкції щодо застосування комп'ютерних поліграфів у роботі Міністерства доходів і зборів України (нині – Державної фіскальної служби України (ДФС України)). Результати опитування не тягнуть правових наслідків, не можуть бути підставою для прийняття будь-яких адміністративно-управлінських рішень стосовно особи, а використовуються виключно як відомості ймовірного або орієнтувального характеру для можливого формування у службових (посадових) осіб Міністерства доходів і зборів України, його територіальних органів внутрішнього переконання для здійснення заходів у сфері службової діяльності (висунення оперативно-слідчих версій, визначення найоптимальніших шляхів з їх перевірки, організації подальшої перевірки кандидатів на службу, навчання та роботи з працівниками Міністерства доходів і зборів України, його територіальних органів, підпорядкованих установ та організацій тощо).

Результати опитування не мають будь-якої доказової сили, а лише орієнтують на здобуття матеріальних та інших доказів у порядку, передбаченому чинним законодавством. Використання поліграфа з проведення заходів щодо сприяння оперативно-розшуковій діяльності в системі Міндоходів та його територіальних органів: звужування кола підозрюваних і ймовірно причетних осіб до події, що перевіряється; виявлення можливості причетності особи, що опитується, до планування, підготовки або вчинення правопорушення; оцінювання правдивості свідчень, наданих особою; одержання інформації орієнтувального характеру про підготовку або вчинення правопорушень, щодо напрямів здобуття доказів; отримання ймовірної та орієнтувальної інформації про механізм і спосіб здійснення правопорушення [6].

Залишаються в такому разі незрозумілими дії законодавця, адже якщо поліграф може позитивно впливати на формування та добір кадрів окремих органів державної влади, то чому він залишається донині поза сферою кримінального

процесуального закріплення. Адже процедура проводиться з дотриманням усіх прав і свобод людини та громадянина, не обмежуючи їх, має нормативне закріплення у вказаних вище інструкціях та отримані результати орієнтують на здобуття певних доказів. Саме тому вважаємо за доцільне закріплення можливості визнавати, як доказ, результати проведення поліграфного дослідження в процесі розслідування кримінальних правопорушень.

Підбиваючи підсумки, можна стверджувати, що на сьогодні створено певну нормативно-правову базу використання поліграфа в діяльності правоохоронних органів та інших органів державної влади України. Проте, на жаль, сфера її застосування стосується професійного підбору кандидатів до ОВС, функціонуванням державної фіскальної служби України, і жодною мірою не регламентує чітко використання поліграфа в слідчій діяльності.

Список використаних джерел

1. Клименко М. Можливості використання в розслідуванні злочинів деяких нетрадиційних криміналістичних та спеціальних знань і методів / М. Клименко, О. Клевцов // Право України. – 1998. – № 1. – С. 95–100.

2. Пунда О. О. Право на особисту недоторканність та перспективи використання поліграфа в кримінальному провадженні / О. Пунда // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 3. – С. 36–40.

3. Мовчан Д. А. Питання імплементації в Україні зарубіжних підходів до нормативно-правового регулювання застосування поліграфа в процесі розкриття та розслідування злочинів / Д. А. Мовчан // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 5. – С. 256–262.

4. Інструкція щодо використання комп'ютерних поліграфів у роботі з персоналом органів внутрішніх справ України [Електронний ресурс] : наказ МВС України від 28 лип. 2004 р. № 842. – Режим доступу :

<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1373-04>.

5. Про Національну поліцію [Електронний ресурс] : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII // Відомості

Верховної Ради України. – 2015. – № 40–41. – Ст. 379. – Режим доступу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.

6. Інструкція щодо застосування комп'ютерних поліграфів у роботі Міністерства доходів і зборів України [Електронний ресурс] : наказ Міністерством доходів і зборів України від 2 серпня 2013 р. № 329. – Режим доступу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1748-13#n78>.

Гордієнко Катерина Олександрівна,
*студентка юридично-психологічного
факультету Національної академії
внутрішніх справ*

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТА ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІГРАФА

На сьогодні поліграф (детектор брехні) використовується більш ніж у 50 країнах світу, причому географія та сфера його застосування продовжують розширюватися, а також стає потужним засобом боротьби зі злочинністю, корупцією, знярядям перевірки чесності й невинності людини, методом встановлення правдивості будь-якої інформації, яку повідомляє обстежуваний. Саме тому психологічний та психофізіологічний аспекти є необхідними для вивчення цього питання.

Термін «поліграф» у перекладі з грецької мови означає «безліч записів». Поліграфічний пристрій – багатоцільовий прилад, призначений для одночасної реєстрації декількох (від 4 до 16) фізіологічних процесів, пов'язаних із виникненням емоцій: дихання, кров'яного тиску, біострумів (мозку, серця, тощо). Прилади цього виду широко використовуються в клінічній медицині, медико-біологічних і психологічних дослідженнях, у прикладній психофізіології, одним із розділів якої є детекція брехні [1].

Спеціальне психофізіологічне дослідження – це складна багатоетапна процедура, у ході якої поліграф виконує єдину функцію – реєструє бурхливі реакції організму людини у відповідь на передану йому інформацію. Крім

психофізіологічних реакцій випробуваного, поліграф нічого не реєструє та ніяку брехню чи правду сам по собі виявити не може. Такого приладу, як детектор брехні, просто не існує.

Психофізіологічний спосіб отримання інформації від конкретної людини в результаті оцінки її ставлення до запропонованих фактів, предметів або осіб ґрунтується на об'єктивно існуючому зв'язку між процесами, що протікають у психіці певної людини й апаратно спостережуваними ззовні фізіологічними проявами життєдіяльності її організму. При цьому зовнішній стимул (предмет або питання), що несе людині інформацію про відбиті в її пам'яті події, викликає психологічну реакцію, що перевищує реакції на аналогічні стимули, які їй висувають в тих самих умовах, але не пов'язані зі згаданим подією. Іншими словами, під час випробувань на поліграфі у відповідь на запитання інші стимулятори активності у випробуваного виникають різні реакції, що виявляються у вигляді змін ритміки, амплітуди дихання, пульсу, коливання артеріального тиску й електричного опору шкіри [2].

Поява яскраво виражених, інтенсивних реакцій на питання свідчить про те, що вони є для нього більш значущими, ніж інші. При цьому запис реакцій здійснюється таким чином, що оператор виразно бачить, яке саме питання викликало відповідну емоційну реакцію випробуваного. Зіставляючи вираженість і стійкість реакцій на питання з різних блоків питань, оператор поліграфа виносить судження про суб'єктивну значущість для людини цих питань в умовах проведеної перевірки.

Викладене показує, що поліграф – це реєстратор фізіологічних реакцій людини, але ніяк не детектор брехні. Водночас, застосовуючи в процесі суворо формалізованого спілкування з досліджуваним спеціально відпрацьовані, сформульовані, згруповані питання та контролюючи при цьому за допомогою поліграфа реакції, оператор здатний досить успішно виявити стійку ситуативну значущість для опитуваного окремих питань. Користуючись виробленими практичними правилами, оператор приходять до висновку про можливість приховування опитуваним тієї чи іншої інформації. Іншими словами, не будучи детектором брехні, поліграф є інструментом, що дає змогу виявити брехню як усвідомлений продукт мовленнєвої діяльності, що вводить в оману співрозмовника [3].

Таким чином, прикладна значущість випробувань на поліграфі визначається не стільки самим приладом, скільки способами (методиками) його застосування під час контролю й оцінки реакцій людини в умовах спеціально організованої процедури. Дані, отримані за допомогою поліграфа, становлять підґрунтя для подальшого криміналістичного аналізу.

Список використаних джерел

1. Белкін Р. С. Курс криміналістики : у 3 т. / Р. С. Белкін. – М. : Юристь, 1997. – . – Т. 3. – 1997. – 538 с.
2. Мітрічев С. Поліграф як засіб отримання криміналістичної інформації / С. Мітрічев, Ю. Холодний // Записки криміналістів. – Вип. 1. – М., 1993. – С. 178.
3. Образцов В. А. Криміналістическая психология / В. А. Образцова, С. Н. Богомолова. – М. : Юнити-Дана : Закон и право, 2002. – 448 с.

Корольчук Віктор Володимирович,
*старший науковий співробітник
відділу організації науково-дослідної
роботи Національної академії
внутрішніх справ, кандидат юридичних
наук, старший науковий співробітник;*
Федченко Марія Сергіївна,
*студентка юридично-психологічного
факультету Національної академії
внутрішніх справ*

ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ПОЛІГРАФНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Сьогодні існує безліч можливостей використання науково-технічних засобів для виявлення та викриття брехні під час розслідування злочинів. Проте ні чинним Кримінальним процесуальним кодексом (КПК) України, ні законами чи іншими нормативними актами України не передбачено

процедуру їх застосування та не обумовлено можливість використання отриманих результатів як доказів.

Нині розроблено кілька пристроїв для детекції брехні. До них належать: контролограф, фоноскоп, аналітичні комплекси дослідження магнітних сигналів та аналізатори стресу в голосі, проте найбільш ефективний та найлегший у використанні – поліграф.

Щодо позиції та ставлення до поліграфа в колі науковців та практиків існують різні думки, що ґрунтуються на об'єктивних засадах і суб'єктивному ставленні до цього науково-технічного пристрою. Так, одні науковці категорично заперечують застосування поліграфа, апелюючи до порушення конституційних норм, які регламентують свободи та гарантії людини. Наприклад, В. О. Коновалова вважає застосування поліграфа недопустимим через практичну відсутність належної експериментальної бази [1, с. 180–181]. Водночас на противагу такій позиції виступає Т. Р. Морозова, яка наголошує, що у вітчизняній науковій літературі не лише не враховується практика широкого використання поліграфа в поліції, державних органах і кримінальному судочинстві розвинутих країн, а й ігноруються здобутки вітчизняних поліграфологів [2, с. 229]. Натомість інші підтримують подальше впровадження цього науково-технічного засобу в діяльність правоохоронних органів з урахуванням розробки застосування поліграфа конкретними нормативно-правовими документами.

Міжнародна практика свідчить про доцільність використання зазначеного науково-технічного забезпечення та надійність і достовірність отриманих поліграфологічних даних, які сприяють розкриттю й розслідуванню злочинів. Водночас варто визнати, що низка чинників стримує застосування цього науково-технічного забезпечення в діяльності правоохоронних органів України, зокрема: 1) відсутність державної програми з впровадження поліграфа у сферу діяльності правоохоронних органів; 2) практична відсутність нормативно-правового забезпечення, яке б регулювало правовідносини щодо використання поліграфа; 3) невідпрацьований механізм державної підготовки спеціалістів-поліграфологів, діяльність яких передбачала б сприяння правоохоронним органам України [3, с. 343–344].

Виправданість впровадження психофізіологічних експертиз, а відповідно й висновків поліграфолога як доказів на досудовому розслідуванні та під час судового розгляду справи, уже було доведено досвідом таких зарубіжних країн, як США, Японія, Канада, Ізраїль та ін. До речі, відносно недавно до них приєдналась і Росія, де впродовж останніх 20 років з успіхом використовуються поліграфні експертизи. Тобто можна стверджувати, що психофізіологічний метод детекції брехні став популярним і використовується в багатьох країнах світу. У деяких країнах результати поліграфа навіть визнаються достатніми для пред'явлення обвинувачення. В Україні ж поодинокі фірми також надають такі послуги, але вони не є поширеними через відсутність законодавчого закріплення стандартів проведення таких досліджень, що, звісно, зумовлює неоднозначне ставлення до результатів, отриманих за допомогою поліграфа.

На нашу думку, ігнорування поліграфного дослідження є невинуватим, адже це здебільшого може призвести до неповної реалізації прав громадян на можливість усіма незабороненими законом засобами й методами відстоювати свою невинуватість в інкримінованому йому злочині. Тому доцільно ввести поняття поліграфних досліджень у кримінальний процес і конкретизувати засади їх використання.

Окрім цього, відповідно до КПК України, перепон для застосування поліграфа також немає, оскільки, наприклад, у ст. 84 КПК України зазначено, що доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані в передбаченому кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження й підлягають доказуванню. Водночас КПК України встановлює перелік процесуальних джерел доказів, зокрема показання, речові докази, документи та висновки експертів. Відповідно до ст. 101 КПК України, висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень і зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи. Відповідно, у ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» визначено можливість

проведення деяких видів експертиз, які не здійснюються виключно державними спеціалізованими установами, за рішенням особи або органу, що призначили судову експертизу, залучити, крім судових експертів, також інших фахівців із відповідних галузей знань.

Більше того, можливість використання поліграфічних перевірок у кримінальному провадженні впливає ще й із процесуальних прав його учасників. Так, згідно зі ст. 42 КПК України, підозрюваному, обвинуваченому надано право збирати і подавати докази, а захисник (ст. 46 КПК України та ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність») наділений комплексом прав, у тому числі правом клопотати про проведення експертизи.

Проте відкритим залишається питання нормативно-правового закріплення процедур проведення поліграфічного дослідження, адже недотримання методологічних, кваліфікаційних та організаційних умов його проведення призведе, по-перше, до можливих помилок, по-друге, до неможливості перевірки результатів, що є суттєвою умовою визнання можливості застосування цього дослідження в кримінальному процесі [4, с.13].

У наукових працях з цієї проблематики часто зазначають, що використання висновків поліграфолога як доказу під час досудового розслідування чи судового процесу є інколи останнім шансом для людини довести свою невинуватість. Досудове розслідування не завжди може гарантувати повний аналіз та знаходження всіх доказових матеріалів, тому в певних випадках послуги поліграфолога просто необхідні [5, с. 63].

Таким чином, у перспективі доцільно було б надати особам, які здійснюють розслідування та судовий розгляд справ, право застосовувати під час допиту науково-технічні засоби для виявлення та викриття брехні. З розвитком науки перелік таких пристроїв, що використовуються в судочинстві для отримання доказів загалом і в провадженні окремих процесуальних (слідчих) дій зокрема, поповнюється, а методики їх застосування та підготовка юристів з урахуванням цього постійно вдосконалюються. А тому вони повинні бути включені в законодавчий перелік технічних засобів, допустимих при допиті.

Отже, найближчим часом необхідно законодавчо вирішити питання щодо застосування поліграфного дослідження в правовому полі з метою більш ефективного та широкого впровадження результатів, отриманих за допомогою цього пристрою.

Список використаних джерел

1. Коновалова В. Е. Моральні засади судочинства: стан і тенденції / В. Е. Коновалова // Вісник Академії правових наук України. – 2006. – № 2 (45). – С. 178–184.
2. Морозова Т. Р. Сучасний стан теорії та практики поліграфних опитувань / Т. Р. Морозова // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2004. – № 6. – С. 223–230.
3. Мотлях О. І. Використання поліграфа в діяльності правоохоронних органів окремих держав СНД / О. І. Мотлях // Право та управління. – 2012. – № 1. – С. 332–349.
4. Семенов В. В. Психологические возможности распознавания лжности показаний / В. В. Семенов // Российский следователь. – 2003. – № 9. – С. 96.
5. Усіков І. П. Криміналістичні особливості формування висновків психофізіологічного дослідження на поліграфі як одного із процесуальних джерел доказів / І. П. Усіков // Перша Всеукраїнська конференція поліграфологів. – 2009. – С. 130.

ЗМІСТ

ЧЕРНСЬКИЙ В. В.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ
ПОЛІГРАФНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
У ПРАВООХОРОННУ ДІЯЛЬНІСТЬ 3

ЧЕРНЯВСЬКИЙ С. С.

ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ
ПОЛІГРАФА ПІД ЧАС
ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ 7

УСИКОВ И. П.

ЭФФЕКТИВНЫЕ ПРИЕМЫ
ПРЕДТЕСТОВОЙ БЕСЕДЫ 11

ШАПОВАЛОВ В. А.

МЕТОДИКА ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ
ОЦЕНКИ ДОСТОВЕРНОСТИ
ПОКАЗАНИЙ В ЮРИДИЧЕСКОЙ ПРАКТИКЕ 14

РЫБАЛЬЧЕНКО О. Н.

РЕЧЕВАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В ПРОВЕДЕНИИ
ПСИХОФИЗИЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ
С ПОМОЩЬЮ ИНСТРУМЕНТАЛЬНОЙ
ДЕТЕКЦИИ ЛЖИ (ПОЛИГРАФА) 20

WIDACKI JAN

GALVANIC SKIN RESPONSE (GSR)
AND ITS DISCOVERERS (ABSTRACT) 23

МАРЧАК В. Я., ШУВАЛЬСЬКА Л. Р.

ДИСКУСІЙНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ
ТА ОЦІНКИ ВИСНОВКУ КОМПЛЕКСНОЇ
СУДОВОЇ ПСИХОЛОГО-ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНОЇ
ЕКСПЕРТИЗИ СУДОМ ПРИСЯЖНИХ 24

<i>МОРОЗОВА Т. Р.</i> ОСОБЛИВОСТІ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПОЛІГРАФОЛОГІЇ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ	29
<i>ТОПЧІЙ В. В.</i> МОЖЛИВОСТІ ВИКОРСИТАННЯ ПОЛІГРАФА (ДЕТЕКТОРА БРЕХНІ) ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ	33
<i>МОТЛЯХ О. І.</i> АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІГРАФА В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ	38
<i>МОВЧАН А. В.</i> ПИТАННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРАВООХОРОННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ	43
<i>КАРПЕНКО В. В., ЦИВІНСЬКИЙ О. І.</i> СПОСІБ СИНХРОНІЗОВАНОГО АУДІО-, ВІДЕОКОНТРОЛЮ ПРОЦЕСУ ІНСТРУМЕНТАЛЬНОЇ ПОЛІГРАФОЛОГІЧНОЇ ДЕТЕКЦІЇ БРЕХНІ	47
<i>БАСИСТА І. В., МАКСИМІВ Л. В.</i> ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІГРАФА В УКРАЇНІ: ДЕЯКІ АСПЕКТИ	50
<i>НАЗАРОВ О. А.</i> ТЕСТУВАННЯ НА ПОЛІГРАФІ ЯК МЕТОД ПСИХОЛОГІЧНОГО ВІДБОРУ КАНДИДАТІВ НА ПОСАДИ КЕРІВНОГО СКЛАДУ ЗА СУЧАСНИХ УМОВ	54

<i>ОХРИМЕНКО І. М.</i> ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА В ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ	57
<i>КАЗМІРЕНКО Л. І.</i> ЕТАПИ РОЗВИТКУ ПОЛІГРАФНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	60
<i>АЛЕКСАНДРОВ Д. О.</i> АЛЬТЕРНАТИВНІ МЕТОДИ ПЕРЕВІРКИ НАДІЙНОСТІ ПЕРСОНАЛУ НА ОСНОВІ АВТОМАТИЗОВАНОЇ ФОРМАЛІЗОВАНОЇ МЕТОДИКИ СКРІНІНГОВОЇ ПСИХОДІАГНОСТИКИ	63
<i>ТИМОШЕНКО Ю. П., КУБАРЄВ І. В.</i> ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ПОЛІГРАФА В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ	66
<i>МУДРЯК Т. О.</i> ДО ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ НОВИХ ТЕХНІЧНИХ РОЗРОБОК У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ	68
<i>КОЛОМІЄЦЬ С. Г.</i> ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗАХИСТ ЛЮДИНИ	72
<i>ЗЕЛЕНСЬКИЙ С. М.</i> ВСТАНОВЛЕННЯ ПРАВА ТА ФАКТУ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ	75
<i>ТРИКУР М.</i> ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА В ТРУДОВИХ ВІДНОСИНАХ	79

<i>АЛЕСКОВСКИЙ С. Ю.</i> ПОЛИГРАФ В КАЗАХСТАНЕ: ПЯТНАДЦАТЬ ЛЕТ РАЗВИТИЯ	81
<i>ВАГІНА О. В.</i> ПОЛІГРАФ ЯК ЗАСІБ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В ДЕРЖАВНИХ ВІДОМСТВАХ УКРАЇНИ	86
<i>ЕФРЕМЕНКОВ С. И.</i> ПРИМЕНЕНИЕ ПОЛИГРАФА В ЦЕЛЯХ БОРЬБЫ С НЕГАТИВНЫМИ ЯВЛЕНИЯМИ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ	89
<i>БЛИК В. М.</i> ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІГРАФА ЯК ОДИН ІЗ ШЛЯХІВ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ В ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНАХ УКРАЇНИ	95
<i>ЖИВОЛОЖНА О. В.</i> ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ	98
<i>БЛОУС І. В.</i> МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ	102
<i>КОРЧОВА Г. Л., ГРИШИНА А. В.</i> ЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ПОЛІГРАФОЛОГА В ПРОЦЕСІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ РЕЗУЛЬТАТІВ	105
<i>КОРЖ Є. М.</i> УПРОВАДЖЕННЯ ПОЛІГРАФІВ У ПРОВЕДЕННЯ ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ВІДБОРУ	108
<i>ВОЯТ Л. І.</i> КОРЕКЦІЯ ВНУТРІШНЬООСОБИСТІСНОЇ БОРОТЬБИ ДВОХ «Я»	111

<i>КОТЛЯР Ю. В.</i> ВИКОРИСТАННЯ ПОЛОЖЕНЬ ІНТЕГРАТИВНОЇ ПСИХОФІЗІОЛОГІЇ В ПОЛІГРАФНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ	115
<i>ЯНЧЕНКО О. В.</i> КРИМІНАЛІСТИКА ТА ПСИХОЛОГІЯ: РАЗОМ ДЛЯ ВСТАНОВЛЕННЯ ОБ'ЄКТИВНОЇ ІСТИНИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ	118
<i>КОЩИНЕЦЬ В. В.</i> ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ У РОБОТІ ПРОКУРОРА	122
<i>ПАТИК Л. Л.</i> ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНОГО ІНТЕРВ'Ю ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ПОЛІГРАФА	126
<i>ГАЛУСТЯН О. А.</i> ВИКОРИСТАННЯ ПРОФАЙЛІНГУ ПРАЦІВНИКАМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ПІД ЧАС ОХОРОНИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ	129
<i>ВОЛОШИНА О. В.</i> ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА В КАДРОВОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	132
<i>СЬОМІНА Н. А.</i> ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ	135
<i>ПАТИК А. А.</i> ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА В ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ	138

<i>АНДРОСЮК В. Г., ПАКЛІНА Т. О.</i> ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У РОЗСЛІДУВАННІ ПРАВОПОРУШЕНЬ	141
<i>КУДЕРМІНА О. І., БУЛАТОВ А. С.</i> ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІГРАФА В ПРОЦЕСІ РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА	145
<i>ШАПОВАЛЕНКО Є. В., ОЛЬШЕВСЬКИЙ К. М.</i> ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА В ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ОВС УКРАЇНИ	148
<i>САДЧЕНКО М. М.</i> ПОЛІГРАФ: ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ТА СУЧАСНЕ ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ	153
<i>SZUBA-BOROŃ ANNA</i> CURRENT PRACTICE OF POLYGRAPH EXAMINATION IN POLAND	156
<i>КАЛАТУР М. В.</i> УЧАСТЬ ПОЛІГРАФОЛОГА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	157
<i>ФУРМАН Я. В.</i> ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ	160
<i>ПАВЛЕНКО Н. Г.</i> ПИТАННЯ ВІДПОВІДНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА ЗАКОНОДАВСТВУ УКРАЇНИ	163
<i>БАБІН Б. В., ЄРМОЛЕНКО Р. І.</i> НОРМАТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІГРАФА У ВИМІРІ ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ	165

<i>ГАВЛОВСЬКИЙ В. Д.</i> КОМПЛЕКСНЕ ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ МЕТОДІВ ПСИХОДІАГНОСТИКИ ДЛЯ ВІДБОРУ КАНДИДАТІВ НА СЛУЖБУ	169
<i>ШАПОЧКА С. В.</i> ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА В ПРАВООХОРОННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ	172
<i>КУДРЯ В. В.</i> ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІГРАФА В СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНІЙ ЕКСПЕРТИЗИ	176
<i>КУЦЕНКО Д. В.</i> «ПОЛІГРАФОЛОГІЧНА ТАЄМНИЦЯ» – НЕВІД’ЄМНА СКЛАДОВА ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІГРАФОЛОГА	178
<i>ЯКИМЧУК Б. В.</i> ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ФАХІВЦІВ ГАЛУЗИ НЕВЕРБАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ	182
<i>ІВАНЧУК Н. В.</i> ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА ПОЛІЦІЄЮ ЯПОНІЇ	184
<i>ШЕВЧЕНКО О. С.</i> ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА ВІТЧИЗНЯНИМИ ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ НА ШЛЯХУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЛІДАРНОСТІ В УКРАЇНІ: ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ	186

<i>ГОЛОКОЛОСОВА А. С.</i> МОЖЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІГРАФА ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, УЧИНЕННЯ ЯКИХ ПОВ'ЯЗАНЕ З ВИКОРИСТАННЯМ ХОЛОДНОЇ ЗБРОЇ	191
<i>ЗУБОВСЬКИЙ Д. С.</i> РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ВИКОРИСТАННЯ АСОЦІАТИВНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ ДЛЯ ВИЯВЛЕННЯ ОБМАНУ ТА ВСТАНОВЛЕННЯ ПРИХОВУВАНИХ ЗНАНЬ	194
<i>ТАРАН О. В., ОСЕТРОВА О. С.</i> ПРОБЛЕМА ДОПУСТИМОСТІ ВИСНОВКУ СУДОВО-ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ПОЛІГРАФА	198
<i>СВИРИДЕНКО О. А.</i> ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА ЯК АПАРАТНОГО МЕТОДУ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ СУДОВО- ПСИХОЛОГІЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ НЕПОВНОЛІТНІХ СУБ'ЄКТІВ ТЯЖКИХ НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ	203
<i>ПОЛИВОДА В. В., МАНЬКОВСЬКИЙ Н. Я.</i> ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА ОПЕРАТИВНИМИ ПРАЦІВНИКАМИ В ПРОЦЕСІ ЗДІЙСНЕННЯ КОНФІДЕНЦІЙНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА	206
<i>ГУСАЧЕНКО Є. О.</i> ДЕЯКІ ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ВИНИКНЕННЯ ПОЛІГРАФА – «ДЕТЕКТОРА БРЕХНІ»	209
<i>БІЛЕЦЬКА К. К.</i> ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІГРАФА ПІД ЧАС ВИЗНАЧЕННЯ МІРИ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ	212

<i>ТИЧИНА О. М., ЯЛОВЕНКО А. В.</i> МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА ПІД ЧАС ВІДБОРУ КАДРІВ ДО ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ	215
<i>КРАСНІКОВА Н. А., ЖЕРЖ Л. А.</i> ДЕТЕКТОР БРЕХНІ ЯК ЗАСІБ ДОКАЗУВАННЯ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ	219
<i>ЖЕРЖ Н. А., САКВА А. М.</i> НОРМАТИВНО-ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІГРАФА В ПРАКТИЦІ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ	223
<i>ГОРДІЄНКО К. О.</i> ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТА ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІГРАФА	228
<i>КОРОЛЬЧУК В. В., ФЕДЧЕНКО М. С.</i> ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ПОЛІГРАФНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ В УКРАЇНІ	230

Наукове видання

**ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА
В ПРАВООХОРОННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ:
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

Матеріали

III Міжнародної науково-практичної конференції
(Київ, 7–8 листопада 2015 року)

Комп'ютерна верстка: *В. В. Корольчук*

Підписано до друку 26.10.2015. Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Обл.-вид. арк. 15,0. Ум. друк. арк. 13,95.
Тираж 150 прим.
